

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI

NATO ve AZERBAYCAN

Yüksek Lisans Tezi

Elnur Eyvazov

Ankara-2004

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI

NATO ve AZERBAYCAN

Yüksek Lisans Tezi

Elnur Eyvazov

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Erel Tellal

Ankara-2004

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI NATO'NUN YENİDEN YAPILANMA SÜRECİ VE GENİŞLEME POLİTİKASI

I. YENİDEN YAPILANMA SÜRECİ.....	9
A) Londra Konferansı.....	9
B) Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA).....	11
C) Roma Zirvesi.....	13
a. Yeni Stratejik Konsept.....	14
b. Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi.....	18
D) Brüksel Zirvesi.....	22
a. Barış İçin Ortaklık (BİO) Programı.....	23
b. Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği ve Birleşik Müşterek Görev Gücü...28	
E) Berlin: Dışişleri Bakanları Toplantısı.....	33
F) Madrid Zirvesi.....	34
II. GENİŞLEME VE YENİ POLİTİKALAR.....	36
A) Washington Zirvesi.....	36
B) 11 Eylül Sonrası NATO'nun Tutumu.....	41
C) Prag Zirvesi ve Kapsamlı Genişleme.....	43
D) NATO-Rusya İlişkileri.....	49
a. 1990'lı Yıllarda Rusya'nın NATO'ya Karşı Tutumu.....	49
b. NATO-Rusya Konseyi.....	53

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN GÜVENLİK ALGILAMASI

I. İÇ ETKENLER.....	57
A) Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu.....	57
B) Dış Politika Amaç ve İlkeleri.....	60
C) Dış Politika İstikametleri.....	63
a. Ayaz Mutellibov Dönemi.....	63
b. Ebülfez Elçibey Dönemi.....	67
c. Haydar Aliyev Dönemi.....	73
D) Karabağ Sorunu.....	85
E) Azerbaycan'ın Petrol Politikası.....	89
II. BÖLGESEL OLUŞUMLAR.....	95
A) Bağımsız Devletler Topluluğu.....	95
B) GUUAM.....	100
C) Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı.....	104
D) Ekonomik İşbirliği Örgütü.....	109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GENİŞLEME SÜRECİNDE AZERBAYCAN'IN YERİ

I. AZERBAYCAN- NATO İLİŞKİLERİNİN GELİŞİM SÜRECİ.....	115
A) Karşılıklı Beklentiler.....	115
a. Azerbaycan'ın Tutumu.....	115
b. NATO'nun Tutumu.....	121

B) Bağımsızlık Sonrası İlk Görüşmeler.....	122
C) BİO'ya Katılım.....	130
a. KAİK Dışişleri Bakanları'nın İstanbul Toplantısı (Haziran 1994).....	132
b. BİO Çerçevesinde İlk Görüşmeler.....	135
D) BİO Çerçevesinde Azerbaycan NATO-İlişkilerinin Gelişimi.....	137
II. İLİŞKİLERİN GÜVENLİK BOYUTU.....	148
A) Azerbaycan-NATO İlişkilerinde Rusya Faktörü.....	148
B) AKKA ve Azerbaycan.....	153
C) Azerbaycan'da ABD veya NATO Üssü Tartışmaları.....	155
D) Parlamenter ve Hükümet Dışı Örgütlerle İlişkiler.....	159
a. NATO Parlamenter Asamblesi	159
b. Atlantik Antlaşması Dernekleri.....	161
E) NATO'nun Kosova Operasyonu ve Karabağ Sorunu.....	163
a. Kosova Operasyonunun Hukuki Temeli.....	163
b. Kosova-Karabağ Karşılaştırması	166
F) NATO ile İlişkilerin Azerbaycan'ın Güvenliğine Etkileri.....	169
G) NATO Üyeleri ile İkili İşbirliği.....	174
a. ABD-Azerbaycan Askeri İlişkileri.....	175
b. Türkiye-Azerbaycan Askeri İlişkileri.....	180
SONUÇ.....	184
KAYNAKÇA.....	191
EK-I.....	209
EK-II.....	215
EK-III.....	217
ÖZET.....	220
SUMMARY.....	222

Kısaltmalar

AAOK	: Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi
AB	: Avrupa Birliği
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGSK	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği
AHCP	: Azerbaycan Halk Cephesi Partisi
AİG	: Akdeniz İşbirliği Grubu
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
AT	: Avrupa Topluluğu
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	: Barış İçin Ortaklık
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGG	: Birleşik Müşterek Görev Gücü
BOP	: Bireysel Ortaklık Programı
EAPC	: Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi (Euro-Atlantic Partnership Council)
ECO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü (Economic Cooperation Organization)
GUUAM	: Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova (Georgia, Ukraine, Uzbekistan, Azerbaijan, Moldova)
IFOR	: Barış Uygulama Kuvveti (Implementation Force)

KAİK	: Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi
KAK	: Kuzey Atlantik Konseyi
KDKİ	: Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
NACC	: North Atlantic Cooperation Council (Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi)
OSCE	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (Organization for Security and Cooperation in Europe)
PfP	: Barış İçin Ortaklık (Partnership for Peace)
SFOR	: İstikrar Kuvveti (Stabilization Force)
SHAPE	: NATO Avrupa Müttefik Kuvvetler Karargahı (Supreme Headquarters Allied Power in Europe)
SPK	: Savunma Planlama Komitesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UN	: Birleşmiş Milletler (United Nations)
VP	: Varşova Paktı

GİRİŞ

20 yüzyıl, dünya devletlerinin karşı karşıya geldiği iki dünya savaşına sahne olmuştur. Diğer savaşlar gibi toprak paylaşımı niteliği taşıyan bu savaşların diğerlerinden farkı, ülkelerin iki blok halinde karşı karşıya gelmeleridir. Uluslararası politikaya etki eden devletlerin doğrudan temas halinde olduğu II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılı uluslararası dengeleri belirleyen yeni bir savaşın/dönemin başlangıcı olmuştur. Soğuk Savaş olarak tanımlanan bu dönemde ülkeler “sosyalist ve kapitalist kamplarda” örgütlenmiş, her iki blokun bir birilerini güvenlikleri bakımından tehlike unsuru olarak algılamaları askeri ittifakların doğuşuna neden olmuştur. Batı'nın 4 Nisan 1949 tarihli Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO North Atlantic Treaty Organization)¹, SSCB liderliğindeki Sosyalist blok 14 Mayıs 1955'te Varşova Paktı² ile karşılık vermiştir.

Soğuk Savaş boyunca farklı cephelerde dolaylı olarak sıcak çatışmaları destekleyen Doğu ve Batı blokları doğrudan birbirlerinin güvenlik alanlarına müdahale etmeseler de zaman zaman (1962 Küba Krizi'nde³ olduğu gibi) gerginliğin had safhaya çıktığı da görülmüştür. Fakat bu hiçbir zaman NATO veya Varşova Paktı'nın herhangi bir üyesine yönelik saldırıya dönüşmemiştir. Kitle imha silahlarının da ortaya çıktığı ve karşılıklı güven bunalımının hüküm sürdüğü bir dönemde, temelinde Avrupa'daki sınırları meşrulaştırma isteği yatan Varşova

¹ Antlaşma ABD, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Fransa, Hollanda, İtalya, İzlanda, Kanada, Lüksemburg, Norveç ve Portekiz tarafından Washington'da imzalanmıştır. **NATO El Kitabı**, Brüksel, NATO Basın ve Enformasyon Bürosu, 50. Kuruluş Yıldönümü Sayısı, 1998, s. 389.

² Antlaşma SSCB, Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Macaristan, Polonya ve Romanya tarafından imzalanmıştır. **Ibid.**, s. 393.

³ Sovyetler Birliği'nin Fidel Castro yönetimindeki Küba topraklarına orta menzilli ve nükleer başlık taşıyan füzeler yerleştirdiğinin ABD istihbarat servislerince tespit edilmesi üzerine ortaya çıkan Küba Krizi, yapılan yoğun diplomatik pazarlıklar sonucu atlatılabilmektedir. Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995, s. 217–218.

Paktı'nın 1955 yılı tarihli Avrupa Güvenliği Anlaşması önerisi Batılılar tarafından uzun süre dikkate alınmamıştır. Fakat 1970'ler başında, ABD ile SSCB arasında stratejik silahların sınırlandırılmasına ilişkin Salt-1 Anlaşması'nın imzalanması sonucu meydana gelen yumuşama ortamı, Avrupa'da güvenlik ve istikrar yönünde olumlu bir adım oluşturmuştur ki, bunun etkisiyle 15 Ocak 1973'te Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) alışmalara başlamış ve 1 Ağustos 1975'te Helsinki Nihai Senedi imzalanmıştır.⁴ Egemen eşitlik ve egemenliğe saygı, kuvvet kullanma veya kuvvet kullanma tehdidinden kaçınma, sınırların ihlal edilmezliği, devletlerin toprak bütünlüğünün korunması, anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözümü, iişlere karışmama, devletlerarasında işbirliği gibi ilkeler içeren bu Sened'in ortaya çıktığı AGİK, iki Blok üyesi devletlerin biraraya gelerek aralarındaki anlaşmazlıkları tartıştikları, bunlara çözüm aradıkları bir "görüşme platformu" kimliği taşımıştır.⁵

1980'li yılların sonlarıyla birlikte, dünya Doğu-Batı ilişkilerinde köklü politik gelişmelerin başlangıçlarına şahit olmuştur. Berlin Duvarı'nın yıkılışı, Orta ve Doğu Avrupa'da tek partili komünist rejimlerin ortadan kalkması, eski Sovyetler Birliği'nde bağımsız ve özgür devletlerin kurulması, Varşova Paktı'nın dağılması, Avrupa'nın tamamını etkisi altında tutan iki kutuplu sistemin çökmesi, eski Yugoslavya'nın dağılması ve tüm dünyada etnik ayrılıkçı hareketlerin alevlenmesi gibi büyük ve köklü değişimler yaşanmıştır. Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla her krizin bir Doğu-Batı çatışmasına dönüşeceği korkusu ve Avrupa üzerindeki zorla bölünmüşlük son bulmuştur. Avrupa, aynı zamanda dünya karşılıklı nükleer yıkım tehdidinden kurtulmuş gözüküyordu. Bu gelişmeler Avrupa güvenliği hususunda

⁴ 33 Avrupa ülkesi ile ABD ve Kanada'nın Devlet veya Hükümet Başkanları tarafından imzalanmıştır.

⁵ Sadık Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar**, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 2002, s. 387-388.

önemli etkilere neden olmuş ve politik gündemdeki ana konu yeni bir “Avrupa Güvenlik Mimarisi”nin oluşturulması olmuştur. Çünkü politik ve askeri bir güç olan Varşova Paktı’nın dağılması Doğu Avrupa’da bir güvenlik boşluğunun doğmasına neden olmuştur ki, bu da Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini yeni güvenlik arayışlarına itmiştir. Ayrıca uluslararası politikayı belirleyen önemli araçlardan olan askeri gücün, bu özelliğini devam ettirmesi, nükleer silahların sayılarını azaltmak konusunda resmi anlaşmalar ve ek politik taahhütler yapılmış olmasına rağmen fiili anlamda hiçbir gelişmenin olmaması, Doğu Avrupa’da ve eski SSCB topraklarında etnik ayrılıkçı hareketlerden doğan çatışmaların yayılması Avrupa güvenliğini tehdit etmiştir.

Güvenlik ortamındaki değişimin Kuzey Atlantik İttifakı üzerinde de büyük etkileri olmuştur. Soğuk Savaşın sona ermesi İttifak’ın silahlı kuvvetlerinde önemli ölçüde indirimler yapmasına, bu kuvvetlerin hazırlık ve konuşlandırma durumlarında değişiklik yapmasına olanak vermiştir. Ayrıca beraberinde NATO için yeni ve genişletilmiş kapsamlı görevler getirmiştir. Bu görevler arasında Orta ve Doğu Avrupa ile Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)⁶ üyesi ülkeler arasında bir diyalog süreci başlatmak; Birleşmiş Milletler, AGİT ve Batı Avrupa Birliği (BAB) gibi Avrupa güvenliğinde rol oynayan diğer kuruluşlarla yakın bir çalışma ilişkisi geliştirmek ve değişmiş olan stratejik ortamı yansıtan yeni askeri komuta ve kuvvet yapılarını başlatmak bulunmuştur.

Çalışmanın birinci bölümü Soğuk Savaş sonrası NATO’nun yeniden yapılanma ve genişleme politikalarına açıklık getirecektir. NATO politik ve askeri

⁶ Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), Ocak 1995 tarihinde örgüte dönüştürülerek Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) adını almıştır.

yapılarındaki dönüşümünü 1990'ların başında başlatmıştır. Müttefik liderler, Temmuz 1990'da yayınlanan Dönüştürülmüş bir Kuzey Atlantik İttifakı konusunda Londra Bildirisi ile İttifak'ı yeni güvenlik ortamı doğrultusunda dönüştürme niyetlerini açıklamış, Kasım 1991 tarihli Roma Zirve toplantısında ise yeni bir Stratejik Kavram ile bir Barış ve İşbirliği Bildirisi yayınlamışlardır. Bu iki doküman, İttifak'ın askeri / politik yapıları ile prosedürlerinin yeniden organizasyonu ve yönlendirilmesinde, İttifak kuvvetlerine bir yandan toplu savunma yeteneklerini korurken bir yandan da barışı koruma ve kriz yönetimi gibi yeni misyonları daha iyi şekilde yerine getirebilmesi için yeniden yapılanma sürecinde takip edilecek yolu çizmiştir.⁷ Bu dönüşüm sürecine Ocak 1994'te yapılan Brüksel Zirve toplantısında da devam edilmiştir. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, güvenlik boşluklarını ancak NATO'ya üye olarak doldurabilecekleri düşüncesiyle, çabalarını NATO'ya üyelik üzerine yoğunlaştırmışlardır. NATO ise özellikle Rusya Federasyonu'nu dışlıyor izlenimi vermekten ve tepkilerden kaçmak için, öncelikle kendi çatısı altında Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ni (KAİK)⁸ kurarak NATO ile bu ülkeler arasında bir diyalog ve danışma mekanizması sağlamış, Brüksel Zirvesi'nde ise fikir babalığını ABD'nin yaptığı BİO programını başlatarak NATO ile Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında bütünleşmeye yönelik yeni bir sayfa açmıştır.

Soğuk Savaş sonrası eski Sovyet alanını Batı'ya kaptırmak istemeyen Rusya'yı karşısına almamak için genişleme politikalarını dengeli yürüten NATO, Mayıs 1997'de bu ülkeyle "Karşılıklı İlişkiler, İşbirliği ve Güvenliğe Dair Kurucu Senet" imzalamış, Mayıs 2002'de ise Rusya–NATO Ortaklık Konseyi kurulmuştur.

⁷ NATO El Kitabı, **op. cit.**, s. 16-17.

⁸ KAİK, İttifak üyeleri ve Orta ve Doğu Avrupa'dan Ortak ülkeleri danışmalar ve işbirliği için biraraya getiren bir forum olarak NATO tarafından Aralık 1991'de kurulmuştur. 44 üyeli Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi (AAOK) Mayıs 1997'de KAİK'in yerini almıştır.

NATO'nun genişlemesini tedirginlikle takip eden Rusya ise fiili bir direnç göster(e)memiştir. Sonuç itibariyle 1999'da eski Sovyet bloku ülkelerinden Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'nın katılımıyla Soğuk Savaş sonrası ilk genişlemesini yapan NATO, Mart 2004'te Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'nın katılımıyla tarihinin en büyük genişlemesini gerçekleştirmiştir.⁹

Yeniden yapılanma politikalarında terörle mücadeleye de her alanda yer veren NATO, 11 Eylül saldırıları sonrası konuya daha da ağırlık vermiştir. Kurulduğunda Yengeç Dönencesi'nin kuzeyinde kalan Euro-Atlantik bölgesinde, üyelerine yönelik bir düşmanca saldırıyı ortadan kaldırmayı kendi görev alanı olarak saptayan NATO,¹⁰ Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte, görevini ve alanını yeniden tanımlamaya girişmiş, 1991'de Londra'da ve 1999'da Washington'da kabul edilen Yeni Stratejik Konseptlerle, etnik-dinsel ayrımcılığın yarattığı tehditlerden, kitle imha silahlarının yayılması ve terörle mücadeleye kadar pek çok konu NATO'nun gündemine sokulmuştur. “Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için” maddesi olarak nitelendirilen NATO Antlaşması'nın 5. maddesi, bu yeni konulardan biri olan terörist saldırı dolayısıyla tarihinde ilk kez 11 Eylül 2001 sonrasında işletilmiştir. Böylece NATO terörle küresel mücadelenin resmen taraflarından biri haline gelmiştir.¹¹

Doğu Bloğunun çökmesi sonucu Rusya'nın denetiminden kurtulan eski SSCB üyeleri ve Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri bağımsızlıklarını koruyabilmek için politikalarını, oluşmakta olan Avrupa Güvenlik Mimarisi'nin bir parçası olma

⁹ Seven New Members Join NATO, <<http://www.nato.int/docu/update/2004/03-march/e0329a.htm>> (05.04.2004).

¹⁰ Bkz: **EK-I**.

¹¹ Çağrı Erhan, “NATO Niçin Küresel Bir Örgüt Haline Gelmelidir?”, **Stradigma** (e-dergi), Sayı 12, Ocak 2004, <<http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=188>> (14.03.2004).

istikametinde yürütmüşlerdir. Ekim 1991’de bağımsızlığını kazanan Azerbaycan da dış politikasını bu istikamette şekillendirme çabasında olmuştur. Nitekim Azerbaycan’ın Güvenlik Algılaması başlığı taşıyan çalışmanın ikinci bölümü de Azerbaycan’ın dış politika istikametlerine ve güvenliği bakımından katıldığı bölgesel oluşumlara açıklık getirecektir. İlk yıllarda uluslararası kuruluşlar olan BM ve AGİT’e katılan Azerbaycan, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), GUUAM Bölgesel İşbirliği, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), Ekonomik İşbirliği (ECO) gibi örgütlerde de üyelik sıfatı kazanmıştır. Dönem itibariyle Azerbaycan’ın iç ve dış politikasını Çarlık Rusyası ve SSCB’nin “mirası” olan Karabağ sorunu biçimlendirmiştir ki, bu da Azerbaycan’ın uluslararası kuruluşlarla olan ilişkilerine yansımıştır.

Batı’yla bütünleşme politikaları yürüten Azerbaycan, Avrupa güvenliğinin “bekçisi” olan NATO ile de ilişkilerini geliştirme çabasında olmuştur. NATO’nun genişleme politikası açısından Azerbaycan ile geliştirdiği ilişkiler çalışmanın üçüncü bölümünde incelenecektir. NATO Genel Sekreteri Manfred Wörner ile Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov’un Şubat 1992’deki görüşmeleri Azerbaycan-NATO ilişkilerinin başlangıcı olmuş, Mart 1992’de Azerbaycan’ın KAİK’e üye olmasıyla ise ilişkilerin gelişmesi için geniş bir ortam oluşmuştur. İkili ilişkilerde en önemli noktalardan birisi Ebülfez Elçibey iktidarı döneminde Batılı politikalara daha ağırlık veren Azerbaycan’ın Haziran 1992’de NATO’ya üyelik başvurusu olmuştur. Fakat üyelik için gerekli şartları taşımayan Azerbaycan’ın bu başvurusu, dönemin uluslararası konjktürü de dikkate alınarak NATO tarafından geri çevrilmiştir. Dönem itibariyle Ermenistan’ın toprak talebiyle açmış olduğu savaş ve Rusya’nın

baskıları sonucu bağımsızlığı tehlikeye giren Azerbaycan'ın bu başvurusu Batı'nın dikkatini çekme amaçlı olarak yorumlanabilir.

Çalışmada üzerinde durulan varsayımları şöyle sıralayabiliriz: NATO'nun genişleme politikasını ön planda tutması; eski Doğu Bloku ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme amacıyla olması; Azerbaycan'ın batıyla entegre politikaları yürütmesi ve bu çerçevede NATO'yla karşılıklı işbirliği içerisinde olması; Azerbaycan'ın dış politikasının belirlenmesinde Karabağ sorunu ve petrol politikasının belirleyici olması; Azerbaycan'ın, güvenliğini sağlama açısından uluslararası kuruluşlara ve bölgesel oluşumlara önem vermesi.

1994 yılında NATO'nun başlatmış olduğu Barış İçin Ortaklık Programı NATO-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Ulusal savunma planlaması ve bütçe çalışmalarında şeffaflığın kolaylaştırılması; savunma güçlerinin demokratik yollarla kontrolü; barışı koruma, arama-kurtarma, insani amaçlı operasyonlar gibi görevleri yerine getirebilme becerilerinin artırılabilmesi için NATO ile askeri işbirliği içinde ortak manevralar, ortak planlama ve eğitim faaliyetlerinin geliştirilmesi; BM veya AGİT'in emri ile yürütülen operasyonlara katkıda bulunmaya ehil ve hazır olma; uzun vadede İttifak kuvvetleri ile birlikte daha iyi çalışabilecek birlikler geliştirme gibi BİO hedefleri ordusunu NATO standartlarına getirme amacı taşıyan Azerbaycan'ın hedefleriyle ortak nokta oluşturmaktadır. Nitekim geride kalan on yıllık zaman diliminde BİO çerçevesinde yürütülen programların büyük bir kısmına katılarak bu hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Belirtilen gelişmeler gözönünde bulundurularak çalışmada NATO ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin düzeyi ve boyutu üzerinde durulacak, aynı zamanda bu ilişkilerin şekillenmesinde etkili olan faktörlere değinilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI NATO'NUN YENİDEN YAPILANMA SÜRECİ VE GENİŞLEME POLİTİKASI

I. YENİDEN YAPILANMA SÜRECİ

A) Londra Konferansı (Temmuz 1990)

Savunma örgütü olarak 4 Nisan 1949'da kurulan NATO'nun benimsemiş olduğu Kitleli Mukabele Stratejisi¹² 1960'lı yılların ortalarına doğru uluslararası ortamdaki yumuşamanın etkisiyle yerini Esnek Mukabele Stratejisi'ne bırakmıştır. 1980'lerde başlayan ve 1990'da yoğunlaşan Avrupa'daki siyasi değişiklikler ise 1967'den beri yürürlükte olan Esnek Mukabele Stratejisi'ni¹³ gözden geçirme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 22–23 Mayıs 1990 tarihlerinde yapılan NATO Savunma Planlama Komitesi toplantısında bu stratejinin gözden geçirilmesine karar verilmiş, 5–6 Temmuz 1990 Londra Zirvesi sonrası yayınlanan deklarasyon ile yeni stratejiye yön verecek prensipler belirlenmiştir.¹⁴ Deklarasyon başlığının, “Londra

¹² NATO'nun MC 14/2 dökümanı ile benimsemiş olduğu bu strateji düşmanın büyük bir saldırısına karşı İttifak'ın nükleer silahlarının kullanımını öngörüyordu. “**NATO ve NATO'yu Etkileyen Uluslararası Kuruluşlar**”, İzmir, NATO Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1994, s. 13.

¹³ NATO'nun MC 14/3 dökümanı ile benimsemiş olduğu bu stratejiye göre, düşman önce tecavüze kalkışmaktan caydırılacak, başarılı olunamadığı takdirde konvansiyonel silahlardan genel nükleer mukabeleye giden bir tırmanma içinde düşmana gerekli cevap verilecektir. **Ibid.**, s. 14.

¹⁴ Mahir Abdullayev, **Beynelxalq Münasibetler Tarixi, II-hisse**, Bakı, Mütercim Neşriyyatı, 2000, s. 248.

Deklarasyonu: Değişen Kuzey Atlantik İttifakı” şeklinde ifade edilmiş olması, bu değişimi belirgin olarak ortaya koymaktadır.¹⁵

İnsan hakları ve demokrasinin önemini, anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümünü vurgulayan deklarasyonda, İttifak’ı yeni güvenlik çerçevesine uygun bir şekle dönüştürmek ve Doğu ve Batı arasındaki çekişmeyi sona erdirmek için gereken önemli adımlar açıklanmış, aynı zamanda NATO ile Varşova Paktı üyesi Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında siyasi ve askeri alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi öngörülmüştür. NATO’nun kuruluşundan beri yayınlanan en kapsamlı Bildiri’de ayrıca Birleşmiş Milletler (BM) kuruluş yasasına, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) Antlaşması’na atıfta bulunulmuş, en önemlisi ise, eski düşmanlar olarak Varşova Paktı ülkelerine dostluk elinin uzatılması gereği üzerinde durarak, Sovyetler Birliği ile Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri hükümetlerine NATO ile düzenli diplomatik bağlantı kurmak ve işbirliği temeline dayalı yeni bir ilişki tesis etmek yönünde önerilerde bulunmuşlardır.¹⁶ AGİK sürecinin geliştirilmesiyle ilgili çeşitli önerilerin zikredildiği bildiride, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin yeni Avrupa’nın politik mimarisinin bir bölümünü oluşturacağı da özellikle belirtilmiştir.¹⁷

Mevcut stratejinin gözden geçirilmesi ihtiyacının ortaya çıkması, Doğu-Batı arasında Soğuk Savaş’ın artık bittiği, nükleer silahlarda önemli ölçüde indirim yapılacağı, kısa menzilli silahların karşılıklı olarak ortadan kaldırılacağına esas alınacağı, Doğu-Batı arasında yüksek düzeyde askeri ve sivil temas ve ziyaretlerin

¹⁵ “Değişen Kuzey Atlantik İttifakı Konusundaki Londra Deklarasyonu”, **NATO Dergisi**, 3 (1990), s. 32.

¹⁶ NATO El Kitabı, **op. cit.**, 1998, s. 70.

¹⁷ Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) içinde yer alan 10 eski Sovyetler Birliği üyesi Cumhuriyet 30–31 Ocak 1992 tarihinde Prag’da düzenlenen AGİK Dışişleri Bakanları toplantısında bu kuruluşa katılmış ve Rusya Federasyonu eski Sovyetler Birliğinin yasal kişiliğinin devamı olarak tanınmıştır. **NATO El Kitabı**, Brüksel, NATO Basın ve Enformasyon Bürosu, 1995, s. 321.

planlanacağı, komuta ve kuvvet yapısının yeniden belirlenmesi çalışmalarına başlanacağı, kriz yönetimi ve buna ilişkin tatbikatlara önem verileceği ve çokuluslu mobil kuvvet konseptine geçileceği gibi konular Londra Deklarasyonu'nda belirlenen ana prensipler olarak gösterilebilir.¹⁸

B) Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA)

1973 yılında AGİK görüşmelerinin başlamasına paralel olarak Batı'nın talebi üzerine NATO ve Varşova Paktı arasında Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi (KDKİ) görüşmeleri de başlamıştır. 1973–1989 yılları arasında Viyana'da devam eden KDKİ görüşmeleri bu tarihten sonra yerini Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvet İndirimleri görüşmelerine bırakmış ve bu görüşmelerin sonunda da, 19 Kasım 1990 tarihinde AKKA Antlaşması imzalanmıştır. Bu Antlaşma, Atlantik'ten Urallara kadar uzanan bir alan içinde, NATO ve Varşova Paktı arasında, iki blokun büyük silah ve teçizat sistemlerine eşit tavanlar öngören bir mekanizma kurmuş ve Avrupa kıtasında beş kategoride önemli bazı indirimler ve kısıtlamalar getirmiştir: Tank (20000), top (20000), zırhlı savaş aracı (30000), savaş uçağı (6800), saldırı helikopteri (2000).¹⁹

1992 Helsinki Zirvesi sonucunda bu defa siyasi bağlayıcılığa sahip Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetlerin Personel Gücü görüşmeleri Nihai Senedi imzalanmış, hem bu Nihai Senet, hem de AKKA Antlaşması 17 Temmuz 1992 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

¹⁸ “Değişen Kuzey Atlantik İttifakı Konusundaki Londra Deklarasyonu”, **op. cit.**, s. 32–33.

¹⁹ Karluk, **op. cit.**, 2002, s. 394.

AKKA Antlaşması'nın yeni şartlara uyarlanmış şekli, taraf ülkelerin liderleri tarafından İstanbul'da imzalanmıştır. Kasım 1999'da İstanbul'daki AGİT Zirvesi'nde imzalanan belge ile Varşova Paketi'nin dağılmasından sonra, AKKA'nın yeni şartlara uyarlanmasıyla ilgili olarak 1996 yılında başlatılan görüşmeler sonuca ulaştırılmıştır. AKKA'yı değiştiren hukuki belgenin yanında, bu hukuki belgeyle ilgili olarak ülkelerin yapacakları siyasi beyanları içeren bir Nihai Senet de kabul edilmiştir. Yeni anlaşma, taraf ülkelerin bulunduracakları silah ve donanım sistemlerinin tavanlarını belirlemektedir.²⁰

Antlaşma'da değişiklik fikri, 1991 yılında Varşova Paketi'nin dağılmasından sonra ortaya atılmış, imzalandığı tarih itibariyle iki blok esasına dayalı olan bu antlaşma, bloklara eşit tavanlar tanırken, ülkelerin tavanlarının bu bloklar içinde belirlenmesini öngörmüştür. İmzalanan belgeyle blok tavanlardan ülkesel tavanlara geçilmiş, böylece AKKA'da bloklar içinde var olan ülkesel tavanlar doğrudan ülkesel tavanlar şeklinde tanımlanarak, değişen güvenlik şartlarına göre uyarlanma imkanı getirilmiştir.²¹

Ülke tavanları da anlaşmaya ek olarak sunulan iki protokolle belirlenmiştir. Birinci protokolde her bir ülke için milli tavan, ikinci protokolde ise bir ülkenin

²⁰ “Agreement on Adaptation of the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe” <<http://www.osce.org/docs/english/1990-1999/cfe/cfeagree.htm>> (12.112003),

²¹ Günümüz itibariyle AKKA'ya imza atmış ülkeler şunlardır: ABD, Almanya, Azerbaycan, Belarus, Belçika, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Ermenistan, Fransa, Gürcistan, İngiltere, İspanya, İtalya, İzlanda, Kanada, Kazakistan, Lüksemburg, Macaristan, Moldova, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, Slovakya, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan. Karluk, **op. cit.**, 2002, s. 395.

kendi topraklarında başka bir ülkeyle birlikte tutabileceyi en yüksek tavan gösterilmiştir.²²

C) Roma Zirvesi (Kasım 1991)

1990'ların ilk zirvesi Londra'da yapılmış ve yeni dönemde bir dönüşüm sürecine girmiş bulunan NATO üzerinde tartışılmıştır. Londra Zirvesi'nde Hükümet ve Devlet Başkanları, İttifak'ı yeni güvenlik çerçevesine uygun bir şekle dönüştürmek ve Doğu-Batı arasındaki çekişmeyi sona erdirmek için gereken adımları atmaya karar vermişlerdir. Reform yapma yönünde alınan kararlardan sonra 1991'deki Roma Zirvesi'nde ise durum daha da netleşmiş ve İttifak'ın gelecekteki yapısı üzerinde somut adımlar atılmıştır.

Zirve'den çıkan en önemli karar, İttifak'ın dönüşümünü yansıtan ve gelecekteki politik stratejilerini belirleyen Yeni Stratejik Konsept'in kabulü olmuştur. Burada bir yandan NATO'nun yeni dönemdeki stratejisi belirlenirken, öte yandan da Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği'yle, Atlantik'in iki yanı arasındaki ilişkiler düzenlenmiştir. NATO üyelerinin artık kapsamlı bir saldırı tehdidi altında olmadığı, ama bunun yerini çok yönlü ve farklı yönlerden gelebilecek, kestirmesi ve değerlendirmesi güç risklerin aldığı, NATO'nun AB, BAB ve AGİT'le işbirliği yapabileceği, BM misyonlarına katılabileceği, yani bunların birbirlerini tamamlayıcı olacağı kabul edilmiş ve yeni riskler arasında kitle imha silahlarının

²² Hüseyin Kıvrıkoğlu , “Türk Silahlı Kuvvetleri Yeni Ufuklara Açılıyor”, **Savunma ve Havacılık**, 1 (2000), s. 15.

yayılması, terörizm ve sabotaj sıralanmıştır.²³

a. Yeni Stratejik Konsept

1999 yılına kadar NATO'nun politik stratejisi olan Yeni Stratejik Konsept için resmi girişim Devlet ve Hükümet Başkanlarının 1990'daki Londra Zirvesi'nde ortaya atılmıştır. Mart 1991'de Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi, Baltık devletlerinin özgürlüğü, Varşova Paktı'nin resmen feshedilmesi gibi köklü değişiklikler, Körfez Savaşı 1991 Kasım'ında Roma Zirvesi'nde kabul edilen bu dokümanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

1967'den 1980'lerin sonuna kadar NATO stratejisi Esnek Karşılık ve İleri Savunma İlkeleri (*principles of flexible response and forward defense*) üzerine kurulmuştu. Yeni stratejide ise, Esnek Karşılık terk edilerek bunun yerini nükleer silahlara daha az dayalı (*reduced reliance on nuclear forces*) bir strateji aldı. Diğer bir deyişle, nükleer silahlar yine bulunacak ama bunların işlevi, geçmişe göre çok düşük de olsa, olası bir saldırganlığı caydırmağa yönelik olacaktı. Zaten 1991 sonrasında artık NATO'nun elinde sayısı daha da azalmış olan nükleer silahlar herhangi bir hedefe kilitlenmiş durumda değildi ve bu durum Rusya için de geçerliydi. İttifak stratejisinde İleri Savunmanın yerini ise “azaltılmış ileri mevcudiyet”(*reduced forward presence*) stratejisi aldı.²⁴ Geçmişte, Avrupa'daki nüfus yoğun olduğu ve konvansiyonel silahların etkinliği çok arttığı için olası bir konvansiyonel savaşı düşman topraklarına aktarma amacına yönelik İleri Savunma stratejisi en çok

²³ “İttifak'ın Yeni Strateji Kavramı”, **NATO Dergisi**, 1 (1992), s. 24 -31.

²⁴ “The Alliance's New Strategic Concept” < <http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c911107a.htm#II>> (04.03.2003).

Almanya ile kanat ülkesi olan Türkiye için önem taşıyordu. Fakat belirli bir düşman bulunmadığı ve konvansiyonel kuvvetlerde büyük indirimle gidildiği için bunu sürdürmenin anlamı kalmamıştı. Temmuz 1990'daki Londra zirvesinde bunun uygun olan yerlerde kaldırılması kararı alındı ve bu karar 1991'de Roma Zirvesi'nde de teyid edildi. Ortada büyük bir tehdit bulunmadığı için artık merkez bölgesi olarak tanımlanan bölgede daha esnek ve hareketli birlikler oluşturulması kararlaştırıldı.²⁵

İttifak'ın, Stratejik Konsept ile belirlenen 4 temel güvenlik görevini şöyle açıklayabiliriz: Avrupa'da demokratik kurumların gelişmesi ve anlaşmazlıkların barışçıl yoldan çözümlenmesine dayanan, hiçbir ülkenin herhangi bir Avrupa ülkesini sindiremeyeceği veya zorlayamayacağı, veya tehdit/güç kullanarak üzerinde egemenlik kuramayacağı istikrarlı bir güvenlik ortamının vazgeçilmez temellerinden birini oluşturmak; Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 4. Maddesinde öngörüldüğü üzere üyelerin güvenliği açısından risk oluşturması muhtemel gelişmeler de dahil olmak üzere, Müttefiklerin hayati çıkarlarını etkileyen konulardaki görüşmeleri ve ortak endişe alanlarındaki çabalarının koordinasyonu için bir Atlantik-ötesi forum oluşturmak²⁶; Herhangi bir NATO üyesi devletin topraklarına yönelik bir saldırı tehdidine karşı savunma ve caydırma görevini devam ettirmek; Avrupa içindeki stratejik dengeyi muhafaza etmek.²⁷

Yeni oluşan güvenlik ortamında güvenlik ve istikrarın, vazgeçilmez savunma boyutunun yanı sıra politik, ekonomik, toplumsal ve çevresel unsurlarının

²⁵ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II, İstanbul, 2. Baskı, İletişim Yayınları, 2002, s. 305-306.

²⁶ Stratejik Konseptin belirlediği bu görev, 'danışma' görevine 'koordinasyon'u eklemekte ve tehditler yerine 'riskler'den söz etmektedir.

²⁷ NATO El Kitabı, **op. cit.**, 1995, s. 73-77.

olduğu vurgulanan Konsept’de İttifak’ın amaçlarını politik yollardan gerçekleştirme imkanlarının önceki dönemlere göre daha da arttığı belirtilmiştir. İttifak’ın yüz yüze olduğu sorunların çeşitliliği daha geniş kapsamlı bir güvenlik yaklaşımını da gerektirmektedir. Dolayısıyla, kabul edilen Strateji Konsepti, İttifak’ın güvenlik politikasının birbirini karşılıklı olarak güçlendiren üç unsurunu - diyalog, işbirliği, toplu savunma yeteneğinin muhafazası - biraraya getirerek güvenliğe geniş bir yaklaşım getirmiştir.²⁸

Bu Strateji Konsepti, toplu savunmaya da farklı bir anlayış getirmiştir, çünkü bu yeni yaklaşım, daha uzun uyarı zamanları, küçültülmüş ve uyarlanmış kuvvetler, çok yönlü güvenlik riskleri gibi düşüncelere dayandırılmıştı. Soğuk Savaş sonrası yeni stratejik ortamı tanımlayan İttifak Strateji Konsepti, karşılaşılabilecek riskleri “çok yönlü doğasından ötürü önceden tahmin edilmesi ve değerlendirilmesi güç” olarak tanımlamaktadır. Yine bu Konsept sonrasında ki, varlık nedeni olan Sovyet tehdidinin ortadan kalkması sonrasında yeni bir meşruiyet zemini olarak "yeşil kuşak" ile mücadele seçilmiştir.²⁹

Yeni stratejik ve politik ortamda İttifak’ın barışı koruma ve savaşı önleme politikasının, geçmişten daha fazla önleyici diplomasinin etkinliğine ve üyelerinin güvenliğini etkileyen krizlerin başarılı biçimde yönetilmesine bağlı olduğu belirtilen Stratejik Konsept’de bu amaç için gerekli yapılanmaların başlatılması gerektiği de ifade edilmiştir.

²⁸ Ruhengiz Abdullayeva, “NATO’nun Şerqe Doğru Genişlemesi ve Azerbaycan”, **Dirçeliş XXI Esr**, Azerbaycan Devlet Quruculuğu ve Beynelxalq Munasibetler İnstitutu, Sayı 14, Aprel 1999, s. 53.

²⁹ Mahir Abdullayev, “NATO’nun Şerqe Doğru Genişlemesi”, **Beynelxalq Heyat**, 2 (1999), s. 26-27.

Dokümanın sonuç bölümünde, “düşmanlıktan uzak, işbirliğine dayalı bir ilişki çerçevesinde dahi Sovyetlerin nükleer boyut dahil, askeri kapasitesi ve potansiyeli, İttifak’ın Avrupa’daki stratejik dengeyi sağlarken hala göz önünde tutması gereken bir etkidir” denilmektedir.

Ancak, kısa bir süre sonra, gelişen olaylar belirlenen stratejinin yeniden gözden geçirilmesini zorunlu hale getirmişti. İlk olarak, Roma Zirvesi’nden sadece birkaç hafta sonra Sovyetler Birliği’nin dağılması güvenlik ortamında yeni bir çığır açmıştır. Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle, NATO kuvvetleri dünyadaki en büyük askeri güç haline geldiğinden İttifak’ın temel görevlerinden biri olan Avrupa’daki stratejik dengeyi koruma görevi’nin artık nasıl uygulanacağı bilinemez hale gelmiştir. Kaldı ki, Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında stratejik bir saldırı riskinin ortadan kalkması ile geleneksel bir toplu savunma örgütü olan NATO’nun mevcudiyeti de tartışılır olmuştur.³⁰ Dokümanda geçen, İttifak’ın amacı tamamen savunmaya yöneliktir; hiçbir silahı savunma dışında bir amaçla kullanılmayacaktır, ifadesi NATO’yu zor duruma sokan bir diğer durumdur. Çünkü NATO, Washington Antlaşması’nın 5. Maddesi ile belirlenen sınırlar dışındaki krizlere giderek daha fazla müdahil olmaktadır. Silahların kullanımı artık sadece savunma ile sınırlandırılmaz ve dolayısıyla NATO’nun komuta ve kuvvet yapılarında daha fazla değişiklikler yapılması gerekmektedir.

Bunun üzerine, güvenliğe daha geniş bir yaklaşım anlayışı çerçevesinde NATO’nun yeni misyonları NATO üyesi olmayan ülkelerle işbirliği içinde yürütülmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda ilerleyen yıllarda Barış İçin Ortaklık

³⁰ Rob de Wijk, “NATO İçin Yeni Bir Politik Strateji”, **NATO Dergisi**, 2 (1998), s. 15.

(BİO), Birleşik Müşterek Görev Gücü (BMGG), NATO-Rusya Daimi Ortak Konseyi, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi (AAOK), Akdeniz Girişimi gibi kavramlar geliştirilmiştir.³¹

b. Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (1991)

Soğuk Savaş'ın bittiğinin ilan edildiği 1990 Londra Konferansı'nda yayımlanan bildiri doğrultusunda NATO ile Varşova Paktı üyeleri arasında ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Bu durum Avrupa'da daimi bir barış düzenine doğru ilerleme vaadi sunan, yeni ve ortak bir sayfanın açılması doğrultusunda güçlü bir adımdır.³² O zamandan bu yana işbirliği ve ortaklık, bir tarafta NATO ve üye devletleri, öte yanda Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Orta Asya'nın yeni ülkeleri arasındaki ilişkilere damgasını vurdu. Bu yeni ortaklık çabuk başladı ve hızlı genişledi.³³

Gerek eski Varşova Paktı üyesi ülkelerin güvenlik arayışı, gerekse NATO'nun bu taleplere yaklaşımı ve çabaları çok kısa bir süre içerisinde sonuç vermiş ve 8 Kasım 1991 tarihinde Roma'da toplanan NATO ülkeleri devlet ve hükümet başkanları tarafından Kuzey Atlantik Konseyi (KAK) Zirve Toplantısı'nda, İttifak'ın stratejik konsepti yeniden saptanmıştır.³⁴ Zirve'nin sonunda "Roma Barış ve İşbirliği Deklarasyonu"³⁵ yayımlanarak siyasi ve güvenlik konularında işbirliği ve diyalog sağlanması için bir forum oluşturan Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'nin

³¹ **Ibid.**, s.16.

³² Manfred Wörner, "Yeni Dönemde Atlantik İttifakı", **NATO Dergisi**, 1 (1991), s. 4.

³³ "Soğuk Savaştan Barış İçin Ortaklığa", İzmir, NATO Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1994, s. 17.

³⁴ "İttifak'ın Yeni Strateji Kavramı", **op. cit.**, s. 24 -31.

³⁵ "Barış ve İşbirliği Hakkındaki Roma Bildirgesi", **NATO Dergisi**, 4 (1991), s. 24-30.

(KAİK) temelleri atılmıştır.

Bir anlamda Haziran 1991 tarihinde Kuzey Atlantik Konseyi'nin Kopenhag'da yapılan bakanlar düzeyindeki toplantısının sonunda da ileride kurulacak olan KAİK için zemin hazırlanmıştır.³⁶ Üst düzey görüşmelerin sonucu, güvenlik ve diğer konular üzerindeki görüş alışverişi askeri ilişkileri yoğunlaştırmış ve birçok alanda yeni ilişkiler ortaya çıkmıştır. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Dışişleri Bakanları toplantılara katılmaları için davet edilmişler ve KAK, NATO Askeri Komitesi ve diğer NATO komiteleri periyodik görüşmeler ve işbirliği ile KAİK'in oluşmasını sağlamışlardır.³⁷

20 Aralık 1991 tarihinde NATO üyesi ülkeler ile içinde Bulgaristan, Çekoslovakya³⁸, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya ve Rusya gibi 25 ülkenin yer aldığı bir açılış ve kuruluş toplantısı yapılmıştır. KAİK'in ilk kez yapmış olduğu bu toplantı sonunda "KAİK Diyalog, Ortaklık ve İşbirliği Bildirisi" yayımlanmıştır. Bildiride adından da anlaşılacağı üzere diyalog, dostluk ve işbirliği konularına değinilmiştir.³⁹

Özellikle eski Varşova Paktı üyesi ülkelerin de katkı ve çabaları ile bu büyük dönüşümün giderek gelişmesi ve genişlemesi kaçınılmaz olmuş, bu toplantı ve bildirimleri diğerleri takip etmiştir. Nitekim KAİK 10 Mart 1992 tarihinde Brüksel'de olağanüstü bir toplantı yapmış ve bir çalışma planı yayımlamıştır.⁴⁰ KAİK'in bu toplantısında 20 Aralık 1991 tarihinde yayımlanan Diyalog, Ortaklık ve İşbirliği

³⁶ "6-7 Haziran 1991 KAK Toplantısı Sonuç Bildirgesi", **NATO Dergisi**, 2 (1991), s. 30.

³⁷ NATO El Kitabı, **op. cit.**, 1995, s. 44.

³⁸ Çekoslovakya, 1 Ocak 1993 tarihinde Çek ve Slovakya Cumhuriyetleri olarak ikiye ayrılmıştır.

³⁹ "KAİK Diyalog, Ortaklık ve İşbirliği Bildirisi", **NATO Dergisi**, 4 (1991), s. 30-33.

⁴⁰ KAİK çalışmalarını Diyalog, Ortaklık ve İşbirliği Çalışma Planı başlıklı bu plana göre yürütmekte, plan her yıl güncelleştirilerek geliştirilmekte ve KAİK toplantılarında onaylanarak yayımlanmaktadır.

Bildirisi'ne, bu bildiriye yer alan amaçlara bağlı kalınacağı açıklanmış, Diyalog, Ortaklık ve İşbirliği ile ilgili Çalışma Planı'nın önemi vurgulanmış, Kuzey Atlantik Konseyi faaliyetlerine katılınması gereği üzerinde durulmuş, Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'nın (AKKA) yürürlüğe girmesi tahhüt edilmiş, KAİK'e üyelik başvurusunda bulunan Kazakistan'ın talebi kabul edilmiştir.⁴¹

KAİK toplantısında kabul edilen ve 1992 yılında yürürlüğe giren Diyalog, Ortaklık ve İşbirliği Çalışma Planı'nda, planda yer alan faaliyetlerin zamanla evrimleşeceği ve dinamik bir süreci yansıtacağı ifade edilmiş, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle NATO ülkeleri ve NATO'nun sivil ve askeri teşkilatı ile daha yakın işbirliği sağlanması, bu işbirliği çerçevesinde düzenlenen etkinliklere katılınması önerilmiştir. Çalışma Planı'nda işbirliği alanları saptanmış, savunma planlaması, silahların denetimi, sivil asker işbirliği konuları, hava trafiği, savunmaya ilişkin üretimin sivil amaçlara yönelik olarak dönüşümü, NATO'nun bilimsel ve çevresel programlarına daha fazla katılım öngörülmüş ve çalışmaların daha ziyade güvenlik konuları üzerinde yoğunlaşacağı, NATO'nun Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine tanıtımı için işbirliği sağlanacağı açıklanmıştır. Çalışma Planı, Siyasi ve Güvenliğe İlişkin Konular, Savunma Planlaması ve Askeri Konular, Savunma Dönüşümü, Ekonomik Konular, Bilim, Modern Toplumun Sorunları, Bilgilendirme, Politik Planlama Danışmaları ve Hava Trafiği Düzenlemeleri olmak üzere dokuz ana başlık altında düzenlenmiştir.⁴² Bu ana başlıklardan da anlaşılacağı üzere Çalışma Planı, silahların denetimi ve silahsızlanmadan kriz yönetimine, bilimsel çalışmalardan çevre sorunlarına kadar KAK'nın organizasyonel yapısında yer alan hemen hemen

⁴¹ "Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'nin Olağanüstü Toplantısında Yayımlanan Açıklama", **NATO Dergisi**, 2 (1992), s. 33.

⁴² "Diyalog Ortaklık ve İşbirliği İçin Çalışma Planı, Mart 1992", **NATO Dergisi**, 2 (1992), s. 34-35.

bütün birimleri ilgilendiren konuları içerecek şekilde bir çerçeve çizmiştir.⁴³

İlerleyen dönemlerde geliştirilen Çalışma Planı'nda yer alan işbirliği alanları ve 1992 sonrası uygulamalar incelendiğinde, KAK ile KAİK faaliyet alanlarının önemli ölçüde birbirleriyle örtüştüğü, her iki kuruluşun çalışmalarının içiçe yürütüldüğü görülmektedir. KAİK üyesi ülkeler aynı zamanda KAK müşterek toplantı ve etkinliklerine katılmakta, KAK üyesi ülkeler ise zaten KAİK üyesi ülkeler içerisinde yer almaktadırlar. Manfred Wörner'in konuya ilişkin açıklamaları, bu tespitleri doğrular niteliktedir.⁴⁴

“Genel Sekreterlik görevinde bulunduğum süre içinde alınan kararların hiç biri NATO’yu Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi kadar etkilememiştir. Bugün NATO yapısındaki askeri ve sivil birimlerin zaman, enerji ve kaynaklarının bir bölümü KAİK çalışma plan faaliyetleri, Orta ve Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği ülkeleri ile daha başka işbirliği yollarını gerçekleştirmek için harcanmaktadır.”

İşbirliği içinde olan eski düşmanlar, NATO üyesi ülkelerin Dışişleri Bakanlarının içinde yer aldığı KAİK toplantıları ile Savunma Bakanlarının katıldıkları Savunma Planlama Komitesi toplantılarına katılmakta ve bazı NATO tatbikatlarında da iştirak etmektedirler. Bunlarla birlikte, bazı NATO belgelerinin gizlilik dereceleri düşürülmüş, bu belgelerin işbirliği ortaklarına da gönderilmesi kabul edilmiş ve bu ülkelere yönelik yoğun dil kursları açılmıştır.⁴⁵

KAİK bir anlamda, NATO'nun genişlemesinde bir geçiş dönemi olarak

⁴³ “Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'nin Olağanüstü Toplantısında Yayımlanan Açıklama”, **op. cit.**, s. 33.

⁴⁴ Manfred Wörner, “İttifak'ın Geleceğe Dönük Biçimlendirilmesi”, **NATO Dergisi**, 1 (1994), s. 5.

⁴⁵ **Xalq Qezeti**, 27 Aralık 1996.

tanımlayabileceğimiz ‘Barış İçin Ortaklık’ sürecine zemin hazırlamıştır.⁴⁶ Fakat KAIK’in kuruluşundan beş yıl kadar sonra, daha kapsamlı, toplantı formatlarında daha esnek ve her şeyden önemlisi, müttefikler ve ortaklar arasındaki danışmalara daha derinlik kazandıracak yeni bir foruma ihtiyaç olduğu görülmüştür. Nitekim NATO Dışişleri Bakanlarının Mayıs 1997’de Portekiz, Sintra’da, yapılan toplantılarında iki karar çıkmıştır. Bu kararların birincisi, Barış İçin Ortaklık Programının güçlendirilmesi, ikincisi de, güvenlik ve savunma konuları üzerindeki danışmalara bir forum sağlamak üzere KAIK’in yerini alacak olan Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi’nin (AAOK) oluşturulması olmuştur.⁴⁷ AAOK ortaklar ve müttefiklerin güvenlik konusunda önemli krizler karşısında ortak bir yaklaşım geliştirebilmeleri için bir forum olarak görev yapmıştır.

D) Brüksel Zirvesi (Ocak 1994)

1991 yılındaki Roma Zirvesi’nde kabul edilen kararların ve uygulamaların nasıl gittiğini değerlendirmek ve hızla değişmeye devam eden şartlara uyumu sağlamak için İttifak Devlet ve Hükümet Başkanları Ocak 1994’te Brüksel’de biraraya gelmişlerdir. Zirvede NATO liderleri Soğuk Savaş sonrasında bu üçüncü Zirveye kadar olan dönemde yaşanan gelişmelerden memnuniyet duyduklarını belirtmişler ve İttifak’ı yeni stratejik ortama uyumlaştırmak için bir önlemler paketi üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Anlaşmaya varılan paketin önemli unsurlarından birisi Barış İçin Ortaklık (BİO)’ı başlatarak Ortakları İttifak ile birlikte yeni askeri ve

⁴⁶KAIK, Temmuz 1997’de yapılan Madrid Zirvesi’nde Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi’ne (AAOK) dönüştürülmüştür.

⁴⁷ Sergio Balanzino, “Sintra’dan Bir Yıl Sonra: AAOK ve BİO Vasıtasıyla İşbirliğine Dayalı Güvenliğe Ulaşmak”, **NATO Dergisi**, 3 (1998), s. 4.

politik çabalar sarfetmeye davet etmek olmuştur. Bir diğer önemli nokta, İttifak'ın politik ve askeri yapılarını, hem İttifak'ın üstlendiği her türlü rolü, hem de doğmakta bulunan Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği'ni (AGSK) yansıtacak şekilde uyarlamalara tabi tutmak ve Birleşik Müşterek Görev Gücü (BMGG) kavramını onaylamaktır. Üzerinde durulan üçüncü konu kitle imha silahlarının yayılmasına karşı çabaları yoğunlaştırmak, dördüncü konuya İttifak'ın diğer Avrupa ülkelerinin katılımına açık olduğunu teyid etmektir.⁴⁸

Kısacası, NATO liderlerinin yapmak istediği, İttifak'ın transformasyonundan farklı bir şey değildir. Genel olarak hedef, ABD ağırlıklı, entegre bir Soğuk Savaş makinasından yeni misyonlara sahip, daha kapsamlı ve daha Avrupalı bir ittifaka doğru gidiştir. Bu gidişi daha iyi anlayabilmek için BİO, AGSK ve BMGG'ye kısaca bir göz atmak gerekir.

a. Barış İçin Ortaklık Programı (BİO)

KAİK'in başlattığı işbirliği ortamına dayanarak, Avrupa'nın tümü ve KAİK sahasında güvenlik ve işbirliğini geliştirmek için yeni bir adım atılmış ve Ocak 1994'te yapılan Brüksel Zirvesi'nde İttifak liderleri tarafından Barış İçin Ortaklık (BİO) Programı açıklanmıştır. BİO Programı'nın, askeri ve politik işbirliğini Avrupa çapında yayacağı ve yoğunlaştıracağı, istikrarı arttıracacağı, barışa yönelik tehditleri

⁴⁸ "Önlemler Paketi", **NATO Dergisi**, 2 (1994), s. 26-27.

azaltacağı, İttifak'a destek sağlayan ilkelere bağlılığı ve pratik işbirliğini geliştireceği belirtilmiştir.⁴⁹

BİO'nun Çerçeve Dökümanı'nda belirtilen hedefleri ise kısaca şunlardır: Ulusal savunma planlaması ve bütçe çalışmalarında şeffaflığın kolaylaştırılması; Savunma güçlerinin demokratik yollarla kontrolü; Barışı koruma, arama-kurtarma, insani amaçlı operasyonlar gibi görevleri yerine getirebilme becerilerinin artırılabilmesi için NATO ile askeri işbirliği içinde ortak manevralar, ortak planlama ve eğitim faaliyetlerinin geliştirilmesi; BM veya AGİT'in emri ile yürütülen operasyonlara katkıda bulunmaya ehil ve hazır olma; uzun vadede İttifak kuvvetleri ile birlikte daha iyi çalışabilecek birlikler geliştirme.⁵⁰

BİO üyeliği, katılımcı ülkelerin Barış İçin Ortaklık Çerçeve Dökümanı'nı imzalamasıyla başlamaktadır ve ortaklar böylelikle Ortaklık Programı'nın yürütülmesi için uygun ve gerekli görülen personel, varlık, tesis ve yeteneklerini kullanıma hazır tutmayı taahhüt etmiş olurlar. İttifak üyeliğinin gereklerinden farklı olarak ortaklar, Ortaklık faaliyetlerindeki katılımlarının mali yükünü kendileri karşılamak ve katıldıkları tatbikatların yükünü paylaşmak durumundadırlar. KAİK ortak ülkeleri ile BİO katılımcı devletleri, işbirliği faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla NATO Karargahı'na, Avrupa Müttefik Kuvvetleri Karargahı'na (SHAPE) ve Mons'taki (Belçika) Ortaklık Eşgüdüm Hücresi'ne (PCC) irtibat subayları gönderebilmektedirler. 20 üyesi bulunan BİO, yaptığı ortak tatbikatlarla, ortaklar arasındaki işbirliğini artırmaya çalışmaktadır.

⁴⁹ NATO El Kitabı, **op. cit.**, 1995, s. 45-56.

⁵⁰ Bkz: **EK-III**.

1993 Ekim’inde NATO Savunma Bakanları’nın Travemünde (Almanya) toplantısında fikir olarak ortaya atılan, 1994 Brüksel Zirvesi’nde doğan ve çok kısa bir süre sonra uzman gruplar tarafından müstakbel ortaklara tanıtılan BİO, başlangıçta bir hayli şüphe ile karşılanmıştır. Fakat Mons’taki Ortaklık Eşgüdüm Hücresi’nin ve aynı yılın bahar aylarında Brüksel’deki Ortaklık İrtibat Büroları’nın açılması ile bu şüpheler yerini iyimserliğe bırakmıştır.⁵¹ Polonya’da Poznan yakınlarında yapılan “*Cooperative Bridge-94*” (İşbirliği Köprüsü-94) tatbikatı eski düşmanların BİO çerçevesinde oluşturdukları ilk tatbikat olmuştur.⁵²

Öte yandan, İttifak üyeleri ile ortaklar arasında statü olarak çok fazla bir ayrım olmadığını gösterecek küçük düzenlemeler, bir uyum ve işbirliği ortamı oluşturmaktadır. Örneğin, Mons’taki Ortaklık Eşgüdüm Hücresi’nde her bir Ortak ülke ve NATO ülkesi için 46 bayrak dalgalanmaktadır. Bu bayraklar, ittifak üyesi veya ortak ülke diye ayrılmadan Arnavutluk’tan Özbekistan’a kadar, alfabetik sırayla asılmışlardır. Yine burada bulunan Ortak ülkelerin subaylarının çocukları da NATO ailelerinin çocukları gibi SHAPE okullarında okumaktadır ve uygulamada hiçbir ayrım yapılmamaktadır. Bu yaklaşım ile ortaklara, ‘siz de bizim için değerlisiniz’ mesajı verilmeye çalışılmaktadır. Çünkü hiyerarşik bir yapının olmaması insanların kendilerini oraya ait ve kendilerinin de o yapının önemli bir parçası olduğunu hissetmelerini sağlamaktadır. Zihinlerdeki düşünce değişimi ise pratiğe çabuk yansiyacaktır.

⁵¹ George A. Joulwan, “NATO’nun Barış İçin Ortaklığa Katkısı, Kaydedilen İlerlemeler ve Sorunlar”, **NATO Dergisi**, 1 (1995), s. 3–4.

⁵² “*Cooperative Bridge-94*” tatbikatına, 7 ortak ülke ve 6 NATO ülkesinden gelen 650’den fazla asker katılmıştır. Bu birlikler gözlem, kontrol, devriye ve refakat gibi temel görevler üzerinde eğitim yapmışlardır. Aynı yıl içinde Kuzey ve Norveç Denizleri’nde “*Cooperative Venture-94*” ve Hollanda’da “*Cooperative Spirit-94*” tatbikatları yapılmıştır.

1994 yılında ortaya atılmasına rağmen BİO'nun hızla ilerleme kaydetmesi önemli bir başarıdır. Bu süreci hızlandırmak ve BİO'nun temel hedeflerini gerçekleştirmek için ise 1995 yılında, temeli BİO Çerçeve Dökümanı'nda yer alan BİO Planlama ve Gözden Geçirme Süreci (PGGS/PARP) başlatılmıştır. NATO'nun savunma planlamasındaki geniş deneyiminden yararlanan Planlama ve Gözden Geçirme Süreci'ne katılım ortakların isteğine bağlıdır. Bu süreçte yer almak isteyen her ortak, her iki yıllık planlama dönemi için savunma politikaları, silahlı kuvvetlerin demokratik yollarla kontrolü konusundaki gelişmeler, BİO işbirliğine ilişkin ulusal politikaları ve bu konuyla ilgili mali ve ekonomik planları gibi konular üzerinde bilgi vermeyi kabul ederler. Bu bilgiler, NATO'nun iki yılda bir, sonbaharda yayınladığı "BİO ile Birlikte Çalışabilirlik Üzerinde İnceleme"ye cevaben verilir. Ortaklar, ayrıca, silahlı kuvvetler ve BİO işbirliğine tahsis edecekleri kuvvetler hakkında ayrıntılı bilgi verirler.⁵³ PGGS'nin Ocak-Mayıs 1995 ayları arasında, 14 Ortak ülkenin katılımıyla yapılan birinci turunda katılımcı devletler, BİO'ya tahsis edecekleri kuvvetleri ve karşılıklı kullanılabilirliği geliştirmedeki çalışmaların çapını belirlemişlerdir.⁵⁴ Ayrıca, yine bu çerçevede siyasi danışmalar mekanizması güçlendirilmiş, ortakların operasyonel rolleri artırılmış ve karar alma/planlama sürecine daha aktif ve etkin katılımları sağlanmıştır. NATO Karargahlarındaki ulusal delegasyonların Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi'ne büyükelçilik düzeyinde akredite olabilmeleri sağlanmıştır. Ayrıca, BİO çerçevesinde gerçekleştirilen/gerçekleştirilecek operasyonların çeşitliliği ise yaklaşık 1000'e ulaşmıştır. Kapsamın bu kadar genişlemesi sonrasında BİO ortaklığı ile İttifak'a tam üyelik arasındaki fark gün geçtikçe azalmaktadır. Amerika'nın NATO nezdindeki

⁵³ NATO El Kitabı, **op. cit.**, 1998, s. 101.

⁵⁴ Anthony Cragg, "Barış İçin Ortaklık Planlama ve Gözden Geçirme Süreci", **NATO Dergisi**, 4 (1995), s. 19.

temsilcisi Büyükelçi Robert Hunter'ın ifadesiyle, bu fark “jilet inceliği”ne ulaşmıştır.⁵⁵ Hatta ortaklığın daha çekici hale geldiğini savunanlar bile bulunmaktadır, çünkü üyeliğin getirdiği yükümlülükler ortaklar için geçerli değildir. İttifak üyeliği ile BİO ortaklığı arasındaki en temel fark, BİO ortakları için Washington Anlaşması'nın 5. Maddesinin geçerli olmamasıdır.⁵⁶ BİO operasyonlarının finansmanının katılımcı ülkeler tarafından karşılanması ise BİO Ortaklığını İttifak üyeliğinden ayıran bir diğer farktır. BİO operasyonlarına İttifak'ın katkısı daha azdır.

1997'de NATO Dışişleri Bakanları'nın Sintra toplantısında BİO'nun güçlendirilmesi kararı alınmıştır. Ortakların BİO tatbikatlarının planlanmasında ve yürütülmesinde daha fazla katılımlarının ve dolayısıyla ortaklığa daha operasyonel bir karakter kazandırılmasının, işbirliğine dayalı faaliyetlerin NATO'nun yeni misyonu olan barışı koruma ve kriz yönetimini daha fazla yansıtmasının, çalışmaların İstikrar Gücü içerisinde (Bosna Hersek'te) ortaklar ve müttefikler arasında yaşanan başarılı işbirliğinden edinilen olumlu deneyimler üzerinde gelişmesinin amaçlanması gibi faktörler bu kararın alınmasında etkili olmuştur. BİO İttifak misyonlarının çeşitliliğini daha iyi yansıtması için geliştirilirken, PGGS'nin de kapsamı genişletilmiştir.⁵⁷

Öte yandan BİO'nun da diğer NATO kapsamındaki girişimler gibi kendine ait bazı problemleri vardır. En büyük çıkmazlarından biri ise mali yetersizliklerdir. BİO tatbikatları ve eğitim programları yüklü miktarda kaynak

⁵⁵ Edward B. Atkinson, “The Changing Face of NATO and The Need For Change In Responsibilities”, Stephen Blank (ed.), **NATO After Enlargement: New Challenges, New Missions, New Forces**, New York, Strategic Studies Institute, 1998, p. 42–43.

⁵⁶ Bkz: **EK-I**.

⁵⁷ Balanzino, **op. cit.**, s. 4-5.

gerektirmektedir ve BİO ortakları ise genelde bağımsızlığını yeni kazanmış ekonomik ve siyasi dönüşüm sürecini yaşayan ülkelerdir. Öte yandan İttifak da bunlara çok fazla kaynak ayıramamaktadır çünkü NATO, klasik savunma görevi doğrultusunda gerçekleştirdiği tatbikatlar ve eğitim programları ile BİO tatbikatları arasında bir denge kurmak zorundadır. Ayrıca Bosna'daki misyon için de ciddi miktarda kaynak sarf edilmektedir.⁵⁸ Alan-dışı operasyonlarının NATO'ya maliyeti çok yüksektir ve yine, yeni kabul edilen üyelerin yetiştirilmesi konusu önemli bir maddi yükümlülük getirmektedir.⁵⁹

b. Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK) ve Birleşik Müşterek Görev Gücü (BMGG)

Soğuk Savaş'ın geride kaldığı, entegrasyon ve işbirliği ilkelerinin tüm Avrupa'ya yayıldığı bir dönemde, NATO da bu duruma uyum sağlama çabaları içerisindeydi. Yeni gerçekler, NATO ve BAB'ın birarada Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği vizyonunu gerçeğe dönüştürmelerini gerekli kılmaktadır. AGSK'nın oluşturulmasının nedeni, bir yandan Atlantik ötesi bağ korunurken diğer yandan güvenlik ve savunma konularında Avrupalılara daha fazla söz hakkı verilmesi olarak belirtilmektedir.

⁵⁸ 14 Aralık 1995'te Paris'te imzalanan Bosna Barış Anlaşması'nın askeri boyutlarının uygulanması görevi için NATO Önderliğinde Uygulama Gücü (IFOR) oluşturuldu. Görevini başarıyla tamamlayan IFOR'un resmi halefi olarak, oluşturulan İstikrar Gücü'ne (SFOR) BM Güvenlik Konseyi'nin 12 Aralık 1996 tarihli 1088 sayılı kararı ve BM Yasası VII. Bölüm (barışı uygulama) uyarınca Barış Anlaşmasının askeri boyutlarını uygulama yetkisi verildi ve SFOR 20 Aralık 1996'da, IFOR'un yönergesi bittiği gün yürürlüğe girdi. NATO El Kitabı, **op. cit.**, 1998, s 138.

⁵⁹ Richard Evraire, "The NATO Defense College and Partnership for Peace", **NATO Review**, 2 (1996), p. 33-35.

Brüksel Zirvesi'nde ortaya atılan ve İttifak Dışışleri Bakanları tarafından Haziran 1996'da Berlin'de benimsenen ve daha sonra Temmuz 1997'deki Madrid Zirvesi'nde ivme kazandırılan bu formül, İttifak'ın karar verme mekanizmasında Avrupalılara daha fazla ağırlık vermekte ve BAB'a kendi misyonlarını yürütebilecek araçları sağlamaktadır. Öte yandan, Amerikan kamuoyunun rahatsızlığını daha sık dile getirmeye başladığı İttifak içerisinde sorumlulukların eşit paylaşılması konusu da bir anlamda çözüm kazanmaktadır. AGSK'nın 'NATO içinde' ve 'BAB ile' oluşturulması kararlaştırılmıştır ki, bu iki kuruluş "dönüştürülmüş ittifak"ın temel unsurları olarak görülmektedir.

Güçlendirilmiş bir AGSK, daha geniş bir Avrupa entegrasyon sürecinin tamamlayıcısı olarak görülmektedir ve Avrupa ülkelerinin güvenlik ve savunma alanına politik ve ekonomik entegrasyonu yönündeki arzularını yerine getirmektedir. Öte yandan, AGSK sadece Avrupa'nın kendini kanıtlaması konusu değil, aynı zamanda Avrupa'nın Kuzey Amerikalı müttefiklerle daha olgun bir Atlantik-ötesi ilişki oluşturmanın ön şartı olarak kabul görmeye beraber, AGSK ile NATO'nun Avrupa'nın temel savunma örgütü olduğu da teyit edilmiştir. Bu sonuçla Avrupa üzerinde ABD etkisi varlığını sürdürmüş ve AB üyesi olmayan Avrupalı NATO müttefiklerinin AGSK kapsamına alınması ile Avrupa'da NATO'nun varlığını ve etkisini korumayı hedeflemiştir.⁶⁰

NATO ile yakın işbirliği halinde bulunan BAB, AGSK'nin gerçekleştirilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Genel olarak AGSK'nin gelişmesine destek vermek amacıyla NATO varlık ve yeteneklerinin BAB

⁶⁰ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Baskın Oran (ed.), **op. cit.**, s. 312-318.

operasyonlarının kullanımına açılması, Birleşik Müşterek Görev Gücü (BMGG) kavramının bir parçası olarak BAB başkanlığındaki operasyonlara destek verilmesi, kriz yönetiminde NATO ve BAB arasında müşterek danışmalar dahil, tam bir şeffaflığın taahhüt edilmesi gibi girişimler başlatılmıştır.⁶¹

Fakat AGSK'nin yaratılmasını belirsiz kılan bazı faktörler de vardır. Soğuk Savaş sonrasında birleştirici Sovyet tehdidinin ortadan kalkması ile Avrupalı devletler arasındaki geleneksel çıkar farklılaşması ortaya çıkmış ve Avrupalı devletler ortak hedeflerini tanımlamakta zorlanmaya başlamışlardır. Yeni düzende, bir ülkenin tehditleri algılaması ve öncelikleri, o ülkenin Avrupa'daki durumuna bağlı olarak değişmektedir. Ayrıca, Avrupa Birliği üyesi 15 ülkeden dördünün (Avusturya, Finlandiya, İsveç ve İrlanda) Atlantik İttifakı'na katılmamış olması ve birbirinden farklı tarafsızlık politikaları izliyor olmaları, İttifak'ın üç Avrupalı üyesinin (Türkiye, İzlanda ve Norveç) AB'ye dahil olmaması, İngiltere'nin Birlik içerisindeki farklı tutumları İttifak içerisinde tam bir Avrupa kimliği oluşmasını önlemektedir.⁶²

Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni sorunlara tek bir kurumla etraflıca cevap verilemeyeceği ortaya çıkınca Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerini birbirine bağlayan birbiriyle ilgili bir kurumlar çerçevesi oluşturma çabaları başlamıştır. Avrupa Güvenlik Mimarisi adı verilen bu yeni yapıda İttifak, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Avrupa Birliği (AB), Batı Avrupa Birliği (BAB) ve Avrupa Konseyi'nin (AK) birbirini tamamlayıcı roller oynaması söz

⁶¹ Lluís Maria de Puig, "NATO İçerisinde Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği", **NATO Dergisi**, 2 (1998), s. 7.

⁶² Anthony Cragg, "Dahili Uyarılma: NATO'nun Geleceğin Soruları Yönünde Yeniden Şekillendirilmesi", **NATO Dergisi**, Zirve Özel Sayısı, 3 (1997), s. 34–35.

konusu olmuştur. Avrupa'nın yeni güvenlik yapısının dönüşümü ilerledikçe İttifak, ilgili diğer kurumlarla birlikte, aralarındaki tamamlayıcılık ve şeffaflığı güvenceye almak için bazı pratik düzenlemeler gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda, İttifak'ın AGİT'e destek olarak barışı korumadaki rolünün politik dayanağı Haziran 1992'de Oslo'da yapılan Bakanlar Toplantısı'nda NATO Dışişleri bakanlarının AGİK'in sorumluluğu altında yürütülecek barışı koruma faaliyetlerini kendi yöntemleriyle ve her bir durumu ayrı ayrı değerlendirmek suretiyle desteklemeye hazır olduklarını bildirmeleriyle resmiyet kazanmıştır. Bu, barışı koruma operasyonları için İttifak kaynaklarını ve uzmanlığını kullanıma sunmayı da kapsamaktadır. Aralık 1992'de İttifak, uluslararası barış ve güvenlikte birincil sorumluluğu üstlenen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi emrinde yapılacak barışı koruma operasyonlarına destek vermeye hazır olduğunu bildirmiştir. Bu doğrultuda eski Yugoslavya'da, Bosna'da çeşitli operasyonlar gerçekleştirilmiştir.⁶³

Ocak 1994'te Brüksel'de yapılan Zirve'de İttifak liderleri, BM veya AGİT operasyonlarını destekleme önerilerini tekrar teyid etmişler ve Daimi Oturum Halindeki Konseyi, barışı koruma dahil, ittifak misyonlarının daha verimli şekilde yürütülebilmesi için askeri/politik yapı ve yöntemlerin nasıl uyumlaştırılabileceğini araştırmakla görevlendirmişlerdir. Bu sürecin bir parçası olarak ve NATO ve BAB tarafından kullanılabilir 'ayrılabilir ama ayrı olmayan' askeri yetenekleri sağlamak amacıyla Birleşik Müşterek Görev Gücü'nin (BMGG) İttifak dışından ülkelerin katıldığı operasyonlar dahil, olası operasyonları kolaylaştıracak bir vasıta

⁶³ "NATO ve Müasir Dünya", **Dirçeliş-XXI Esr**, Azərbaycan Devlet Quruculuğu ve Beynelxalq Munasibetler İnstitutu, 57 (2002), s. 155.

olduğu tasdik edilmiştir.⁶⁴ NATO Devlet ve Hükümet Başkanları İttifak yapılarının Avrupa güvenlik ortamındaki değişikliklere uyarlanmalarının önemli bir parçası olması nedeniyle BMGG'yi onaylamışlardır.⁶⁵

Toparlayacak olursak, Birleşik Müşterek Görev Gücü'nden, NATO'nun kompleks barışı destekleme operasyonlarında daha etkin olmasını sağlaması, müttefik olmayan ülkelerin de entegre askeri yapıda rol almaları imkanını oluşturması, BAB ile işbirliğini güçlendirmesi, NATO ve BAB tarafından kullanılabilir 'ayrılabilir ama ayrı olmayan' askeri güçleri oluşturarak yeni filizlenen Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği'ni güçlendirmesi beklenmektedir.⁶⁶

NATO, ortaya çıkan yeni bölgesel tehlikeler sonucunda, bölgesel kriz ve çatışmalara daha iyi ve etkin bir şekilde müdahale edebilmek için bu yeni askeri komuta yapısını geliştirmektedir. İttifak'ın Avrupa'da ve Avrupa'nın dışında meydana gelebilecek herhangi bir barışı-kurma veya barışı-sağlama misyonlarına anında ve seri olarak müdahale etmesini kolaylaştıracak olan BMGG askerleri, mobilize ve süratle konuşlandırılabilir komuta-kontrol yapısı ile İttifak için önemli bir yere sahiptir.⁶⁷

⁶⁴ "NATO Ne Demekdir?", **Dirçeliş-XXI Esr**, Azerbaycan Devlet Quruculuğu ve Beynelxalq Munasibetler İnstitutu, 58 (2002), s. 127.

⁶⁵ NATO El Kitabı, **op. cit.**, 1998, s. 79.

⁶⁶ Abdullayev, **op. cit.**, 1999, s. 29.

⁶⁷ Glen E. Howard, "NATO and the Caucasus", Stephen Blank (ed.), **op.cit.**, 1998, p. 167.

E) Berlin: Dışışleri Bakanları Toplantısı (Haziran 1996)

Haziran 1996'da Berlin'de toplanan NATO Dışışleri Bakanları, İttifak'ın yenileşme çabalarına geniş yer ayıran bir bildiri yayınlamışlardır, İttifak'ın genişlemesine de değinen bildiride reformun amaçları arasında şunlar yer almaktadır: İttifak içerisinde Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği'ni güçlendirmek, yeni üyelere açılım çalışmalarını hızlandırmak, Ukrayna ve Rusya ile sıkı bağlar kurmak.⁶⁸

Yine bu toplantıda, İttifak'ın kitle-imha silahlarının yayılmasını önlemede önemli bir rolü olduğu benimsenmiştir. Ancak bazı NATO üyesi ülkeler bu konunun İttifak'ın görev alanına girip girmediğini sorgulamaya devam etmektedirler. Örneğin, İran'ın çevrelenmesi konusunda bazı İttifak üyeleri isteksiz davranmaktadırlar ve yine Kuzey Kore'nin de tamamen ABD'yi ve Doğu Asya'yı ilgilendiren bir mesele olduğunu ileri sürmektedirler.

İttifak'ın 1994'te Brüksel'de, 1996'da Berlin'de alınan kararlar uyarınca gerçekleştirilecek iç uyumlaşma sürecinin önemli 3 hedefi olduğu görülmektedir. Bunlar sırasıyla, toplu savunma dahil tüm görevlerinde İttifak'ın askeri etkinliğini ve her çeşit olası duruma karşılık verebilme yeteneğini korumak; Atlantik-ötesi bağı korumak ve İttifak içerisinde bir Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği'ni oluşturmak ve geliştirmek olarak ifade edilebilir.⁶⁹ İttifak, hazırlamış olduğu "NATO'nun Genişlemesi Üzerine Çalışma"yı, Eylül 1995'te ilgili Ortak ülkelere sunarak katılımlar konusundaki "niçin" ve "nasıl" sorularına yanıt vermiştir.

⁶⁸ Alyson J. Bailes, "NATO: Towards A New Synthesis", *Survival*, 3 (1996), p. 37.

⁶⁹ Abdullayeva, *op. cit.*, s. 55.

“Çalışma”, NATO’nun genişlemesini, Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Varşova Paktı’nın dağılması nedeniyle İttifak’ın Avrupa-Atlantik sahasında yeni bölünme çizgileri yaratmadan güvenliğin güçlendirilmesi ve yayılması konusundaki temel amaç doğrultusunda ileri atılan bir adım olarak vurgulamaktadır. Genişlemenin yöntemi olarak, geçmişte olduğu gibi, gelecekte de Kuzey Atlantik Antlaşması’nın 10. maddesi hükümlerinin uygulanacağı teyid edilmiştir.⁷⁰

F) Madrid Zirvesi (Haziran 1997)

Madrid Zirvesi, uzun ve karmaşık bir gündemin toparlanması için gerekli odak noktasını sağlayarak, İttifak’ın geleceğinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Yeni NATO’nun çeşitli yönlerinin ele alındığı toplantıdan İttifak daha güçlü ve yeni bir amaç anlayışı kazanmış olarak çıkmıştır.⁷¹

Zirvede Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Macaristan İttifak ile üyelik görüşmelerine başlamaları için resmen davet edilmişlerdir. Aynı zamanda Müttefikler Madrid’te, 1949 Kuzey Atlantik İttifakı Antlaşması’nın 10. Maddesi uyarınca kapılarını yeni üyelere açık tutmaya devam edeceğini, bu antlaşma ilkelerini ileriye götürebilecek ve Avrupa-Atlantik sahasındaki güvenliğe katkıda bulunabilecek yeni üyelere açık olduğunu bir kez daha belirtmişlerdir.⁷²

Madrid Zirvesi, 1994 Brüksel Zirvesi’nde başlayan Akdeniz diyaloguna yeni bir politik ivme kazandırmış ve Akdeniz İşbirliği Grubu’nu (AİG)

⁷⁰ NATO El Kitabı, **op. cit.**, 1998, s. 91-92.

⁷¹ Javier Solana, “Genel Sekreterden Mektup: Yeni bir Avrupa İçin Yeni bir NATO Yaratmak”, **NATO Dergisi, Zirve Özel Sayısı**, 3 (1997), s. 4.

⁷² Bkz: **EK-I**.

oluşturmuştur. Bu karar, Avrupa’da güvenliğin Akdeniz’deki güvenlik ve istikrarla yakından bağlantılı olduğu ve dolayısıyla Akdeniz boyutunun Avrupa Güvenlik Mimarisi’nin çeşitli unsurlarından biri olduğu yönündeki İttifak görüşünü yansıtmaktadır. Madrid Zirvesi’nde ayrıca, belirli bir askeri operasyonun gereklerine uygun kuvvetleri kısa sürede konuşlandırabilme yeteneğini geliştirmede önemli bir yeri olan BMGG kavramında da önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu kavramın NATO’nun artık yerleşmiş olan çok uluslu, çok hizmetli operasyonları üzerine inşa edildiği ve bir BMGG’nin sadece insani yardım, barışı koruma veya barışı uygulama değil aynı zamanda toplu savunmayı da içerebilecek belirli askeri operasyonlar için oluşturulmuş, konuşlandırılabilir, çok uluslu, çok hizmetli bir kuruluş olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla, NATO’nun komuta yapısında belirli ana karargahlar içinde küçük sayıda BMGG Karargahlarının temel öğelerinin oluşturulmasına karar verilmiştir.⁷³

Madrid Zirvesi’ndeki bir diğer önemli adım ise Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi’nin (AAOK) oluşturulmasıdır. Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi’nin yerini alan AAOK, daha güçlü ve operasyonlara daha yatkın bir Ortaklık’ın karar almada daha fazla katılım ile gerçekleşeceğine olan inanç sonucunda oluşturulmuştur. AAOK, NATO’nun ortaklarla birlikte çalıştığı ve Ortaklık’ın genişletilmiş politik boyutunu da içine alacak bir çerçeve oluşturmaktadır ve BİO faaliyetleri de yine bu çerçevede yürütülmektedir.⁷⁴

⁷³ Cragg, **op. cit.**, 1997, s. 32-35.

⁷⁴ “AAOK Temel Dökümanı”, **NATO Dergisi**, Zirve Özel Sayısı, 3 (1997), s. 11–12.

II. GENİŞLEME VE YENİ POLİTİKALAR

A) Washington Zirvesi (Nisan 1999)

Washington Zirvesi Soğuk Savaş sonrası varlığı bile tartışmaya açılan NATO için İttifakın devamına yönelik alınan kararların tescillendiği bir zirve niteliğindedir. İttifak'a yeni katılan üç devlet ile birlikte sayıları 19'a ulaşan üye ülkelerin devlet ya da hükümet başkanlarının, dışişleri ve savunma bakanlarının, NATO ile Barış İçin Ortaklık Programı (BİO) çerçevesinde birlikte çalışan ülkelerin de hazır bulunması sonucunda yaklaşık 1700 diplomat bu tarihi dönüm noktası için biraraya gelmiş oldular. İttifak'ın kuruluşunun 50. Yılında gerçekleştirilen Zirve, bütün aksaklıklara rağmen, pek çok konuyu netliğe kavuşturması ve yaklaşık on yıllık bir reform sürecinin en önemli adımı olması nedeniyle çok önemlidir.⁷⁵

İttifak'ın Stratejik Konsepti, yeni gerçeklerin gerisinde kalınca, İttifak liderleri ve planlama uzmanları 1997 Madrid Zirvesi'nde, NATO Dışişleri ve Savunma Bakanları'nın görev talimatı doğrultusunda Konsept'i gözden geçirmeye başlamışlar ve İttifak'ın 50. Yıl Zirvesi'nde yeni güvenlik ortamının gereklerine cevap verebilecek ve şartlarına uygun "Güncelleştirilmiş Stratejik Konsept"i açıklamışlardır. Güncelleştirilmiş Strateji Konsept'te, tehdite dayalı bir planlamadan yeteneklere dayalı planlamaya ve savunmaya dayalı güvenlikten işbirliğine dayalı güvenlik anlayışına geçiş vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, NATO'nun temel güvenlik görevi olarak kabul edilen 'stratejik dengeyi muhafaza' da değiştirilen önemli noktalardan biridir. Yeni NATO'nun kriz-yönetimi

⁷⁵ **Hürriyet**, 24 Nisan 1999.

ve çatışma-önleme gibi yeni misyonların uygulanmasında daha etkin, temel görevi olan kolektif savunmada daha yetkin, geniş, esnek ve etkili olması gerektiğinin vurgulandığı Zirve’de kabul edilen Güncelleştirilmiş Konsept ile İttifak toplu savunma ve Atlantik-ötesi bağlara olan bağlılıklarını teyid etmiş; karşı karşıya olduğu tehditleri belirlemiş; Avrupa-Atlantik alanında güvenlik ve istikrarı sağlama yeteneğine sahip bir ittifak tanımlamış; ortaklığın ve diyalogun önemini vurgulamış; yeni misyonlarını gerçekleştirmeye yardımcı olacak daha mobilize, esnek güç yapılarının oluşturulması gerektiğini belirtmiştir.

Güncelleştirilmiş Konsept’te İttifak’ın bu temel güvenlik görevleri herhangi bir ülkenin bir diğerine karşı güç kullanmadığı, problemlerin barışçıl yollarla çözümlendiği ve demokratik kurumların bulunduğu güvenli, istikrarlı bir Avro-Atlantik alanı oluşturulması; Kuzey Atlantik Antlaşması’nın 4. Maddesinde de belirtildiği gibi müttefiklerin hayati çıkarlarını etkileyen konularda müttefiklerin fikir alış verişinde bulunmasını sağlayacak temel bir transatlantik forum olması; Kuzey Atlantik Antlaşması’nın 5. ve 6. maddelerinde de belirtildiği gibi herhangi bir NATO üyesine yöneltilen herhangi bir tehdide karşı savunma ve caydırıcılık görevlerinin yerine getirilmesi; İttifak ile daha şeffaf, karşılıklı güvene dayanan ortak askeri hareketler gerçekleştirilmesi için Avro-Atlantik alanındaki diğer ülkelerle ortaklığın, işbirliğinin ve diyalogun geliştirilmesi gibi söylemlerle belirtilmiştir.⁷⁶

50. yıl Zirvesi’nde gündemdeki önemli bir başka konu ise genişleme olmuştur. Madrid Zirvesi’nde üyelik görüşmelerine başlamak için davet edilen Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan, Washington Zirvesi’nde NATO’ya tam

⁷⁶ “The Alliance's Strategic Concept” <<http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-065e.htm>> (06.05.2003).

üye sıfatını kazanmışlardır. Bu zirvede de Avrupa-Atlantik alanında istikrarın ve güvenliğin gelişmesine katkıda bulunabilecek tüm ülkelere yapılan geleneksel çağrı tekrarlanmıştır. Üyelik İçin Faaliyet Planı'nın kabulüyle de İttifak'a üyeliğe hazırlık mekanizması oluşturulmuştur. Ayrıca sırasıyla Romanya, Slovenya, Estonya, Letonya, Litvanya, Bulgaristan, Slovakya, Makedonya ve Arnavutluk'un isimleri bizzat zikredilerek bu ülkelerde şu ana kadar yapılan çalışmaların ve yaşanan gelişmelerin ümit verici ve takdire layık olduğu belirtilmiştir.⁷⁷ Bununla Avrupa'nın güvenliği sağlananlar ve güvenliği sağlanmayanlar olarak ikiye ayrılmasının da önü alınmıştır. Üyeliğe özlem duyan bu ülkelerin İttifak ile daha eşgüdümlü ve somut ilişkiler içine girmeleri gerektiğinin vurgulanması NATO'nun bundan sonraki üyelerinin bunlar olacağı fikrini zihinlerde uyandırmıştır.

Yeni oluşturulan Avrupa Güvenlik Mimarisi'nde NATO'nun diğer uluslararası örgütlerle olan eşgüdümlü çalışmasına da değinilen Zirve bildirisinde Avrupa Birliği'nin, gelecekte İttifak'ın bütün olarak yer almadığı askeri harekatlarda karar alma yetkisine sahip olacağı ve AB liderliğindeki bu operasyonlarda AB üyesi olmayan Avrupalı müttefiklerin de yer alabilmesi için gereken düzenlemelerin yapılması gerektiği üzerinde ortak kanaat bildirilmiştir. BAB, AGİT, BM ve diğer finansal örgütlerin de birlikte çalışacağı bu yeni mimaride uyum ve işbirliğine dayalı bir güvenlik anlayışının esas alındığı görülmektedir. Yeni tehditlere göre uyarlanmış, çok uluslu operasyonlarda kullanılacak esnek, küçük ve mobilize savunma güçlerinin daha da geliştirilebilmesi için 'Savunma Yetenekleri İnisiyatifi' başlatılmıştır. Bu aynı zamanda NATO'nun askeri yapısında bazı değişiklikleri, yani NATO üyelerinin İttifak kuvvetlerine katılımında bir dengenin oluşturulmasını da öngörmüş ve bu

⁷⁷ "The Washington Declaration" <<http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-063e.htm>> (06.05.2003).

doğrultudaki çalışmaların yoğun bir şekilde devam ettirileceği ve gerekli adımların biran önce atılacağı belirtilmiştir.⁷⁸

Avrupa-Atlantik alanında güvenlik ve istikrarın oluşturulması noktasında İttifak ile aynı çıkarları paylaştığı belirtilen Rusya ile işbirliğinin arttırılarak devam ettirileceği Bosna'daki işbirliğinin bundan sonra da devam edeceği vurgulanmıştır. Ayrıca bağımsız, demokratik ve gelişmiş bir Ukrayna'nın Avrupa güvenliği için önemi bir kez daha belirtilmiş ve işbirliğinin artırılması temennileri dile getirilmiştir. 1991'de açıklanan Strateji Konsepti'nde hala potansiyel bir düşman olarak kabul edilen Rusya'dan, Güncelleştirilmiş Stratejik Konsept'te 'aynı çıkarların paylaşıldığı bir ortak' olarak bahsedilmesi, Rusya'nın yeni mimaride nereye oturtulmak istendiğinin bir göstergesidir.

Öte yandan, Kosova krizinin gölgesinde toplanmış olmasına rağmen bu konuda somut adımlar atılmamış, bu konudaki danışma mekanizmalarının devam etmesine karar verilmiştir. Balkanlar'daki istikrarın Avrupa için önemi belirtilerek bölge ülkelerinin Avrupa-Atlantik topluluğuna katılmasının hedeflendiği vurgulanmıştır.

Washington'da örgütün yeni işlevlerini, önceliklerini ve eylem ilkelerini içeren bir belge kabul edilmiş ve NATO'nun yeni misyon alanlarından biri kabul edilen silahsızlanma konusunda AKKA'nın yeni stratejik şartlara uyarlanması,

⁷⁸ Hartmut Olboeter, "A New College for a New NATO", **NATO Review**, 3 (1999), p. 29.

START II Antlaşması'nın Rusya tarafından biran önce onaylanması ve acilen START III görüşmelerine başlanması gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁹

Washington açısından NATO'nun en önemli işlevi, Amerika'nın Avrupa'daki askeri ve siyasi mevcudiyetini sürdürmesine imkan veren ve buna hukuki meşruiyet sağlayan bir forum olmasıdır. Amerikan stratejisti John Spkyman, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ABD stratejisinin dayandığı temel kavramı şöyle ifade etmişti: “Avrupa ile Asya'yı çevreleyen kuşağın bir veya birkaç devletin hegemonyası altına girmesi ABD'nin çıkarları açısından feci sonuçlar doğurur. Amerika buna kesinlikle izin vermemeli ve bu bölgelerde dengeleri etkileyebilecek bir mevcudiyet sürdürmelidir.”⁸⁰ Zirve sırasında kabul edilen bölgelerdeki, “NATO'nun Batı Avrupa ile Kuzey Amerika arasındaki yaşamsal ortaklığı perçinlediği” ve “Avrupa ile Kuzey Amerika'nın kaderlerinin ayrılmazlığı” yolundaki ifadeler, ABD'nin, AB bünyesinde oluşması beklenen köklü değişikliklere rağmen Avrupa kıtasındaki siyasi ve askeri mevcudiyetini görülebilir bir gelecek için garanti altına aldığını göstermektedir.

Güncelleştirilmiş Strateji Konsepti'nin “21. yüzyılda Güvenlik Yaklaşımı” başlıklı üçüncü bölümünün 31. maddesinde çatışmaların önünün alınması amacıyla Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 5. maddesi ile belirtilmemiş operasyonların da yapılabileceği belirtilmiştir. Yani yeni dönem için yeni bir NATO oluşturma fikrinin kesinleştiği Zirve'de İttifak'ın bir savunma örgütünden aktif, saldırgan, etnik savaş ve bölgesel çatışmalar gibi çeşitli tehditlere karşı ülkesinin sınırları ötesinde de çatışmaya hazır bir örgüte dönüştürülme çabaları ön plana çıkmıştır. Konsept'in 52.

⁷⁹ “Membership Action Plan” <<http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-066e.htm#5>> (12.05.2003).

⁸⁰ Azer Ezimli, **Azerbaycan-NATO Münasibetleri**, Bakı, Adiloğlu Neşriyyatı, 2001, s. 98.

maddesinde İttifak kuvvetlerinin NATO alanı dışında da operasyonlara hazır olmaları yer almaktadır.⁸¹

Washington Zirvesi ayrıca, Avrupa'nın geleceğinin bölünmüş bir Avrupa'da değil Avrupa-Atlantik toplumu içerisinde bütünleşmiş bir Avrupa'da olacağını tekrar vurgulamıştır.

B) 11 Eylül Sonrası NATO'nun Tutumu

11 Eylül 2001'deki terörist saldırılar İttifak'ın stratejik bakış açısını Srebrenica katliamından daha fazla etkiledi. Teröristlerin sivil uçakları kaçırarak Dünya Ticaret Merkezi (New York) ve Pentagon'a (Washington) saldırılarından bir gün sonra İttifak, tarihinde ilk kez olarak Washington Antlaşması'nın 5. Maddesini yürürlüğe koydu. Bu kararıyla hükümet dışı unsurların yapacağı terörist saldırıların NATO'nun toplu savunma yükümlülüğünü harekete geçirmesi gerektiğini kabul eden İttifak, terörle mücadeleyi NATO'nun kalıcı görevlerinden biri haline getirmiş oldu.⁸²

O tarihten beri NATO'nun askeri ve sivil makamları İttifak'ın terörizmle mücadele edebilmesi için gerekli temel taşları oturtmaya başlamışlardır. Bunun uzun vadede NATO'nun işleyişi üzerinde de etkileri olacaktır. Politik açıdan, Kuzey Atlantik Konseyi, NATO'nun gerektiği yerde ve zamanda, dışarıdan gelebilecek terörist saldırıları caydırmaya, bozmaya, bu saldırılardan korunmaya ve bunlara karşı

⁸¹ "The Alliance's Strategic Concept" <<http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-065e.htm> > (06.05.2003).

⁸² Christopher Benneth, "Terörizmle Savaş", **NATO Dergisi**, 1 (2003), s. 12.

savunmaya yardım etmeye hazır olması gerektiğine karar verdi. 11 Eylül ve onu takip eden günlerdeki olaylar Müttefiklerin karşısına çıkan yeni tehditlerin üstesinden gelmesine yardımcı olmak açısından ne kadar önemli olduklarını bir kere daha gösterdi. NATO'nun güvenlik açısından önemi 11 Eylül'den sonra azalmamıştır; bilakis daha da artmıştır. Buna göre de, NATO'nun terörist saldırılar sonrasında ulusal makamların sorunlarına yardıma hazır olması gerekmiştir. İttifak, her bir olayı ayrı ayrı incelemek kaydıyla, varlıklarını ve yeteneklerini AB tarafından, AB ile işbirliği içinde, Müttefiklerin dahil olduğu koalisyonlar veya diğer uluslararası örgütlerin yürüteceği operasyonları (terörizme karşı olanlar dahil) desteklemek amacıyla kullanıma açmayı planlamaktadır. Askeri açıdan ise, NATO artık terörizme karşı savunma konusunda bir askeri kavram geliştirmiştir. Bu bağlamda, İttifak'ın askeri makamları da yeni bir operasyon kavramı geliştirmektedirler.⁸³

İttifak'ın önemi giderek terörizme karşı savaşa yaptığı katkılarla ölçülmeye başladığından bu önlemler uzun vadede İttifak'ın çıkarıdır. Nitekim, eğer İttifak terörizmin getirdiği tehlikeleri ele almakta isteksiz olsaydı veya elinden bir şey gelmeseydi, kendisini ABD'nin güvenlik gündeminden koparma ve dolayısıyla etkisiz bir örgüt haline gelme riskine girmiş olacaktı.⁸⁴ 11 Eylül'ün hemen ardından Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi'nin (AAOK) 46 üyesi⁸⁵ de New York ve

⁸³ Marc Grossman, "Yeni Yetenekler, Yeni Üyeler, Yeni İlişkiler", **NATO Dergisi**, 2 (2002), s. 9.

⁸⁴ Benneth, "Terörizmle Savaş", **op. cit.**, s. 13.

⁸⁵ "Euro-Atlantik Partnership Council (EAPC) Member Countries." <<http://www.nato.int/pfp/eapc-cnt.htm>> (12.05.2004).

Washington'a yapılan saldırıları koşulsuz olarak kınadıklarını beyan ederek terörizmle mücadele için işbirliğine açık olduklarını belirttiler.⁸⁶

C) Prag Zirvesi ve Kapsamlı Genişleme (Kasım 2002)

21–22 Kasım 2002'de Prag'da yapılan NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi yeni üyeler, yeni yetenekler ve yeni ortakla□□□□gerçek bir Dönüşüm Zirvesi olarak nitelendirilmiştir. Zirve'de Avrupa-Atlantik coğrafyasının siyasi ve güvenlik yapısının şekillenmesi bakımından büyük önem taşıyan kararlar alınmıştır.⁸⁷

Avrupa siyasi ve askeri mimarisinin yeniden yapılandırılması sürecinde büyük bir adım atılan Zirve'de, İttifak'a Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'dan oluşan yedi yeni üyenin davet edilmesi kararı onaylanmıştır.⁸⁸ Bu, İttifak'ın tarihinde Türkiye ve Yunanistan'ın 1952'de, Almanya'nın 1955'te, İspanya'nın 1982'de ve Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'nın 1999'da üye olmasının ardından beşinci ve en geniş kapsamlı genişleme kararı olmuştur. İttifak'a yedi ülkenin daha katılması, 21. yüzyılda yeni tehditlerin sınır ve değer tanımayan yayılcı özellikleri karşısında üye ülkelerin ve halklarının güvenliğini pekiştirecek önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.⁸⁹

⁸⁶ Osman Yavuzalp, "Terörizmle Savaşta Ortaklarla İşbirliği", **NATO Dergisi**, 1 (2003), s. 22.

⁸⁷ **Hürriyet**, 23 Kasım 2002.

⁸⁸ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/anadoluyahaberler-yeni/2002/kasim/ah_26_11-02.htm> (09.04.2003).

⁸⁹ Benneth, "Terörizmle Savaş", **op. cit.**, s. 13.

Prag Zirvesi NATO'nun, 11 Eylül sonrası dönemde kendini uluslararası güvenlik sisteminin koşullarına uyarlayıp güçlenme iradesini göstermesi bakımından da tarihi bir nitelik taşımaktadır. NATO'nun yeni yetenekler girişimi olan Prag Yetenekler Taahhüdü (PYT/PCC), İttifak'ın terörizme ilişkin yeteneklerini geliştirmek ve genel olarak Avrupa silahlı kuvvetlerinin süratle hareket edebilmelerini, daha etkili kuvvet uygulayabilmelerini ve kendilerini idame ettirebilmelerini garanti etmek amacıyla düzenlenmiştir. Genel itibariyle PYT, kimyevi, biyolojik, radyolojik ve nükleer savunma; istihbarat, gözetleme ve hedef tespiti; havadan yer gözetleme; komuta, kontrol ve iletişim; hassas güdümlü mühimmat ve düşman hava savunmasının bastırılması dahil, savaşta etkinlik; havadan ve denizden stratejik ikmal; havadan yakıt ikmal; konuşlandırılabilir muharebe ve hizmet destek birimleri gibi alanları kapsamaktadır.⁹⁰

Bir başka Prag girişimi olan ve 2004 Ekim'ine kadar işlevsel bir kapasiteye ulaşması beklenen NATO Acil Mukabele Gücü (NAMG/NATO Response Force-NRF) İttifak'ın terörizm ve kitle imha silahlarıyla yapılabilecek saldırılara karşı savunma kabiliyetlerini geliştirme, İttifak'a acil bir olaya hızla mukabele edebilme, gereken yere gidebilme ve etkili bir vurucu güç yeteneğini kazandırmak üzere tasarlanmıştır. Hava ve deniz unsurları da bulunacak bu oluşum, kendi kendine yeterli olması, konuşlandırıldığı yerde muharebe gücüne sahip olması, daha sonra gönderilecek daha büyük kuvvet için araziyi hazırlaması gibi yeteneklere de sahip bulunacak şekilde tasarlanmıştır.⁹¹

⁹⁰ <<http://www.nato.int/docu/pcc/2002/hb1601.htm>> (08.01.2003).

⁹¹ Steve Larrabee, Francois Heisbourg, "NATO Ne Dereceye Kadar Küresel Bir Güç Oynayabilir ve Oynamalıdır?", **NATO Dergisi**, 1 (2003), s. 26.

Prag Zirvesi'ndeki önlemler paketi içerisinde bir Sivil Olağanüstü Hal Eylem Planı da bulunmaktadır. Bu planı, ulusal makamlara sivil olağanüstü hallere hazırlıklı olma; istihbarat paylaşımı ve değerlendirme (11 Eylül olaylarının tekrar yaşanmasını önlemek için “kaçak” uçaklarla başa çıkmaya yönelik bir hava savunma kavramı geliştirilmesi dahil) çalışmalarına yardım; gereken yerlerde AWACS uçaklarını konuşlandırmaya yönelik düzenlemelerin iyileştirilmesi ve bir Ortaklık Eylem Planı vasıtasıyla ortaklarla işbirliğinin artırılması amacıyla düzenlenmiştir. Aynı zamanda İttifak liderleri, kitle imha silahlarına karşı İttifak'ın yeteneklerini güçlendirmek amacıyla nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlara karşı beş savunma girişiminin uygulanmasını onaylamışlardır.⁹²

NATO'nun terörizme karşı savunmayla ilgili yeni askeri kavramı, NATO için dört olası askeri faaliyet kategorisi belirlemiştir. Bunlar anti-terör; sonuç yönetimi, karşı terörizm ve askeri işbirliğidir. Burada anti-terörizm, sınırlı tepki ve askeri kuvvetlerin olayı belirli sınırlar içerisinde tutmaları ve tehdit uyarılarının garanti edilmesi, entegre hava savunma sisteminin etkinliğinin korunması ve füze savunmasına yönelik faaliyetler dahil, zayıf noktaların azaltılması konusundaki savunma önlemleri anlamına gelmektedir. Sonuç yönetimi bir saldırı sonrasında yeniden toparlanma ile ilgilidir ve planlama ve kuvvet planlamasına katkı yapılması, acil yardım için yetenekler sağlanması, esgüdüm merkezleri sağlanması ve eğitim yetenekleri geliştirilmesi gibi unsurları içerir. Karşı terörizm, karşı kuvvet faaliyetleri dahil (NATO'nun lider konumunda olduğu veya NATO'nun, Müttefiklerin bulunduğu diğer koalisyonlar ve örgütleri desteklediği durumlarda), saldırı önlemleri

⁹² Bunlar konuşlandırılabilir bir Prototip NBK Analitik Laboratuvar; bir Prototip NBK Mukabele Timi; NBK Silahlarına Karşı Savunmayı Mükemmelleştirme Merkezi; bir NATO Biyolojik ve Kimyasal Savunma Stoku; ve bir Salgın Hastalık İzleme Sistemidir. Christopher Benneth, “Bitmemiş İşler”, *NATO Dergisi*, 1 (2003), s. 31-32.

anlamına gelmektedir. Askeri işbirliği ise, diğer faaliyetlerin yanı sıra Rusya, Ukrayna, Ortaklar, Akdeniz Diyalogu ülkeleri ve diğer ülkelerle, aynı zamanda Avrupa Birliği, AGİT ve BM ile işbirliğini kapsamaktadır. Genel olarak değişik ülkelerdeki bilim adamları arasında işbirliğini teşvik etmeyi amaçlayan NATO bilim programı dahi terörizme karşı savunma konusuna yönelecek şekilde yeniden düzenlenmiştir (özellikle Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi ve NATO-Rusya Konseyi bağlamında).⁹³

11 Eylül olayları terörizmi ülke içi bir sorun olmaktan çıkarıp uluslararası bir sorun haline getirmiştir. NATO'nun üye olmayan ülkelerle ilişkilerini geliştirmeyi öngören tedbirler ve bu bakımdan işbirliğini terörizmle mücadele alanına da taşıyan Terörizm Konusunda Ortaklık Eylem Planı da Zirve'de karara bağlanmıştır.⁹⁴ Genel olarak Eylem Planı terörizm tehdidi karşısında NATO ile Ortaklar arasındaki bütünlüğü yansıtan bir belgedir. Danışmaları ve enformasyon paylaşımını geliştirecek, terörle mücadeleye hazırlıklı olmayı artıracak, terörist grupların desteklenmesini önleyecek, sonuçlarla başa çıkma yetenekleri geliştirecek ve Ortaklara terörle mücadelelerinde yardımcı olacak nitelikteki, hem zaman içinde denenmiş, hem de yeni mekanizmalardan oluşmaktadır. Eylem Planı bu şekliyle AAOK ve Barış İçin Ortaklık'ı 21. yüzyılın güvenlik sorunları ile başa çıkabilecek şekilde uyarlamaya yönelik önemli bir adımdır.⁹⁵ Ortaklara ulusal reformlarında ve

⁹³ Benneth, "Terörizmle Savaş", **op. cit.**, s. 14-15.

⁹⁴ "Partnership Action Plan against Terrorism" <<http://www.nato.int/docu/basic/txt/b021122e.htm>> (08.01.2003)

⁹⁵ Yavuzalp, **op. cit.**, s. 24.

güvenlik konularında geniş kapsamlı yardım yapılması terörizmin temel nedenleri üzerinde ve sınırlar ötesine taşmasının önlenmesinde olumlu etkisi olacaktır.⁹⁶

NATO'nun Ortaklığı teşvik etmekteki amacı askeri hedeflerin ötesindedir. Bu nedenle, Eylem Planı'nın demokrasiyi teşvik etmek ve Ortaklar arasında işbirliğini desteklemek konusunda içerdiği önlemlerin uygulanması Avrupa-Atlantik bölgesindeki potansiyel istikrarsızlık ve çatışma kaynaklarını azaltacaktır. Ayrıca AAOK'nın beş tarafsız Batı Avrupalı üyesi de (Avusturya, Finlandiya, İrlanda, İsveç ve İsviçre) büyük olasılıkla Müttefiklerin bu tür çabalarına katılmak isteyeceklerdir. Aynı zamanda Eylem Planı'nın terörizmin oluşturduğu tehditle mücadele konusunda Ortaklar arasındaki işbirliğinin artmasına da yardımcı olacağı düşünülmektedir. Eylem Planı'nın bu tür girişimlerin ilki olmaması sebebiyle daha başarılı olacağı da ifade edilmiştir. Örneğin, Bağımsız Devletler Topluluğu'nda ve Sanghay İşbirliği Örgütü (Çin, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Rusya, Tacikistan ve Özbekistan'ı kapsayan bölgesel bir grup) içinde de işbirliğine dayalı benzer girişimler mevcuttur. Ancak AAOK çerçevesi içindeki girişim NATO üyesi devletlerin katılımından yararlandığı için tamamlayıcı bir niteliğe sahiptir. Eylem Planı'nın ilerlemesi için siyasi danışmalar, enformasyonun paylaşılması, sınırların kontrolü, Kitle İmha Silahları (KİS) ile ilgili terörizme karşı mevcut yetenekleri güçlendirme, Sivil Olağanüstü Hal Planlaması konusunda işbirliğinin artırılması gibi konular üzerinde yoğunlaşılması planlanmıştır.⁹⁷

NATO'nun klasik bir askeri ittifak olmaktan çok, giderek siyasi yanı ağır basan bir "ortaklaşa güvenlik" örgütüne dönüşümü sırasında yaşanan tartışmalar

⁹⁶ Lord George Robertson, "NATO'nun Dönüşümü", *NATO Dergisi*, 1 (2003), s. 6.

⁹⁷ Yavuzalp, *op. cit.*, s.24.

Atlantik'in iki yakasındaki müttefikleri sıklıkla karşı karşıya getirerek, İttifak'ın kalıcılığını ve yıkılmazlığını, karşılaştığı ve karşılaşılabileceği pek çok dış tehditten daha sert bir şekilde test etmiştir. Bu aşamada üyeler arasında düşünce farklılığının olduğu dönemlerde bile önemli sayılabilecek herhangi bir krizle karşılaşmayan İttifak'ın uzun vadedeki inanırlılığı ve etkinliği için terörizm tehdidine karşı yürütülen çabaların güçlendirilmesi, ortaklarla daha derinlemesine işbirliği konularında, özellikle Prag Yetenekler Taahhüdü çerçevesinde elde edilecek başarılar büyük önem arz etmektedir.⁹⁸

Prag Zirvesi kararlarının uygulamaya dönüştürülmesi istikametinde faaliyetlerini devam ettiren NATO, Haziran 2004 İstanbul Zirvesi öncesi, 29 Mart 2004'te Brüksel'de düzenlenen Dışişleri Bakanları toplantısında Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'nın üyelik sıfatını resmi şekilde kazanmalarıyla tarihinin en kapsamlı genişlemesini gerçekleştirmiştir.⁹⁹ Bu genişlemenin İttifak'ın kurumsal yapısıyla birlikte alınacak kararlarda da önemli etkilerinin olacağı kesindir.

Soğuk Savaş sonrası BİO, AOK, Akdeniz Diyalogu (NAD) gibi siyasi yanı ağır basan girişimlerle ilgi alanını genişletmekten geri kalmayan NATO, bugün gelinen noktada BİO çerçevesinde başlatılan işbirliğinde büyük ölçüde başarıya ulaşmış ve BİO'nun eski Doğu Avrupalı ortakları artık NATO'nun yeni üyeleri haline gelmişlerdir. Bu çerçevede önümüzdeki dönemde BİO'nun ağırlık alanının

⁹⁸ Mustafa Aydın, "İşbirliğinden Ortaklığa : NATO'nun Akdeniz Diyalogu ve İstanbul Zirvesi", **Panorama** (e-dergi), Sayı 3, Nisan 2004.

<http://www.panoramadergisi.com/nisan2004/index.php?dosya=mustafa_aydin> (08.05.2004).

⁹⁹ "Seven New Members Join NATO" <<http://www.nato.int/docu/update/2004/03-march/e0329a.htm>> (01.04.2004).

Kafkasya ve Orta Asya'ya doğru kaymasını beklemek şaşırtıcı olmayacaktır.¹⁰⁰ Fakat eski Doğu Bloku'nun büyük bir kısmını kapsayacak şekilde gerçekleşen son genişleme bazı ülkelerin güvenlik kaygılarını artırmıştır ki, bunun da NATO'nun yeni politikalarını etkileyeceğini söyleyebiliriz.

D) NATO-Rusya İlişkileri

a. 1990'lı Yıllarda Rusya'nın NATO'ya Karşı Tutumu

1991 yılında Varşova Paketi'nin dağılmasına rağmen, NATO'nun yeni politikalarla bir dönüşüm sürecine girmesi Rusya tarafından kaygıyla izlenmiştir. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin NATO kapsamına alınmasına karşı çıkan Rusya tehdit içerikli beyanlarda bile bulunmuştur. Üst düzey bir yetkili 1990'lı yılların başlarında konu ile ilgili olarak Rusya'nın resmi görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir:¹⁰¹

“Sovyetler Birliği'nin Küba'ya füze yerleştirmesinin Washington yönetimi için ne denli tahrik edici olduğu hala hatırlardadır. Baltık Cumhuriyetleri'nin de NATO'ya alınması fikri bizim için aynı derecede tahrik edicidir. Şöyle ki, Polonya ve Macaristan'ın NATO'ya alınması “Soğuk Barışı”, ancak Baltık ülkelerinin NATO'ya alınması “savaşı” başlatır.”

Rusya'nın gösterdiği tepkinin beklenenden de şiddetli olması üzerine ABD tarafından BİO Programı gündeme getirilmiştir. Bu girişimin onaylanmasından sonra NATO tüm KAIK üyelerine bir davette bulunarak BİO'ya katılmalarını istemiştir.

¹⁰⁰ Aydın, **op. cit.**, 2004,

<http://www.panoramadergisi.com/nisan2004/index.php?dosya=mustafa_aydin> (08.05.2004).

¹⁰¹ Yaşar Onay, **Rusya ve Değişim**, Ankara, Nobel Yayınları, 2002, s. 127.

1994'te ilan edilen BİO'yu Rusya'nın çevrelenmesine yönelik bir politikanın aracı olarak değerlendiren Rusya yöneticileri kaygılarını her fırsatta dile getirmişlerdir. BİO'ya katılım teklifine ise iki koşul öne sürerek yanıt vermişlerdir. Bu koşullardan birincisi, Rusya'ya NATO içerisinde diğer ortak üyelere imtiyazlı bir statü verilmesi idi. İmtiyazlı statüden kastedilen Moskova yönetimine NATO'da veto hakkı verilmesidir. Rusya'nın öne sürdüğü ikinci koşulda ise, NATO'nun Doğu Avrupa ülkelerini üye olarak kabul etmekten vazgeçmesi istenmiştir.¹⁰²

Rusya Federasyonu daha sonra, 1994 yılında Budapeşte'de yapılan AGİK Zirvesi'nde, NATO'dan özel statü talebini yenilemiş, fakat Zirve sonunda ABD'nin kararlılığı ile bu iki önemli talebinden vazgeçmiştir. ABD, Rusya'nın NATO'nun genişlemesine karşı olan görüşünü kabul etmemiş ve ABD Başkanı Clinton, NATO'nun genişlemesi ile ilgili olarak İttifak dışında hiç kimsenin veto hakkına sahip olamayacağını bir kez daha altını çizerek, Washington'un genişleme konusundaki kararlılığını vurgulamıştır.¹⁰³ Aynı zamanda, bu zirvede ABD'nin Rusya'nın tüm itirazlarına rağmen, Karabağ'a¹⁰⁴ AGİK çerçevesinde uluslararası Barış Gücü gönderilmesinden yana bir tavır koyması Moskova'nın kendi isteklerinden taviz vermesinde önemli rol oynamıştır.¹⁰⁵

Budapeşte Zirvesi'ni takiben geçen süre içerisinde, ABD ve Rusya Federasyonu (RF) arasındaki stratejik ortaklığın, iki ülke arasındaki uluslararası olaylarla bağlantılı olarak zaman zaman zorlanmış olmasına rağmen, 1993 yılından sonra Rusya'da yaşanan iç siyasal değişimlerin aşırıya kaçmasının engellenmesi

¹⁰² Alex Pravda, "Russia and European Security: The Delicate Balance", **NATO Review**, 3 (1995), p. 19–24.

¹⁰³ Ian Black, "NATO Clashmars CSCE Conference", **Guardian**, 06.12.1994.

¹⁰⁴ Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafından işgal edilmiş Azerbaycan toprağı.

¹⁰⁵ Ergun Balcı, "Stratejik Ortaklık Zorlanıyor", **Cumhuriyet**, 12.12.1994.

amacı ile Moskova ile var olan stratejik ortaklığın zor da olsa sürdürülmesi gerektiğine ilişkin bir inanç belirlemiştir. İşte bu inanç doğrultusunda hareket eden ABD, 90'lı yıllardaki Bosna savaşı, Çeçenistan müdahalesi, Rusya-İran nükleer ilişkileri, Rus-Çin ilişkileri, Hazar ve Azeri Petrolleri ve Boru hattı konuları, Rusya'nın "Yakın Çevre" politikası gibi önemli konularda, Rusya ile çıkarlarının çoğu zaman çakışmış olmasına rağmen, bazı konularda Rusya'ya ödün vererek, söz konusu stratejik ortaklığın aksayarak da olsa sürdürülmesini dış politikasının öncelikli tercihi olarak kabul etmiştir. Ayrıca, BİO ile ilgili olarak da, Rusya'nın BİO süreci dışında olmadığını hem Rusya'ya, hem de NATO üyesi ülkelere anlatmış ve kabul ettirmiştir.¹⁰⁶ ABD'nin bu tedbirli tutumu ve NATO ile RF arasında KAİK çerçevesinde 1991'de başlayan görüşmeler, Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozyrev'in 22 Haziran 1994'te Brüksel, NATO karargahında yapılan Kuzey Atlantik Konseyi toplantısında BİO Çerçeve Dokümanı'nı imzalaması ile sonuçlanmıştır.¹⁰⁷ Hiç kuşkusuz Rusya'nın BİO konusunda NATO'yla uzlaşmasında siyasi etkilerle birlikte, IMF ve Dünya Bankası kredilerine olan gereksinim de etkili olmuştur.¹⁰⁸ Bir zamanlar imkansız görünen Rusya-NATO işbirliği Dünya Ticaret Örgütü'ne girme ve daha bir çok anlama gelmiştir.¹⁰⁹

Toplantıdan sonra yayınlanan ortak bildiride özetle şunlara yer verilmiştir:¹¹⁰

"Rusya'nın Barış İçin Ortaklık Dokümanı'nı imzalaması,
BİO Çerçeve Dokümanında belirtilen sahalarda işbirliği ile

¹⁰⁶ Mustafa Türkeş, "Doksanlı Yıllarda NATO'nun Öncelikleri ve Türkiye", Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), **En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, İstanbul, Boyut Yayınevi, 1998, s. 203.

¹⁰⁷ Abdullayev, **op. cit.**, 2000, s. 259-260.

¹⁰⁸ Erel Tellal, "Rusya'yla İlişkiler", Baskın Oran (ed.), **op. cit.**, s. 542.

¹⁰⁹ Aleksey Kiva, "Moskova Zirvesi: Soğuk Savaşın Değişen Yüzü mü?", **Diyalog Avrasya**, İstanbul, Sayı 7, s. 25.

¹¹⁰ "Summary of Conclusion" < <http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c940622a.htm> > (12.02.2004).

ilişkilerin güçlenmesini sağlayacak önemli bir fırsat ortaya çıkarmıştır. İttifak ve Rusya, bu ülkenin boyutlarına, önemine ve yeteneklerine uygun, BİO çerçevesi içinde ve dışında bir NATO-Rusya işbirliği geliştirmeye karar verdiler. Karşılıklı güven ve açıklığa dayanan bu ilişki, bütün diğer ülkelerle ilişkileri bütünleyecek ve güçlendirecek tarzda ve ortak gayelere uygun biçimde geliştirilecek ve üçüncü tarafların çıkarlarına karşı olmayacak ve şeffaf olacaktır.”

Rusya'nın önemli bir Avrupa ülkesi, uluslararası ve nükleer güç olarak taşımak zorunda olduğu sorumluluklar doğrultusunda İttifak ve Rusya geniş ve güçlü bir diyalog ve işbirliği içinde çalışmaya karar vermişlerdir. Bu çalışmalar Avrupa boyutunda siyasi-güvenlik konuları ile ilgili bilgi paylaşımı, ortak kararlarla ilgili danışmalarda bulunma ve barışı koruma dahil, güvenlik ile ilgili işbirliği konularında olmuştur.¹¹¹

Rusya Federasyonu'nun, NATO ile diyalog, işbirliği ve ortaklık sürecine dahil olmasına, bunu bir bakıma koşullar zorladığı için kabul etmesine karşın, temkinli davrandığı, örneğin BİO Çerçeve Dokümanı'nı, on dokuz ülkeden sonra imzaladığı, sürekli olarak Rusya'nın büyüklüğü ve önemini ileri sürerek bu süreç içinde etkin bir yer elde etmek cabası içinde olduğu gözlemlenmektedir.¹¹² Kozyrev, Haziran 1994 tarihinde, Kuzey Atlantik toplantısında yapmış olduğu konuşmasında, dolaylı yoldan da olsa KAİK'i öne çıkarmak, sanki NATO'ya karşı yeni bir alternatif güvenlik örgütü oluşturmak üzere muhatap ülkelere bazı mesajlar vermek istemiştir. Rusya Federasyonu Hükümeti'nin Federasyon içinde yer alan sosyal dinamikleri göz önünde bulundurmaları, Rusya'nın NATO'ya olan geleneksel tepkisi, gelecekte bu süreçte belirli bir yer edinememe endişesi, ikinci bir parçalanma sürecine girme

¹¹¹ Andrey Kozyrev, “Birleşmiş ve Huzurlu Bir Avrupa İçin Ortaklık”, **NATO Dergisi**, 3 (1994), s. 5.
¹¹² Olgan Bekar, “NATO'nun Genişlemesi, Rusya ve Türkiye”, **Avrasya Etüdüleri**, 3 / 1 (1996), s. 65–77.

korkusu, eski uyduları ve Birlik Cumhuriyetleri ile yeniden toparlanma özlemleri gibi faktörler bu yaklaşıma temel teşkil eden nedenler olarak görülebilir.¹¹³

İleride RF'nin hem BİO sürecine hem de NATO'nun genişleme sürecine olumsuz etkilerini önlemek, dolayısıyla güvenlik yapılanmasını sağlam bir temele oturtmak ve işbirliğini sürekli kılabilmek için NATO, Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik çalışmalarda bulunmuş ve bu temaslar sonucunda 27 Mayıs 1997'de "Karşılıklı İlişkiler, İşbirliği ve Güvenliğe İlişkin Kurucu Senet" Başkan Yeltsin ve NATO üyesi ülkelerin devlet başkanları tarafından Paris'te imzalanmıştır.¹¹⁴ İlk resmi ortaklık girişimi niteliği taşıyan bu NATO-Rusya Kurucu Senedi "bütünleşmiş ve özgür bir Avrupa" vizyonu paylaşımını belirtse de büyüyen rekabet ve karşılıklı güvensizliği önleyememiştir. Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk on yılı 1999'daki Kosova krizinin ortaya çıkardığı ayrılık ile sonuçlanmıştır.¹¹⁵

b. NATO-Rusya Konseyi

2000'li yıllara gelindiğinde uluslararası konjoktürdeki değişiklikler NATO-Rusya ilişkilerini de doğrudan etkilemiştir. Özellikle ABD'deki 11 Eylül 2001 terör saldırısından sonra Rusya'nın ABD ile aynı safta yer almasının bu ilişkilere önemli etkileri olmuştur.

¹¹³ Suzanne Crow, "Rusya Stratejik Gündemini Belirliyor", **Yeni Forum**, Şubat 1994, s. 19.

¹¹⁴ "Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation." <www.nato.int/docu/update/1997/9705e.htm> (08.01.2003).

¹¹⁵ Paul Fritch, "Umutları Deneyimlerin Üzerine Oturtmak", **NATO Dergisi**, 3 (2003). <<http://www.nato.int/docu/review/2003/issue3/turkish/art3.html>> (02.02.2004).

28 Mayıs 2002’de NATO ile Rusya arasında imzalanan Roma Deklarasyonu sonucu resmen kurulmuş olan NATO-Rusya Konseyi, Moskova’yı bir zamanlar düşmanı olduğu NATO’ya “küçük ortak” yapmıştır. Avrupa’nın ve Batı medeniyetinin bütünleşmesi ve birleşmesi açısından tarihi bir adım olarak adlandırılan Roma Deklarasyonu aynı zamanda Soğuk Savaş sonrası’nın çarpıcı bir değişimi olarak da vurgulanmıştır.¹¹⁶

1997’de Kurucu Sened’le kurulan Daimi Ortak Konsey’in yerini alan NATO–Rusya Konseyi ile NATO bundan sonra tek başına bir blok olarak Rusya ile diyaloga geçmek yerine, Rusya’ya da bünyesinde yer vermiş ve terörizme karşı mücadeleden silah denetimine kadar pek çok alanda İttifak üyeleriyle birlikte karar alma ortamı sağlamıştır. Fakat anlaşma alınan kararlar üzerinde Rusya’ya veto hakkı tanımamış, aynı zamanda NATO’nun ortak savunmaya dayalı olan siyasal ve askeri sorumluluklarını etkilememiştir. Başka bir deyişle, NATO’ya askeri bağlaşma niteliği veren ve üyelere biri saldırıya uğradığında, diğer üyelerin BM 51. maddesine dayanarak “meşru savunma” haklarını kullanacaklarını öngören Kuzey Atlantik Antlaşması’nın 5. maddesi Rusya Federasyonu’na uygulanmamıştır.¹¹⁷ Konsey’in başlıca faaliyet alanları karşılıklı güvenin tesis edilmesi, teröre karşı işbirliği faaliyetleri, kriz yönetimleri, silahsızlanma, silah kontrolleri ve güven tesis edici tedbirler, füze savunma sistemleri, deniz arama ve kurtarma çalışmaları, askeri

¹¹⁶ Fritch, “Yeni Başlangıçlar”, **op. cit.**, 2 (2002), s. 31.

¹¹⁷ Erel Tellal, “Soğuk Savaş Neden Yeniden Sona Erdi?”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı 57, Nisan-Haziran 2002, s. 205.

işbirliği ve reformlar, sivil acil planlama ile yeni tehditler şeklinde oluşturulmuştur.¹¹⁸

ABD'nin 11 Eylül'den sonra teröre karşı başlattığı kampanyaların en önemli halkasını oluşturan NATO-Rusya Konseyi ile Washington'un İran, Irak, Kuzey Kore, Küba ve Suriye gibi ülkelere karşı elini güçlendirmek için bu gibi girişimlerle Moskova'nın desteğini sağlamaya çalıştığı belirtilmiştir. Son dönemlerde NATO-Rusya ilişkilerinde pozitif yönde büyük bir mesafe katedilse de NATO'nun genişleme politikaları Rusya'yı endişelendirmektedir. Rusya'yı NATO genişlemesinde dikkate alınması gerekli en önemli dış ve engelleyici faktör olarak gören Batı, 1994 yılından itibaren Rusya'yla işbirliğine giderek, yatıştırıcı politikalarla sözkonusu ülkenin genişleme sürecini dolaylı yollarla engelleme ya da uzatmasını önlemeyi amaçlamıştır. 1997 yılında Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'ni üyeliğe davet etmeden önce, Rusya ile NATO-Rusya Kurucu Senedi imzalayan NATO'nun aynı taktiği Prag Zirvesi öncesinde de tekrarladığını görmekteyiz.¹¹⁹

NATO'nun Prag Zirvesi'nde alınan genişleme kararı ile sınırlarının Rusya'ya dayanmasına Moskova'nın nasıl bir tepki vereceğini herkes merak ediyordu. Rusya bu yönde de açık bir tepki ortaya koymasa da Rusya Dışişleri Sözcüsü Aleksandr Yakovenko, NATO genişlemesinin Rusya açısından ne anlama geldiğini şöyle ifade etmiştir:¹²⁰

¹¹⁸ "NATO-Russia Relations: A New Quality" <<http://www.nato.int/docu/basicxt/b020528e.htm>> (14.04.2003).

¹¹⁹ James M. Goldgeier, "Ne Zaman Değil, Kim?", **NATO Dergisi**, 2 (2002), s. 2.

¹²⁰ **Rossiyskaya Gazeta**, 22.11.2002.

“Dünyanın daha güvenilir bir yer olması formülü, NATO’nun genişlemesinde saklı değil. Günümüzde dünya, uluslararası terör ile mücadele ederken, askeri anlaşmaların bu belanın önünde sınır, engel teşkil etmediğini çok iyi gördü. Bu nedenle Rusya, daha önce NATO ile Roma’da imzalanan Ortaklık Konseyi deklarasyonuna çok daha büyük önem veriyor. NATO-Rusya konsey mekanizmasının verimli çalışması durumunda, güvenli dünyadan söz edebiliriz.”

NATO’nun giderek genişlemesini kutlanacak bir olay olarak görmediklerini ve bu gidişle Rusya’nın sınırlarında yeni askeri üsler, askeri birlikler ve diğer güçlü askeri ittifaklarla karşı karşıya kalacağı gibi gözüküğünü belirten Rusya yetkilileri bu tür bir güvenlik yaklaşımının Soğuk Savaş’tan kalma bir yaklaşım olduğunu ifade etmişlerdir. Böyle bir genişlemenin yerine Avrupa Atlantik sahası için BM ve AGİT gibi daha küresel güvenlik mekanizmalarının tercih edilmesi üzerinde durmuşlardır.¹²¹ Mart 2004’te yeni yedi ülkenin NATO’ya üyeliklerinin resmileşmesinden sonra da aynı istikamette açıklamalarda bulunan Kremlin, çıkarlarına yönelik herhangi bir tehdit oluşması halinde, savunma stratejilerini yeniden gözden geçirebileceğini açıklamakla beraber, NATO’nun bir tehdit olarak görülmediğini, ancak İttifak’ın genişlemesi söz konusuysa, kimsenin dışarıda bırakılmamasına yönelik yeni bir yapının geliştirilmesi gerektiğine işaret etmiştir.¹²²

Her zaman “arka bahçeyi” etki altında tutmaya yönelik geleneksel Rus politikasını göz önünde bulundurduğunda, sınır komşuluğuna kadar ilerleyen NATO genişlemesine tepkinin bu kadar yüzeysel kalması, Putin ile başlayan Batı ile işbirliği politikalarına ve ekonomik olarak eski güçten yoksun olmasına bağlanabilir.

¹²¹ “General Totstkiy ile Söyleşi”, **NATO Dergisi**, 3 (2003).

<<http://www.nato.int/docu/review/2003/issue3/turkish/interview.html>> (02.02.2004).

¹²² <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/04/040402_natoaccession.shtml> (02.04.2004).

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAJYCAN'IN GÜVENLİK ALGILAMASI

I. İÇ ETKENLER

A) Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu

Azerbaycan, bir Güney Kafkas ülkesi olarak bölgesinin siyasi tarihi ve coğrafyasıyla kendine özgü özellikler taşımaktadır. Kuzeyde Rusya (Dağıstan Özerk Cumhuriyeti), kuzeybatıda Gürcistan, güneybatıda Ermenistan, güneyde İran (Güney Azerbaycan) ve Türkiye ile sınır komşusu olan Azerbaycan'ın Hazar denizi üzerinden Rusya ve İran'la beraber Kazakistan ve Türkmenistan'a da çıkışı vardır.¹²³ Bu bakımdan Azerbaycan, Kafkaslar jeopolitiği içerisinde, Kafkas jeopolitiğini oluşturan jeo-stratejik unsur ve bölgelerden birisi olarak önem taşımaktadır. Kafkaslar ise jeopolitik değer olarak dikkate alınabilecek büyüklükte bir sahaya sahip olmanın ötesinde, Batı-Doğu ekseninde koridor niteliğinde olması, Rusya-Akdeniz, Rusya-Orta Doğu yolları üzerinde tek geçit yeri olması, kuzey-güney yönünün boğum noktasında bulunması sebepleriyle, bu coğrafi konumundan kaynaklanan bir jeopolitik varlık ve değer taşımaktadır. Sahip olduğu enerji kaynakları ise bu değeri güçlendirmektedir.

Bölge ülkeleri açısından değerlendirirsek, Türkiye'nin Orta Asya'ya, Rusya'nın güneye, İran'ın ise kuzeye açılan kapısı niteliğindedir. Orta Asya ülkeleri açısından ise

¹²³Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası, Cilt I, Bakı, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1979, s. 107.

Batı'ya çıkış noktasıdır. Hazar Denizi havzasının ve Orta Asya zenginliklerini içeren 'şişenin girişini kontrol eden yaşamsal önemdeki tıpa' olarak tanımlanabilir. Bağımsız, bir Azerbaycan Batı'nın enerji bakımından zengin Hazar havzasına ve Orta Asya'ya açılımı için bir koridor hizmeti görebilir. Aynı zamanda Türk dili konuşan ve üzerinden, etnik olarak bağlı ve siyasal olarak destekçi bir Türkiye'ye uzanan boru hatlarının geçtiği bir Azerbaycan, Rusya'yı bölgeye girişte tekel uygulamakta engelleyecek ve böylece Rusya'yı yeni Orta Asya devletlerinin politikaları üzerinde belirleyici siyasal etki yapmaktan mahrum bırakacaktır.¹²⁴ Asya ve Avrupa kavşağında bulunmakla beraber, Doğu'ya ve Batı'ya açılan transit yolunun, İpek Yolu'nun üzerinde yer almaktadır.

Azerbaycan'ın ekonomik bağımsızlığının garanti altına alınması iktisadi, siyasi ve kültürel hususlarla doğrudan bağlı olmuştur. Çünkü ülkenin varlığını devam ettirebilmesi, bulunduğu coğrafyadaki mevcut doğal zenginliklerle, iktisadi, kültürel ve potansiyel imkanlarla doğrudan ilgilidir. Yeraltı kaynakları bakımından zengin olan Azerbaycan'da kurşun, çinko, bakır, demir cevheri, barit, alümit, kobalt, arsenik, mermer, kireçtaşı, siyanit, maden tuzu ve kaya tuzu kaynaklar arasında dikkat çekmektedir. Az miktarda altın ve gümüş gibi değerli maden de bulunmaktadır.¹²⁵ Azerbaycan'ın en önemli zenginliği ise, üretimi diğer kaynaklara göre birinci sırada yer alan petrol ve doğal gazdır. Azerbaycan'da petrol, Hazar Denizi'nde ve Hazar Denizi'ne uzanan Abşeron yarımadasında bulunmaktadır. Petrolün büyük bir kısmı Hazar

¹²⁴ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, Çev: Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık, İstanbul, Sabah Kitapları, 1998, s. 117.

¹²⁵ Mehmedhesen Velili, **Azerbaycan**, Bakı, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1993, s. 131.

Denizi'nden sağlanmaktadır. Ticari üretimine başlandığı 140 yılı aşkın süredir anahtar bir rol oynayan petrol, günümüzde de ülkenin temel döviz kaynağı ve ihraç kapasitesinin dayandığı önemli kaynak durumundadır.

Azerbaycan'ın etrafı genelde yüksek dağlarla çevrilidir. Ülkenin kuzey sınırlarını Büyük Kafkas dağları, güney sınırlarını ise Talış Dağları belirlemektedir. Güneybatıda Küçük Kafkas dağları yer almaktadır. Güneyden kuzeye boydan boya uzanan Hazar Denizi ülkenin doğu sınırlarının tamamını oluşturmaktadır. Sınırların genelde yüksek dağlardan oluşması bu dağların stratejik önemini artırmaktadır. Nitekim tarih boyunca bu dağların yükseklikleri Azerbaycan için birer kale olmuştur. Buna karşılık bu yüksek dağ silsileleri kara ulaşımını olumsuz etkilmektedir. Etrafının dağlarla çevrilmesinin yanısıra ülke arazisinin yaklaşık % 40'ı ovadır. Kafkas dağlarının rüzgarı kesmesi nedeniyle de ılık bir iklime sahiptir. Tarım için uygun ve en verimli topraklar ise Kur ile Aras nehirleri arasındaki Mil, Muğan ve Şirvan ovalarında bulunmaktadır. Tarımsal alanda önemli potansiyele sahip olması, en azından kendi kendine büyük oranda yetebilmesi jeopolitik açıdan önemini daha da artırmaktadır.¹²⁶

Hazar denizinin kıyısında bulunması deniz taşımacılığında Azerbaycan'ı önemli bir liman ülkesi konumuna getirmiştir. Don ve Volga nehirleri ile Karadeniz'e bağlanabilmesi bölgede deniz ticaretinde Azerbaycan'ı dış dünya ile ilişkilendirebilmektedir. Fakat Hazar denizine olan uzunca kıyı şeridinde, Rusya ve İran gibi bölgenin güçlü ve Azerbaycan üzerinde etkisi bulunan ülkelerin faaliyetleri Azerbaycan için ciddi güvenlik sorunu oluşturmaktadır. Nitekim tarihe bakıldığında zaman

¹²⁶ Ziya Bünyadov, **Azerbaycan Tarixi**, Cilt 1, Bakı, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1994, s. 117–118.

1919'da İngilizler, 1920'de XI. Kızıl Ordu Azerbaycan'ı işgal ederken ülkenin en önemli merkezi, başkent Bakü'yü Hazar'dan donanma ile de kuşatmışlar ve denizden çıkarma yapmışlardır. 1990'nın 19–20 Ocak gecesini Kızıl Ordu'nun bir başka çıkarma noktası yine Hazar olmuştur. Bu nedenlerden dolayı Azerbaycan güvenlik açısından Hazar'da güçlü bir donanmaya ihtiyaç duymaktadır.

1999 verilerine göre Azerbaycan, 8 milyonun üstünde olan nüfusuyla Güney Kafkasya'nın en büyük cumhuriyetidir. Azerbaycan Türklerinin toplam ülke nüfusunun % 90'ını oluşturması ve ayrıca toplam nüfusun % 99'nun okur-yazar olması Azerbaycan'ın jeopolitiği bakımından önemli bir durumdur.¹²⁷

B) Dış Politika Amaç ve İlkeleri

Merkezi iktidarın zayıflamasından yararlanarak 18 Ekim 1991 yılında kendi bağımsızlığını ilan eden ve SSCB'den ayrılan Azerbaycan, bağımsızlığını kazanmanın yanı sıra ekonomik ve siyasi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. SSCB'nin mirası olan bozuk ekonomi ve Karabağ sorunu Azerbaycanı iç ve dış baskıların odağı haline getirmiştir. Bugün Azerbaycan Kafkasların en büyük devleti olmasına rağmen, bölgede güvenlik ve istikrarı sağlayacak yeterli güce sahip değildir. Birleşik Kafkasları koruyucu potansiyele sahip Azerbaycan ikiye bölünerek¹²⁸ ve bölünen taraflar da parçalanarak

¹²⁷ **Ülke Profilleri: Azerbaycan, Kazakistan v.d.**, Ankara, T.C. Başbakanlık TİKA Yayınları, 2000, s. 10.

¹²⁸ 1828'de Rusya ve İran arasında imzalanan Türkmençay Anlaşması ile Azerbaycan'ın Kuzeyi Rusya'ya, Güneyi ise İran'a bağlanmıştır.

zayıf duruma düşürülmüştür.¹²⁹ Yerleştiği coğrafi konum ve sahip olduğu doğal zenginliklerle tarihin her döneminde büyük devletlerin ilgisini çeken Azerbaycan, 1990'lı yıllarda da Batı'nın, Rusya'nın, Türkiye'nin ve İran'ın nüfuz çatışmalarına açık hale gelmiştir.

Böyle bir ortamda egemenlik ve toprak bütünlüğü mücadelesi verirken, kendini 28 Mayıs 1918'de kurulmuş olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin¹³⁰ devamı olarak ifade eden Azerbaycan, dış politikada da bir anlamda 28 Mayıs İstiklal Beyannamesi'nin 3. maddesinden hareket etmeyi amaçlamıştır: “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bütün milletlerle, özellikle komşu millet ve devletlerle iyi ilişkileri benimser.”¹³¹

Azerbaycan, dış politika ilkelerinin ana çerçevesi Anayasa'da da yer almaktadır: “Azerbaycan Cumhuriyeti diğer ülkelerle ilişkilerini, bu ülkelerce de kabul görmüş uluslararası hukuk normları ile belirtilen ilkeleri esas alarak kurma arzusundadır”.¹³² Bu bakımdan dış politika hedeflerini şöyle sıralayabiliriz: Ülkenin bağımsızlığını, egemenliğini ve uluslararası hukukta kabul görmüş sınırları çerçevesinde toprak bütünlüğünü korumak, onun güvenliğini bölgesel ve uluslararası güvenlik sistemi ile sağlamak; uluslararası ve bölgesel kuruluşlara katılmak, barış içinde birarada yaşama ilkesinden hareketle uluslararası platformda yer almak; diğer devletlerle bilimsel,

¹²⁹ Haleddin İbrahimli, **Değişen Avrasya'da Kafkasya**, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001, s. 1.

¹³⁰ Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, kurulduktan 23 ay sonra, 28 Nisan 1920 tarihinde XI. Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'ı işgali sonucu devrilmiş ve Sovyet yönetimi kurulmuştur.

¹³¹ Mirza Bala Mehmetzade, **Azerbaycan Misak-ı Millisi**, Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, no. 50, 2002, s. 56.

¹³² **Azerbaycan Respublikası Konstitusiyası**, II. Bölüm: Dövlətin Esasları, 10. madde.

kültürel, insani ilişkiler ve geniş enformasyon alışveriş mekanizmaları oluşturmak; çıkarları Azerbaycan'ın devlet çıkarları ile uyumlu devletlerle ittifak ilişkileri kurmak ve ülkenin uluslararası konumunu güçlendirmek için bu devletlerin imkanlarından yararlanmak; ülkenin demokratik ve serbest piyasa ekonomisi yolu ile ilerlemesini, ülke içinde ve dışarıda bağımsız politika yürütülmesini, herhangi bir dış müdahaleye yol vermeden devlet yapısındaki reformların tamamlanmasını sağlamak; bölgede varolan çatışmaların ortadan kaldırılmasına ve karşılıklı ilişkilerin kurulmasına çalışmak; Azerbaycan'a karşı yürütülen dış baskıları bertaraf etmek için uluslararası kuruluşlarla ilişkiler kurmak; vatandaşların temel hak ve hukuklarının korunmasına yönelik uluslararası normların uygulanmasını sağlamak; planlanmış ve halkın çıkarlarına uygun dış politika yürüterek ülke ekonomisinin uluslararası ekonomiye uyum sağlayabilmesi için tüm imkanları kullanmak.¹³³

Azerbaycan'ın dış politikası barışa dayalı bir politikadır ve hiç bir devletin egemenliğine, toprak bütünlüğüne karışmamaktadır. Bununla birlikte kendi egemenliğini, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumayı dış politikasının birincil hedefleri arasında görmektedir.¹³⁴

Siyasi alanda Azerbaycan'ın dış politikasının temeli uluslararası hukuk normları ve prensipleri ile düzenlenen ülkelerarası ilişkilere saygıdan, uluslararası ve bölgesel sorunları diplomatik yollarla çözüme kavuşturmaktan, ülkelerin egemenlik haklarına saygı ile yaklaşmaktan; ekonomik alanda, karşılıklı faydalı ekonomik ilişkiler

¹³³ Ali Hasanov, **Azerbaycanın Xarici Siyaseti: Avrupa devletleri ve ABŞ (1991–1996)**, Bakı, Azerbaycan Neşriyyatı, 1998, s. 12–13.

¹³⁴ Haydar Aliyev, **Müsteqilliyimiz Ebedidir**, Cilt I, Bakı, Azerbaycan Neşriyyatı, 1997, s. 205.

kurmaktan, diğer devletlerin imkanlarından Azerbaycan ekonomisinin, Azerbaycan'ın imkanlarından ise diğer devletlerin yararlanması için ilişkilerin geliştirilmesinden, karşılıklı çıkarların uzlaştırılmasından ve korunmasından; kültürel alanda ise ülkelerarası ilişkilerdeki her türlü sorunu ortadan kaldırmaktan, kültürel birikimlerin paylaşımından oluşmaktadır.¹³⁵

C) Dış Politika İstikametleri

a) Ayaz Mutallibov Dönemi (Ocak 1990-Mart 1992)

Sovyet Ordusunun 20 Ocak 1990 tarihinde Bakü'de yaptığı katliam¹³⁶ sonrası Azerbaycan Komünist Partisi genel sekreterliğine getirilen Ayaz Mutallibov, bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı sıfatını da taşımaktadır. Moskova yönetimiyle uyumlu politikaları ve Sovyetler Birliği'nin statükosunun savunucusu olan Mutallibov, 17 Mart 1991 tarihinde SSCB'nin devamlılığı ile ilgili yapılan referanduma Azerbaycan'ın da katılmasını sağlamış ve % 95'lik "evet" sonucuyla Azerbaycan'ın Moskova'ya bağlılığını göstermiştir. Ermenistan'ın protesto ettiği bu referanduma Azerbaycan'ın katılması Karabağ sorununda Moskova'nın tutumunu değiştireceği umudunu da taşımaktaydı. Nitekim Mutallibov'un bu girişimi sonuçsuz kalmamış, Moskova, Mayıs-Haziran aylarında Ermenilere verdiği desteği azaltmakla hem

¹³⁵ Hasanov, **op. cit.**, 1998, s. 14.

¹³⁶ 137 kişi öldürülmüş, 744 kişi ağır yaralanmış, 400 kişi tutuklanmış, 4 kişi ise kaybolmuştur. Emin Arif Şihaliyev, **Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye Rekabetleri ve Ermeni Faktörü**, Ankara, Naturel Yayınları, 2004, s. 52.

Ermenistan'ı cezalandırmış, hem de Mutallibov iktidarına halkın gözünde puan kazandırmıştır. Bu fırsatı iyi değerlendiren Mutallibov kendi iktidarını sağlama almak için 8 Eylül'de Cumhurbaşkanlığı seçimine gitmiş ve bir güvenoyu niteliği taşıyan seçimi kazanmıştır.¹³⁷

Bu arada 18–19 Ağustos tarihlerinde Gorbaçov yönetimine karşı Rusya'da yapılan darbe girişiminin¹³⁸ başarısızlığının da etkisiyle Azerbaycan'da da halk gösterileri başlamış ve Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin 30 Ağustos 1991'de yapılan olağanüstü toplantısında “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığının Yeniden Oluşumu Kararı” (Bağımsızlık Bildirisi) kabul edilmiştir. Bu toplantıda Azerbaycan Halk Cephesi'nin talebiyle Bakü'de olağanüstü hal'in iptali ve Azerbaycan Milli Savunma kuvvetlerinin oluşturulmasıyla ilgili kararlar da alınmıştır. Bunu 5 Eylül'de Savunma Bakanlığı'nın oluşturulması izlemiştir.¹³⁹

Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin 18 Ekim 1991 tarihli toplantısında “Azerbaycan'ın Bağımsızlık Kararı” kabul edilmiş ve bu tarihten sonra dünya devletleri tarafından bağımsızlığı tanınmaya başlanmıştır.¹⁴⁰ Aynı zamanda uluslararası kuruluşlarla da ilişkilerin kurulmasına çalışılmıştır. Şöyle ki, 20 Ocak 1992'de AGİK'e, 2 Mart 1992 tarihinde ise BM'e üye olunmuştur.¹⁴¹ Mutallibov, ilk dış ziyaretini 1991

¹³⁷ Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti bu Cumhurbaşkanlığı seçimini boykot etmiş ve Nahçıvan'da seçim yapılmamıştır.

¹³⁸ Darbeciler, Gorbaçov'un “yeniden yapılanma” ve “şeffaflık” politikalarının Komünist Partisi'nin ve Sovyetler Birliği'nin sonunu getireceğini, bu yüzden de sert önlemler alınması gerektiğini savunuyorlardı.

¹³⁹ Eldar İsmayılov, Cemil Hasanov, Tahir Gaffarov, **Azerbaycan Tarixi**, Bakı, Öğretmen Neşriyyatı, 1995, s. 337.

¹⁴⁰ Kasım 1991'de Türkiye, Aralık 1991'de ise ABD ve İran tarafından tanınmıştır.

¹⁴¹ Musa Gasımov, “**Azerbaycan'ın Xarici Siyaseti: Konsepsiya Meseleleri**”, Bakı, Mütercim Neşriyyatı, 1997, s. 82–86.

sonlarında İran'a yapmış, bu ziyaret sırasında iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve Nahçıvan'a geçiş için İran toprağını kullanma ve bu bölgenin serbest ekonomik bölge ilan edilmesi karara bağlanmıştır.¹⁴² Mutallibov 24–25 Ocak 1992'de Türkiye'yi ziyaret etmiş, Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk anlaşması imzalanmıştır.¹⁴³

Ayaz Mutallibov döneminin dış politikasına dikkat ettiğimizde bağımsızlığa rağmen, Azerbaycan'ın Rusya'nın güdümünden kurtulamadığını görmekteyiz. Bunda Azerbaycan'ın içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik kargaşanın da önemi büyüktü. Bu dönemde Mutallibov iktidarı muhalefete rağmen, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurucu belgesi olan Almatı Bildirisini imzalamış ve Rusya ile yakın ilişkilere dayalı bir politika izlemiştir. Karabağ sorununun çözümünü Rusya'da gören Mutallibov'un Rusya yönlü politikalarına karşılık Rusya'nın Ermenilere yardım etmesi ve Azerbaycan'ın sürekli toprak kayıpları Mutallibov iktidarını zor durumda bırakmıştır.

Rusya'nın Ermenistan'a açıktan desteği üzerine Mutallibov, tüm yabancı kuvvetlerin Azerbaycan topraklarından çıkması ve Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsünün kaldırılması kararını almıştır.¹⁴⁴ Fakat bu gibi politika değişiklikleri de Azerbaycan'ın toprak kayıplarını durduramamış, özellikle Ermeniler tarafından 26 Şubat 1992'de Hocalı katliamının yapılması ve Rusya'nın 366. Alayı'nın da bu katliama bizzat desteği Mutallibov iktidarının sonunu getirmiştir. Mutallibov, halkın yoğun baskıları

¹⁴² Nesib Nesibli, **Azerbaycanın Geosiyaseti ve Neft**, Bakı, Xezer Universiteti Neşriyyatı, 2000, s. 143.

¹⁴³ **Xalq Qezeti**, 28.01.1992.

¹⁴⁴ Azerbaycan Parlamentosu, 26 Kasım 1991 tarihinde Karabağ'ın özerklik statüsünü feshederek bölgeyi doğrudan merkezi yönetime bağlama kararı almıştır.

sonucu 6 Mart 1992 tarihinde istifa kararı almış ve Haziran 1992’de seçimlere gitmek üzere Cumhurbaşkanı yetkileri Parlamento Başkanı Yakup Memmedov’a devredilmiştir.

Elçibey’in Genel Başkanlığı’ını yaptığı Azerbaycan Halk Cephesi Partisi’nin (AHCP) ülke genelinde popülaritesinin yüksek olduğu ve Parlamento’da etkili olduğu bir dönemde Cumhurbaşkanlığı yetkilerini üstlenen Yakup Memmedov, Rusya ile ilişkilerinde dengeli hareket etmiş, BDT çerçevesinde ilişkiler geliştirmek konusunda mesafeli tutum takınmıştır. Mutallibov’un 21 Aralık 1991’de imzaladığı BDT Antlaşması bu dönemde de parlamento tarafından onaylanmamış, Memmedov 21 Mart 1992’de Kiev’de yapılan BDT toplantısına katılmamış, toplantıya katılan Azerbaycan temsilcileri ise, BDT’ye ilişkin hiçbir anlaşmayı imzalamamışlardır.¹⁴⁵

SSCB içerisinde doğal olarak Rusya ile Azerbaycan arasında devletlerarası ilişki sözkonusu olmamıştır. 18 Ekim 1991 tarihinden sonra ise, Azerbaycan’ın yeniden bağımsızlığını kazanmasını bir türlü hazmedemeyen Rusya, Azerbaycan ile ilişkileri geliştirmemek için direnmiş, Azerbaycan’ın defalarca önerdiği Dostluk ve İşbirliği Anlaşması’na yanaşmamıştır. Hatta bu dönemde Azerbaycan yönetiminde Rusya yanlısı olarak bilinen Ayaz Mutallibov’un bulunması da sonucu değiştirmemiştir. Fakat Nisan 1992’de Rusya’nın bu politikasında değişiklik olmuştur. 3 Nisan’da Rusya Dışişleri

¹⁴⁵ Nazım Cafersoy, **Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991–2000)**, Ankara Çalışmaları, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, no: 1, 2000, s. 10.

Bakanı Andrey Kozirev Bakü'yü ziyaret etmiş ve ertesi gün Rusya Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyarak, onunla diplomatik ilişki kuran 108. ülke olmuştur.¹⁴⁶

Azerbaycan ve Ermenistan arasında denge sağlamak amacıyla, Rusya parlamentosu da Aralık 1991'de imzalanan Ermenistan-Rusya Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasını onaylama kararını Azerbaycan'la benzeri bir anlaşma imzalanana kadar ertelemiştir. Rusya'nın bu tutum değişikliğini, ABD Dışişleri Bakanı Baker'in 12 Şubat'taki Azerbaycan ziyaretinin yanısıra, Azerbaycan'ın BDT'ye ilişkin olumsuz tutumu, AGİK'in Karabağ sorunu ile doğrudan ilgilenmeye başlaması gibi gelişmelerle ilgilendirilebilir.¹⁴⁷ Nitekim Karabağ'da bulunan Rus askeri birliklerinin desteği ile Ermeniler tarafından Şuşa'nın işgalinin İran'ın arabuluculuk yaparak Tahran'da anlaşma imzalattığı 9 Mayıs 1992'de gerçekleştirilmesi Rusya'nın bölgede kendi dışında kimsenin etkili olmasını istemediğinin bir işareti olarak yorumlanabilir. İran da bu mesajı almış olmalı ki, bu tarihten itibaren bu tür arabuluculuk girişiminde bulunmamıştır.

b) Ebülfez Elçibey Dönemi (Haziran 1992-Haziran 1993)

Haziran 1992 seçimleriyle Ebülfez Elçibey başkanlığında iktidara gelen AHCP Mutallibov iktidarından farklı bir dış politika çizgisi izlemiştir. AHCP'nin

¹⁴⁶ Araz Aslanlı, "Denge Politikasının Doğal Sonucu: Aliyev'in Moskova Ziyareti", **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, Sayı 341, Mart-Nisan 2002, s. 36.

¹⁴⁷ Cafersoy, "Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye...", **op. cit.**, 2000, s. 11.

Parlamento'daki ağırlığını ve halk desteğini dikkate alırsak bu dış politikanın Mutallibov'un istifa ettiği Mart ayından itibaren yürürlükte olduğunu söyleyebiliriz.

Batılı ülkeler ile sıkı işbirliğine dayalı bir politika izleyen Elçibey, Azerbaycan'ın doğal kaynaklarının işletilmesi ve uluslararası pazarlara taşınmasında da Türkiye ve diğer Batılı ülkelere öncelik tanımaktaydı. Pantürkist olarak adlandırılabilir görüşleriyle ön plana çıkan Elçibey dönemi Türkiye ile ilişkiler bakımından çok iyi bir dönem olarak değerlendirilirken, Azerbaycan'ın Rusya ve İran ile olan ilişkileri açısından ise gergin bir dönem olmuştur. Elçibey'in İran'ın kuzeyinde, Güney Azerbaycan olarak adlandırılan bölgede yaşayan Azerbaycan Türkleri ile birleşmeyi dile getiren sözleri İran'da rahatsızlığa neden olmuş ve Ermenistan yanlı politikalar yürütmesine yolaçmıştır. İsrail ile ilişkilere de önem veren AHCP iktidarı, İsrail'in ABD'deki Yahudi lobisi vasıtasıyla Karabağ çatışmasında Azerbaycan'ın görüşlerinin ABD yönetimine duyurabileceğini düşünmüştür.¹⁴⁸

Türkiye ile olan ilişkilere özel bir önem veren Elçibey, ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye yapmış ve Azerbaycan petrolünü dünya pazarlarına ulaştıracak güzergah konusunda tamamen Türkiye'yi ön plana çıkaracak bir politika izlemiştir. İkili ilişkiler çerçevesinde, 24 Mart 1992 tarihinde Türkiye ile Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında her alanda daha yakın işbirliğini öngören bir protokol imzalanmış ve 28 Mayıs 1992'de Türkiye ile Nahçıvan'ı bir birine bağlayan ve kamuoyunda "Hasret" adı verilen "Umut Köprüsü", Azerbaycan Parlamentosu Başkanı İsa

¹⁴⁸ Kamer Kasım, "Azerbaycan'ın Dış Politikası ", Emine Gürsoy-Naskali ve Erdal Şahin (ed), **Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri**, Haarlem (Hollanda), SOTA Yayınları, 2002, s. 435.

Kamberov, Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel ve Nahçıvan Parlamentosu Başkanı Haydar Aliyev'in katılımıyla açılmıştır.

Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasında 31 Ekim 1992 tarihinde Ankara Zirvesi yapılmıştır. Bu zirveyle Türk Cumhuriyetleri arasında siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda ikili ve çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

İki ülke arasında diplomatik ilişkilerin üst düzeyde yürütülmesi amacıyla, 1 Kasım 1992'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey ile Başbakan Süleyman Demirel tarafından Türkiye ve Azerbaycan arasında işbirliği ve dayanışmayı içeren, ticaret turizm, ulaştırma altyapısı, uluslararası karayolu, bilimsel ve teknik işbirliği konularında anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca, 2 Kasım 1992 tarihinde Azerbaycan'ın Ankara Büyükelçiliği faaliyete başlamıştır.¹⁴⁹

Tam bağımsızlık söylemini kullanan AHCP, Azerbaycan'ın bağımsızlığına en büyük tehdit olan Rusya ile ilişkilerini güvenli bir temele oturtma çabası içinde olmuştur. Ebülfez Elçibey, AHCP iktidarının dış politikaya ilişkin görüşlerini dile getirirken bunlar içerisinde esas amaç olarak, Rusya'nın askeri ve siyasi etkinlik alanından kurtulmayı hedeflediklerini ifade etmiştir.¹⁵⁰ Bu bağlamda AHCP iktidarı, askeri ve siyasi açıdan Rusya'nın etkisinden kurtulma politikasını birkaç yolla

¹⁴⁹ AHCP iktidarı döneminde Türkiye ile yapılan anlaşma ve protokolleri şöyle sıralayabiliriz: Dostluk, Komşuluk ve İyi Niyet Memorandumu (26 Haziran 1992), Konsolosluk Sözleşmesi (11 Ağustos 1992), Askeri Eğitim İşbirliği Antlaşması (11 Ağustos 1992), Dışişleri Bakanlıkları Arasında İşbirliği ve Dayanışma Protokolü (11 Ağustos 1992), Hukuki, Ticari ve Cezai Konularda Adli Yardımlaşma Sözleşmesi (2 Kasım 1992). Mobil Gurbanov, **Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Siyasi, Ekonomik, Kültürel Boyutları (1990–2000)**, Edirne, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001, s. 37.

¹⁵⁰ Cafersoy, "Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye...", **op. cit.**, 2000, s. 12.

gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bunlar Rus Ordusunun Azerbaycan'dan çıkarılması, Rusya'nın sürekli Azerbaycan'a baskı aracı olarak kullandığı Karabağ sorununu Rusya'nın tekelinden çıkararak AGİK arabuluculuğuna ağırlık verilmesi, Rusya'nın etkisine açık BDT'ye üyeliğin reddedilmesi ve Rusya ile eşit haklara sahip bağımsız devlet olarak, ekonomik ve politik ilişkiler oluşturulmasıdır.¹⁵¹

Azerbaycan ve Rusya arasında, ikili ekonomik ve politik ilişkileri eşit koşullarda geliştirme yolunda en önemli adımlar, 1992'nin Eylül sonu ve Ekim ayı içerisinde atılmıştır. 30 Eylül 1992'de Rusya Başbakanı Yegor Gaydar'ın Azerbaycan yönetiminin daveti ile Bakü'ye gelişinde iki ülke arasında serbest ticaret, ticari ve iktisadi işbirliği, karşılıklı ticari temsilciliklerin açılması, uyumlaştırılmış para, kredi ve döviz politikasına ilişkin anlaşmalar imzalanmıştır.¹⁵²

Elçibey'in 12 Ekim 1992'deki Moskova ziyareti sırasında Azerbaycan ve Rusya arasında Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre her iki ülke birbirlerinin bağımsızlığına saygı göstererek, içişlerine müdahale etmeden, toprak bütünlüğü, sınırların değiştirilmezliği, zor kullanmama ve zor kullanma tehdidinde bulunmama, insan hakları ve temel özgürlüklere ilişkin sorumluluklara uyarak ve uluslararası normlar çerçevesinde ilişkilerini geliştireceklerini taahhüd etmişlerdir.¹⁵³

¹⁵¹ Nazım Cafersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001, s. 71.

¹⁵² Cafersoy, "Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye...", **op. cit.**, 2000, s. 18.

¹⁵³ **Azerbaycan**, 14 Ekim 1992.

Fakat ilişkilerdeki bu iyileşme süreci Rusya dış politikasında Yakın Çevre doktrininin egemen olmasıyla yerini kötüleşmeye bırakmıştır. Rusya'nın “yakın çevre” olarak ifade ettiği etrafındaki eski SSCB alanında özel ayrıcalıkları olması düşüncesi, Dışişleri Bakanı Kozırev'in 1992 yılının sonunda Stocholm'da yapılan AGİK Konferansındaki konuşmasında “eski SSCB cumhuriyetlerinin askeri ve ekonomik bakımdan federasyon veya konfederasyonda birleşmesinin gerektiği” ve Başkan Yeltsin'in “Rusya'nın yakın çevredeki Rusları korumada daha aktif olacağı” ifadeleri ile Rusya resmi çevrelerinde giderek daha fazla etkinlik kazanmıştır. Şubat 1993'de Yeltsin, BM'den Rusya Federasyonu Ordusuna eski SSCB üzerindeki çatışmalara Barış Gücü olarak müdahale etme yetkisi verilmesini istemiştir.¹⁵⁴

“Rusya Federasyonu'nun Monroe doktrini” olarak adlandırılan Yakın Çevre politikası, eski SSCB topraklarının RF'nin ekonomi ve güvenlik açılarından yaşamsal çıkar alanı olduğunu ileri sürerek buralardaki gelişmeleri denetlemeyi öngörüyordu. Yakın Çevre politikası ve bu politikanın en önemli belgelerinden olan Askeri Doktrin¹⁵⁵ maddi temellere dayalı idi. Bu sayede eski SSCB'ye dağılmış ekonomi tekrar işletilmek istenmiş, RF dışında kalan 25 milyonluk bir Rus diasporasının korunması amaçlanmış,

¹⁵⁴ Ümit Özdağ, “SSCB'den Rusya Federasyonu'na (1985–1993)”, *Avrasya Dosyası*, 3/4 (1993), s. 174.

¹⁵⁵ Kasım 1993'te açıklanan ve “Karaganov Doktrini” olarak da bilinen bu belgeyle Kızıl Ordu'nun iç güvenlikten de sorumlu olacağı ilkesi kabul edildi ve RF'nin nükleer silahları ilk kullanan ülke olmayacağı ilkesi terk edildi. RF ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun güvenliğini sağlamak için gerektiğinde ülke dışında da RF askerlerinin konuşlanabileceği kabul edildi. Güvenlik için gerekli finansmanın sağlanmasında silah satışına öncelik verilmesi kararlaştırıldı. Tellal, “Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası: “Yakın Çevre ve “Askeri Doktrin” Kutusu”, Baskın Oran (ed.), **op. cit.**, s. 542.

önemli enerji kaynaklarına sahip bu az gelişmiş bölgede etkinlik büyük devletlere kaptırmamak istenmişti.¹⁵⁶

Rusya'nın yakın çevre doktrini, eşit ilişkiler sürdürme ve Rusya'nın geleneksel etkinliğinden kurtulma amacıyla olan Azerbaycan'a baskılar yapma biçiminde yansımıştır. Rusya'nın Gence'de yerleşen 104. Çıkarma Tümeni'ne barış gücü statüsü verme talebinin Azerbaycan Devlet Başkanı tarafından reddedilmesiyle Ermenilerin Karabağ'daki Şubat saldırıları da başlamıştır. 3 Nisan 1993'de Kelbecer'in işgaline VII. Rus Ordusu'nun aktif katılımı ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuş ve Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, Rusya'nın saldırıya katılmasını kınayan bir açıklama yapmıştır.¹⁵⁷ Bu olaylara paralel bir şekilde Azerbaycan'ın Rusya bankalarındaki 30 milyar rublesi dondurulmuştur.¹⁵⁸

4 Haziran 1993'te Gence'de Albay Suret Huseynov tarafından Elçibey yönetimine karşı başlatılan ayaklanmadan kısa süre önce, Mayıs ayında Azerbaycan toraklarında bulunan son Rus askeri birliği olan 104. Çıkarma Tümeninin silahlarını darbecilere bırakarak ülkeden ayrılması darbenin Rusya destekli gerçekleştiğini düşüncelerini doğurmuştur. Darbenin Elçibey'in Haziran ortalarında İngiltere'ye ziyarette bulunarak Batılı şirketlerle petrol anlaşması imzalamak yolunda önemli görüşmeler yapacağı zamana denk gelmesi ve darbenin ardından Suret Huseynov'un

¹⁵⁶ **Idem.**

¹⁵⁷ **Azerbaycan**, 06.04.1993.

¹⁵⁸ Edalet Tahirzade, **Elçi Bey**, Bakı, Respublika Neşriyyatı, 1999, s. 202.

verdiği bir demeçte, petrol anlaşmasının önce Rusya ile yapılması gerektiğini söylemesi de bu düşünceleri doğrular niteliktedir.¹⁵⁹

Azerbaycan'da Karabağ sorununun en yüksek bir noktada krize dönüştüğü 1993 başlarında dış politikada Rusya ve İran'la ilişkilerin dengeli yürütülememesi Elçibey iktidarının zaafi olarak görülebilir.¹⁶⁰ Bu bağlamda Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikası uluslararası dengeleri iyi analiz etmeden, pantürkist bir ideolojiyle, tamamen Batı ve özellikle Türkiye ağırlıklı yürütülen bir politika olmasıyla eleştirilmiştir.

c) Haydar Aliyev Dönemi (Haziran 1993-Ekim 2003)

Haziran 1993'te Suret Huseynov tarafından Elçibey iktidarına karşı başlatılan ayaklanma sırasında Bakü'ye davet edilen ve 15 Haziran'da Azerbaycan Parlamento Başkanı seçilen Haydar Aliyev, Elçibey'in yönetimi bırakarak Nahçıvan'a gidişi sonrası Eylül 1993'teki referandumda halkın Elçibey'e güvenoyu vermemesi üzerine yapılan 3 Ekim 1993 seçiminde Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Aliyev dönemi Elçibey dönemine göre farklı bir dış politika anlayışını yansıtmaması ve uzun süreli olması nedeniyle Azerbaycan ve bölge açısından özel bir öneme sahiptir. Aliyev, hem Parlamento Başkanı görevini sürdürürken, hem de Devlet Başkanı seçildikten sonra,

¹⁵⁹ Yasin Aslan, **Üçüncü Roma'nın Jeopolitik Arzuları**, Ankara, Avrasya Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, 1996, s. 143.

¹⁶⁰ Büşra Behar, "Türkiye ve Azerbaycan'da Türkçülük", **Avrasya Etüdüleri**, Sayı 13, 1996, s. 11.

öncelikli olarak Rusya'ya yönelik yumuşak söylemler kullanmaya ve Rusya'nın "kızgınlığını" yatıştırmaya özen göstermiştir.¹⁶¹

Aliyev'in iktidara gelmesi ile genel yaklaşım itibariyle, Rusya ile ilişkilerde iki farklı dönemin varolduğu ifade edilebilir. Bunlardan birincisi, Rusya'yı yatıştırma politikası dönemi olarak görülebilecek Haziran 1993- Şubat 1994 dönemi; ikincisi ise, Rusya'nın Azerbaycan'daki "makul çıkarlarını" karşılayarak baskılarını bertaraf etme, fakat önceki iktidarın Batı ile yaklaşma politikasını sürdürme dönemi olarak nitelendirebileceğimiz 1994'ten görevinin sonuna kadar olan dönemdir.¹⁶² Özellikle Ermenistan'ın Rusya'nın desteğiyle Azerbaycan topraklarını işgal etmesini durdurmak ve işgal altındaki toprakları kurtarmak için Rusya'nın bu konudaki tutumunu değiştirmeyi amaçlayan Aliyev, 1993 yazında gerçekleştirdiği Rusya ziyareti sırasında Rusya Devlet Başkanı Yeltsin ve diğer yetkililerle yaptığı görüşmelerde, Azerbaycan'ın Rusya ile iyi ilişkiler geliştireceğini ve BDT'ye katılacağını belirtmiştir.¹⁶³ Elçibey dönemindeki Batı yanlısı politikadan vazgeçildiğinin göstergesi olarak 23 Haziran 1993'te Azerbaycan'da bulunan Batılı şirketlerin tüm çalışmaları ve banka hesapları dondurulmuştur. 20 Eylül 1993'te ise Azerbaycan Parlamentosu BDT'ye Üyelik Anlaşmasını onaylamış ve 24 Eylül 1993'te Aliyev Moskova'ya giderek BDT'ye üyelik anlaşmasını imzalamıştır.

¹⁶¹ Kasım, **op. cit.**, s. 436.

¹⁶² Cafersoy, "Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye...", **op. cit.**, 2000, s. 22.

¹⁶³ Nesib Nesibli, "Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran İttifakının Jeopolitik Kuşatması", **Stratejik Analiz**, 4 (2000), s. 65.

Fakat bunlar Rusya'nın Azerbaycan politikasında ciddi bir değişikliğe neden olmamış, Rusya destekli Ermenistan birliklerinin işgalleri devam etmiştir. Aliyev yönetimi dış politikada Rusya karşıtlığına son verse de, Rusya'nın Azerbaycan politikasında önemli olumlu gelişmeler yaşanmaması üzerine, 1994 başlarından itibaren yüzünü Batıya çevirmiş, Batılı petrol şirketleri ile görüşmeler yeniden başlatılmış ve Şubat 1994'te Aliyev'in Türkiye ve İngiltere ziyaretleri gerçekleşmiştir.¹⁶⁴

Karabağ sorunu, petrol, Hazar'ın statüsü ve Çeçenistan gibi konular Azerbaycan ile Rusya arasındaki ilişkilere doğrudan etki eden faktörlerdir. Rusya başbakanı Viktor Çernomyrdin'in başını çektiği Rusya'daki enerji lobisinin ülke içerisindeki, Azerbaycan ile yoğun ilişkiler kurmaya yönelik yoğun çalışmaları ve Azerbaycan yetkilileri ile yapılan görüşmeler sonuç vermiş ve 20 Eylül 1994'te Bakü'de imzalanan "Yüzyılın Anlaşması"nda Rus Lukoil şirketi % 10 pay almıştır.¹⁶⁵ Daha sonraki dönemlerde Rusya, Azerbaycan petrolerine ilişkin anlaşmalardan pay almaya devam etmiştir. Başlangıçta Azerbaycan'ın kendi petrolerini yabancı şirketlerle işletmesini kabullenemeyen Rusya, daha sonraki dönemlerde bu konuda yumuşama göstermiş, özellikle Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte dış politikada enerji faktörünün ağırlık kazanması üzerine tutumunu değiştirmiştir.¹⁶⁶ Rusya'nın kesinlikle kabul etmediği ve gerçekleşmemesi için uluslararası alanda yoğun çaba sarfettiği Bakü-

¹⁶⁴ **Ibid.**, s. 66.

¹⁶⁵ Nesibli, "Azerbaycan ve Moskova-Erevan-Tahran ...", **op. cit.**, s. 27.

¹⁶⁶ Nazım Cafersoy, "Enerji Diplomasisi: Rus Dış Politikasında Araç Değişimi", **Stratejik Analiz**, 8 (2000), s. 52.

Ceyhan Petrol Boru Hattı konusundaki tutumu da değişmiş ve Rus şirketleri de bu projeye katılmışlardır.¹⁶⁷

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın her bir dönemde Devlet Başkanlığı düzeyinde Rusya'ya düzenlediği ziyaretlere karşılık bir Rusya Devlet Başkanı'nın Azerbaycan'a ilk ziyareti 9–11 Ocak 2001 tarihinde Vladimir Putin tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁸ Bakü'de her iki ülkenin savunma bakanlıkları düzeyindeki görüşmelerin ardından gerçekleşen bu ziyaret sırasında, güvenlik servislerinin işbirliği ve Hazar'da işbirliği dahil, birçok konuda uzlaşma sağlanmıştır.¹⁶⁹ İlişkilerde en önemli aşamalardan birisi ise, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in 24–26 Ocak 2002 tarihlerinde Rusya'ya gerçekleştirdiği ziyaret olmuştur. Ziyaret zamanı Gebele üssü konusunda "Gebele Analitik Bilgi Merkezi'nin Statüsü ve Kullanma Prensipleri Hakkında Anlaşma" imzalanmış ve üs 161 milyon ABD Doları karşılığında on yıllığına Rusya'ya kiralanmıştır.¹⁷⁰ Bu anlaşma Azerbaycan ile Rusya arasında ilk defa askeri konularda işbirliğine gidilmiş olması bakımından önem taşımaktadır. Ziyaret sırasında hava

¹⁶⁷ Aslanlı, "Denge Politikasının Doğal Sonucu ...", **op.cit.**, 2002, s. 38.

¹⁶⁸ Eyüp Zengin, Rövsen İbrahimov, "Putin'in Azerbaycan Ziyareti ve Azerbaycan-Rusya İlişkileri", Gürsoy-Naskali ve Şahin (ed), **op. cit.**, s. 201-205.

¹⁶⁹ Sinan Oğan-Hasan Kanbolat, "Kafkasya Terazisinde Yeni Dengeler: Putin'in Azerbaycan Ziyareti", **Stratejik Analiz**, 10 (2001), s. 36.

¹⁷⁰ 1985'ten itibaren Bakü'nün yaklaşık 320 km. kuzeybatısında bulunan Gebele bölgesinde faaliyette olan Daryal tipli radar istasyonu teknik olarak Türkiye, İran, Irak, Pakistan, Hindistan, Çin (kısmen), Afrika, Avustralya ile Hint ve Atlantik okyanusunun bir kısmını gözetleyebilmektedir. Bu bölgelerden fırlatılan orta menzilli ve kıtalararası balistik füzeler, uyduya göre çok daha güvenilir bir şekilde izlenebilmekte ve bu bölgede uçabilen her türlü cisim iki-üç saniye zarfında (uçan cismin koordinatları, uçuş hızı, uçuş istikameti ve objenin büyüklüğünü) bir milimetre çözünürlükte tespit edilebilmektedir. ABD'nin Afganistan operasyonunun başlangıcında gemi ve uçaklardan attığı Tomahawk ve Cruise füzelerinin Gebele üssü vasıtasıyla Rusya tarafından anında tespit edildiği ifade edilmektedir. Ayrıca üssün İran-Irak ve Körfez Savaşı sırasında da faaliyette bulunması sebebiyle son derece faydalı bilgiler elde edildiği bilinmektedir. Rusya'nın böyle bir istasyondan mahrum bırakılması bu ülke savunma sisteminin güney kanadını kör ve sağır bir duruma sokabilecektir. Daryal tipli Gebele Radar İstasyonu'nun bugün bile teknik özelliklerine göre dünyada bir eşinin daha bulunmadığı ifade edilmektedir. Sinan Oğan, "Gebele Radar İstasyonu: Biri Bizi Gözetliyor", <<http://www.avsam.org>> (17.02.2004).

savunması konusunda, Azerbaycan Ordusunun askeri teknolojisinin yenilenmesi ve silah ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda da görüşmeler yapılmıştır.¹⁷¹ Ziyaret açısından dikkat çeken diğer bir nokta ise, iki ülke arasındaki ilişkilerin boyutu konusunda devamlı olarak “stratejik ortaklık” ve “stratejik işbirliği” kavramlarının kullanılması olmuştur.¹⁷² Görüşmelerde Karabağ meselesi, Hazar’ın statüsü, Azerbaycan’daki Rusların ve Rusya’daki Azerbaycanlıların statüsü gibi konulara da değinilmiş, fakat bu konularda özel bir gelişme olmamıştır. Kafkasya gibi jeopolitik bir bölgede yerleşen Azerbaycan Aliyev döneminde denge politikası yürütmüş, Batı’yla ilişkileri geliştirmekle beraber bölgede etkin konumunu koruyan Rusya’yı da göz önünde bulundurmıştır.

Aliyev, iktidara gelişinin ilk yılında Türkiye ile soğuk olan ilişkileri düzeltmeye yönelik ilk adımı 9 Şubat 1994’te Türkiye’ye yaptığı resmi ziyaret ile atmış ve bu ziyaret sırasında aralarında on yıllık dostluk ve işbirliği anlaşmasıyla, savunma ve askeri yardım anlaşmalarının da bulunduğu 16 anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Anlaşma ile Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden dış pazarlara taşınması konusunda eski antlaşmaların geçerli olduğu onaylanmış ve Azerbaycan’ın Bakü-Ceyhan boru hattı projesine desteği vurgulanmıştır. Antlaşmada taraflardan birinin üçüncü bir ülke veya ülkeler tarafından saldırıya uğraması durumunda, diğerinin “saldırının ortadan kaldırılması amacıyla gerekli önlemleri alması ve gerekli savunma tertiplerinin alınmasına önem verilmesi” hükmü yer almıştır.¹⁷³

¹⁷¹ Aslanlı, “Denge Politikasının Doğal Sonucu ...”, **op.cit.**, 2002, s. 40.

¹⁷² <<http://www.ntv.com.tr>> (26.01.2002), <<http://www.azertag.com>> (27.01.2002).

¹⁷³ Tayfun Atmaca, **20. Yüzyıl Sonunda Azerbaycan-Türkiye Münasebetleri**, Ankara, Şafak Yayınları, 1999, s. 205.

12 Mart 1995'te Aliyev'e yapılan başarısız darbe girişiminde bazı Türkiye vatandaşlarının da rol alması iki ülke arasında gerginliğe neden olmuştur. Aliyev darbe girişimiyle ilgili olarak başta Türkiye'nin Azerbaycan Büyükelçisi Altan Karamanoğlu olmak üzere, Türkiye'yi sorumlu tutmuş ve büyükelçi ile beraber bazı yetkililer istenmeyen kişi (*persona non grata*) ilan edilmiştir. Darbe girişiminde bulunanlar ile Türkiye'de kimlerin temasta olduğu resmi bir şekilde açıklanmasa da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Aliyev'i arayıp darbe girişimi konusunda onu uyarması Türkiye'deki resmi çevrelerin darbe girişiminden önceden haberdar olduğu sonucunu doğurmuştur.¹⁷⁴ Fakat tüm gerginliğe rağmen iki ülke Cumhurbaşkanları arasındaki yakınlığın ve karşılıklı ortak çıkarların etkisiyle ilişkiler tekrar normal seyrine dönmüştür.

Nisan 1995'te Türkiye Başbakanı Tansu Çiller'in, Aralık 1995'te Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, Nisan 1996'da ise dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz'ın Azerbaycan ziyaretleri gerçekleşmiştir. Yılmaz-Aliyev görüşmelerinin ağırlık konusu, bir hafta sonra Moskova'da gerçekleşecek Clinton-Yeltsin Zirvesi'nde ele alınması beklenen Dağlık Karabağ sorunu olmuştur. Türkiye ile Ermenistan arasındaki Alica sınır kapısının açılacağına dair söylentiler üzerine Yılmaz, Azerbaycan'ın beklentilerini karşılayarak Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan ile Nisan 1993 tarihinde kesilen ilişkilerinin gelişmeyeceğini ve sorunun çözülmesi için Türkiye'nin elinden geleni yapacağını belirtmiştir.¹⁷⁵ 10 Haziran 1996'da ise Ankara'da Askeri Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır ki, bu antlaşmayla

¹⁷⁴ Kasım, **op. cit.**, s. 438.

¹⁷⁵ Ferai Tınç, "Yılmaz'dan Aliyev'e Karabağ Güvencesi", **Hürriyet**, 15.04.1996.

Azerbaycan Ordusu'nun NATO standartlarını hedef alarak başlatmış olduğu yeniden yapılanma çalışmalarına önemli katkı yapılmıştır.

Dağlık Karabağ sorununun tekrar alevlendiği ve ateşkesin ihlal edildiği bir dönemde, 5–9 Mayıs 1997 tarihleri arasında gerçekleşen Aliyev'in Türkiye ziyareti sırasında önemli anlaşmaların yanısıra "Startejik Ortaklık Deklarasyonu" imzalanmıştır. Deklarasyonda, Azerbaycan'ın Hazar'dan çıkardığı petrolün Türkiye üzerinden pazarlanması, Karabağ sorunu ile ilgili Ermenistan'ın kınanması, Ermeniler'in bölgedeki askerlerini çekmeleri, Türkiye üzerinden Ermenistan'a hiçbir malın girmesine izin verilmemesi gibi hususlar yer almıştır.¹⁷⁶

Gelişen işbirliği çerçevesinde Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın, Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu'ndaki (AIOC) payı da % 1,75'ten, % 6,75'e yükseltilmiştir. Aliyev, Bakü'deki Uluslararası Petrol Konsorsiyumu'nun erken petrolü çıkarma töreni sırasında Bakü-Ceyhan hattına ilgili tüm tarafların önünde açıkça desteğini belirtmiş, ancak kendisinin verdiği siyasi desteğin yanında şirketlerin de bu kararı desteklemesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁷⁷

Aliyev döneminin İran politikası da Elçibey döneminden farklı olmuştur. İktidara geldiği ilk günden itibaren İran ile karşılıklı işbirliği taraftarı olduğunu ve diğer ülkelerde olduğu gibi İran'ın da toprak bütünlüğünü tanıdığını her ortamda belirten Aliyev, Güney Azerbaycan'ı İran'ın bir parçası olarak gördüğünün altını çizmiştir. Azerbaycan-İran ilişkileri genel olarak Hazar'ın statüsü, ekonomik ve kültürel konularda

¹⁷⁶ **Azerbaycan**, 06.05.1997.

¹⁷⁷ Fikret Bila, "Bakü-Ceyhan hattı", **Milliyet**, 13.11.1997.

oluşmuştur. İran'ın Ermenistan'la geliştirdiği ilişkiler Azerbaycan'ın Türkiye'nin desteği ile Ermenistan'a uyguladığı boykota ters düşse de bu konudaki söylemlere dikkat edilmiş ve ilişkileri gerginleştirmekten uzak durulmuştur. Azerbaycan'ın İran'a karşı kontrollü politikası İran tarafından çoğu zaman aynı şekilde karşılanmamıştır. Bağımsız ve güçlü bir Azerbaycan'ı kendi toprak bütünlüğü için tehlike olarak gören İran Ermenistan'ı desteklemekten geri durmamıştır.¹⁷⁸

Azerbaycan ise İran'ın bu yanlı politikalarına açık bir şekilde karşılık vermese de izlemiş olduğu politik manevralarla Türkiye, Rusya veya ABD vasıtasıyla İran'ı uyarmıştır. Nitekim 2002 yılında iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olan İran gemilerinin Azerbaycan'ın Hazar'daki petrol araştırma gemisini tacizi ve İran'ın askeri uçaklarının Azerbaycan hava sahasını ihlali karşısında Türkiye'nin İran'a vermiş olduğu nota ve Rusya ile ABD'nin Azerbaycan'ı destekler açıklamaları buna örnek gösterilebilir.

Rusya'nın Kafkasya politikaları sonucu iç çatışmalarla uğraşan ve toprak bütünlüğü tehlikede olan Gürcistan'la ilişkiler stratejik işbirliği şeklinde gelişmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ise iki ülke arasındaki ilişkileri daha da geliştirmiştir. Azerbaycan'la Ukrayna arasındaki ilişkiler de bir anlamda Rusya faktörüne bağlıdır. İki Slav Cumhuriyeti olan Rusya ile Ukrayna arasındaki çekişme Azerbaycan'la Ukrayna'yı doğal müttefik haline getirmiştir.

¹⁷⁸ Atay Akdevelioğlu, "İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası", **Stradigma** (e-dergi), Sayı 10, Kasım 2003, < <http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&sayi=3&no=13>> (23.04.25).

Bağımsızlığını ve devlet çıkarlarını korumak, bu alanda karşılaşılan problemleri uluslararası destek sağlayarak çözmek için Azerbaycan uluslararası ve bölgesel teşkilatlarla sıkı iyi ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Tarih boyunca dünyadaki gelişmelerde belirleyici olan ve günümüzde de dünyanın en önemli bölgelerden biri olan Avrupa ile ilişkiler çok farklı platformlarda gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Aliyev öncesi üye olunan AGİK ve BM ile ilişkilerin geliştirilmesiyle beraber, 1994 yılında NATO'nun BİO Programına, 2001 yılında Avrupa Konseyi'ne üye olunmuş, aynı zamanda Avrupa Birliği ile ilişkiler önemli boyuta gelmiştir. Bölgesel örgütler dışında, ülkelerle de birebir ilişkiler gelişmekte, bu çerçevede Avrupa ülkeleri ekonomik yardım sağlamakta, yatırımlar yapmakta, ortak projelere girmekte ve kalkınma modelleri ve stratejileri üzerine destek vermektedirler.¹⁷⁹ Özellikle Avrupalı dev petrol şirketleri Azerbaycan petrolünün üretimi ve Avrupa pazarına çıkarılması istikametinde milyar dolarlar değerinde yatırımlar yapmaktalar. Kaynak zengini Azerbaycan, kendi topraklarındaki ABD, Avrupalı, Japon ve son olarak da Kore sermayesini en üst düzeye çıkarmak, böylece de kendi ekonomik kalkınmasını büyük ölçüde hızlandırmak ve bağımsızlığını sağlamlaştırmak istemektedir.¹⁸⁰

Aliyev döneminin denge politikasının en önemli aktörlerinden birisi SSCB'nin dağılmasıyla dünya jandarmalığına soyunan ABD olmuştur. ABD'nin 1990'lı yılların başlarında eski SSCB'ye yönelik "önce Rusya" politikası sonucu Elçibey döneminin

¹⁷⁹ Avrupa ülkelerinin bölgeye yönelik en önemli projelerden birisi TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) Projesidir. Karayolu, demiryolu ve petrol boru hatları ile Avrupa'yı Orta Asya'ya bağlayacak proje, Avrupa için son derece stratejik bir önem taşımaktadır. Bu projenin en önemli yanlarından biri, bölgedeki iki önemli devlet olan Rusya ve İran'ın dışarıda tutulmasıdır.

¹⁸⁰ Brzezinski, **op. cit.**, s. 130.

Batılı politikaları istenilen karşılığı bulamamıştır. Fakat Aliyev dönemi, özellikle 1995 sonrası ABD stratejisinde “*multiple pipelines*” (çoklu boru hatları) yaklaşımı ağırlık kazanınca “Önce Rusya” politikası yerini Trans-Hazar Projesi ve Doğu-Batı Koridoru gibi söylemlerin yer aldığı Rusya’yı dışarıda bırakan bir politikaya bırakmıştır ki, bu politika Rusya’nın etkisinden kurtulmaya çalışan Azerbaycan için yeni bir dönemin de başlangıcı sayılabilir.¹⁸¹ Nitekim, Bakü-Ceyhan Petrol Boru hattının diğer seçeneklerden daha fazla maliyetli olmasına karşın, ABD’nin yoğun desteği sonucu gerçekleştiğini de söyleyebiliriz.

Azerbaycan, ABD Kongresi’nin 1992 yılında “Bağımsızlığa Destek Kararı” ile ilgili kabul ettiği 907 Sayılı düzenlemenin yürürlükte olduğu on yıla yakın bir dönemde, ABD’nin eski SSCB ülkelerine yönelik yapmış olduğu hiç bir yardımdan yararlanamamış, bu da ilişkilerin istenilen düzeyde şekillenmesine negatif yönde etki yapmıştır. 11 Eylül 2001 sonrası ABD’nin teröre karşı açmış olduğu savaşta Azerbaycan’ın da koalisyon güçleri safında yer almasının ve uluslararası koşullardaki değişimin etkisiyle 907 Sayılı karar askıya alınmış¹⁸² ve daha geniş bir işbirliği ortamı oluşmuştur. Irak operasyonu sırasında da ABD’nin yanında yer alan Azerbaycan,

¹⁸¹ Necdet A. Pamir, **Bakü-Ceyhan Boru Hattı**, Ankara, ASAM Yayınları, 1999, s. 30.

¹⁸² 24 Ekim 2001’de Senato, 14 Kasım 2001’de Kongrenin iki kanadı arasındaki uzlaşma komisyonu, 19 Aralık 2001’de ise Temsilciler Meclisi 2002 yılı sonuna kadar 907 sayılı ek maddenin uygulanmasının durdurulması konusunda ABD Başkanı’na yetki verilmesine ilişkin kararı onaylamıştır. Araz Aslanlı, ABD’de Adaletsizliğe Verilen Ara: 907 Sayılı Ek Maddenin Uygulanmasının Durdurulması, **Stratejik Analiz**, 21 (2002), s. 58–61. 2004 yılı için Azerbaycan’a resmi yollarla yapılacak yardımlara engel teşkil eden 907 sayılı karar, ABD Başkanı G. W. Bush tarafından 30 Aralık 2003’de verilen kararlarla bir senelik tekrar durdurulmuştur. “Memorandum for the Secretary of State: Extension of Waiver of Section 907 of the Freedom Support Act with Respect to Assistance to the Government of Azerbaijan”, U.S. Department of State, **Presidential Determination: no. 2004-18**, Washington DC, 30 December 2003, <<http://www.state.gov/p/eur/rls/prsr/2003/27664.html>> (20.03.2004).

Ağustos 2003 tarihinde 150 kişilik bir askeri birlikle “Irak’ın yeniden yapılanma süreci”nde faaliyet gösteren koalisyon kuvvetlerine katılmıştır.¹⁸³

Haydar Aliyev 15 Ekim 2003 Cumhurbaşkanlığı seçimi için adaylığını koysa da, sağlık sorunları nedeniyle oğlu İlham Aliyev lehine adaylığını geri çekmiştir. Seçim propagandalarında babasının politikalarını devam ettireceğini vurgulayan İlham Aliyev, 15 Ekim seçimleri sonucu devlet başkanlığı koltuğunu Haydar Aliyev’den devralmıştır. 12 Aralık 2003’te vefat eden Haydar Aliyev’in cenaze töreni de bir anlamda bölge ülkelerinin gövde gösterisine dönüşmüştür. Cumhurbaşkanı, Başbakan, bakanlar ve milletvekillerinden oluşan 100 kişilik kabileyle törene katılan Türkiye bağımsızlığından beri her konuda Azerbaycan’a verdiği desteği ve önemi bir daha göstermiştir. Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve Kazakistan devlet başkanları düzeyinde törene katılırken, İran’ı Dışişleri Bakanı temsil etmiştir.

15 Ekim sonrası ABD ve Rusya’nın Azerbaycan’a yönelik yoğun girişimlerine karşılık 9 Ocak 2004 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı Abdullah Gül’ün Bakü ziyareti gerçekleşmiştir. Bu ziyaret seçim sonrasında yapılan ilk ziyaret olması ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerine ilişkin bazı konulara açıklık getirmesi itibariyle önem taşımaktadır.¹⁸⁴ A. Gül’ün ziyaretinin hemen ardından 16 Ocak 2004’te İran Dışişleri

¹⁸³ <<http://www.xeber.net/view.php?d=34735>> (15.04.2004).

¹⁸⁴ Yaptığı görüşmelerde ve düzenlediği basın toplantısı sırasında Gül, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki siyasi ilişkilerin geliştirilmesinin önemini vurgulamış, Ermenistan ile Türkiye arasındaki sınırın açılmasının söz konusu olmadığını, Türkiye’nin Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü konusundaki ısrarının sürdüğünü ifade etmiştir. Gül, ayrıca, sorunların görüşülmesi amacıyla, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan arasında üçlü zirvenin gerçekleştirilmesinin planlandığını da açıklamıştır. Gül’ün ziyaret sırasında önem verdiği konular arasında, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ve Azerbaycan’da reformlar konusu da olmuştur.

<<http://www.avsam.org/gunlukbulten/arsiv/2004/1201.htm>> (15.01.2004).

Bakanın Birinci Yardımcısı Mhsn Eminzade'nin Bak ziyareti gerçekleşmiştir. Eminzade'nin bu ziyaretinin içeriğine ilişkin geniş açıklama yapılmamasına rağmen, İranlı yetkilinin daha çok ABD askerlerinin Azerbaycan'a yerletirilecei konusuna younlatıı, bunun ikili ilişkilere ve Azerbaycan'ın iki önemli (Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorunu ve Hazar'ın statüsü) sorununa olumsuz etki edebileceği konusunda Azerbaycan'ı uyardığı tahmin edilmiştir.¹⁸⁵

Haydar Aliyev, yurtdışı ziyaretlerinde de denge politikasını korumaktaydı. Nitekim 1993 yılında Cumhurbaşkanlıına seçilen Haydar Aliyev, Ankara, Moskova ve Washington arasından birini tercih edip öteki ikisinin tepkisiyle karılamaktansa, Fransa'nın dış ziyaretlere başlangıç için en uygun alternatif olduğunda karar kılmı, ilk olarak Paris'e gitmeyi uygun bulmuştur. Haydar Aliyev'in izlemi olduğu denge politikasını devam ettireceini açıklayan İlham Aliyev de ilk ziyaretini Fransa'ya yaparak bunun fiilen göstermiştir.¹⁸⁶ Bunu takip eden Rusya ve Türkiye ziyaretleri uluslararası ortamda radikal değişimler olmadığı sürece Haydar Aliyev dönemi dış politikasının İlham Aliyev dönemini de Őekillendireceini göstermiştir.

¹⁸⁵ <<http://www.avsam.org/gunlukbulten/arsiv/2004/1901.htm>> (28.02.2004).

¹⁸⁶ <<http://www.ntvmsnbc.com/news/256039.asp?cp1=1>> (07.02.2004).

D) Karabağ Sorunu

Karabağ sorunu Azerbaycan dış politikasını doğrudan etkileyen en önemli sorundur. Bu sorun 1987–1988 yıllarında ortaya çıkmış gibi gözükse de temeli 1820’lere kadar gitmektedir.¹⁸⁷

Sovyetler Birliği’nin dağılma sürecine girmesiyle, Karabağ Ermenileri de 1987–88 yıllarından itibaren Azerbaycan’dan ayrılma talebinde bulunmaya başlamışlardır. Karabağ yönetimi 20 Şubat 1988’de Ermenistan’a bağlanma kararı almış ve Ermenistan Yüksek Sovyeti de Karabağ yönetiminin bu kararı tanıdığını bildirmiştir. Aynı dönemde Azerbaycanlılarla Ermeniler arasında çatışmalar da başlamıştır.¹⁸⁸ Azerbaycan, tek taraflı olarak Ermenistan’ın bu kararı tanımadığını ve Anayasaya aykırı olduğunu belirterek, reddetmiştir.¹⁸⁹ Bunun, Birlik Cumhuriyetlerinin sınırlarının bu cumhuriyetlerin mutabakatı olmaksızın değiştirilemeyeceği hükmüne bağlayan SSCB anayasasına aykırılığı nedeniyle yasadışı bir girişim olduğunu ileri sürmüştür. İki Sovyet Cumhuriyeti arasındaki toprak anlaşmazlığı Temmuz 1988’de SSCB Yüksek Sovyeti’nde ele alınmış ve Ermenistan Yüksek Sovyeti’nin Karabağ’ı Ermenistan Cumhuriyeti içine alma kararı SSCB Anayasası’na aykırılığı gerekçesiyle tanınmamıştır.

¹⁸⁷ Tarihi bakımdan Karabağ, 18. yüzyılın ikinci yarısında Penaheli Han tarafından kurulmuş olan Karabağ Hanlığı’nın bir parçasını oluşturmuş, 1813 yılında Rusya ve İran arasında imzalanan Gülüstan Anlaşması sonucu Azerbaycan ikiye ayrılmış, Karabağ da Çarlık Rusyası’nın işgali altına girmiştir. 28 Mayıs 1918 tarihinde kurulmuş olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Karabağ’ı da içermekteydi. Fakat bu cumhuriyetin, 28 Nisan 1920’de Azerbaycan’ın Rusya’nın XI. Kızıl Ordusu tarafından işgali sonucu Azerbaycan’da Sosyalist Cumhuriyet kurulmuştur. Alanı 4,4 bin km², nüfusu yaklaşık 20,000 ve merkezi Hankendi şehri olan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi de 7 Temmuz 1923 tarihinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içerisinde yer almıştır. **Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası**, Cilt III, Bakı, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, 1979, s. 308.

¹⁸⁸ Araz Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, 7/1 (2001), s. 415.

¹⁸⁹ Emin Şihaliyev, **Türkiye ve Azerbaycan Açısından Ermeni Sorunu**, Ankara, Türk Kültür ve Eğitim Norm Geliştirme Vakfı Yayını, 2002, s. 150.

Ocak 1989'da ise Dağlık Karabağ'ın yönetimi doğrudan SSCB Yüksek Sovyeti'ne bağlanmıştır.¹⁹⁰ Bu kurul verdiği kararlarla Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu belirtse de bu durum Ermenilerin Karabağ'da Azerilere karşı hareketlerinde hiçbir değişiklik yaratmamıştır.¹⁹¹

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra, 26 Kasım 1991 tarihinde Karabağ'ın özerklik statüsünü feshederek bölgeyi doğrudan kendisine bağladığını ilan etmiştir. 10 Aralık 1991'de Karabağ Ermenileri bir halk oylamasıyla bağımsızlık kararı almış, 12 Aralık 1991'de "Yukarı Karabağ Cumhuriyeti" olarak BDT'ye girme başvurusunda bulunmuş ve ardından bağımsızlık ilan etmişlerdir.¹⁹² Bu girişimler BDT dahil, uluslararası toplum tarafından kabul edilmemiştir.¹⁹³

Silahlı Ermeni birliklerinin Karabağ'da Azeri köylerine yönelik başlatmış oldukları saldırı ve soykırım faaliyetleri 26 Şubat 1992 Hocalı katliamıyla doruk noktaya ulaşmıştır. Hocalı'yı sırasıyla Şuşa (8 Mayıs 1992), Laçın (17 Mayıs 1992), Kelbecer (3 Nisan 1993), Ağdam (28 Haziran 1993), Fizuli (23 Ağustos 1993), Cebrayıl (26 Ağustos 1993), Gubadlı (31 Ağustos 1993) ve Zengilan'ın (3 Kasım 1993) işgalleri takip etmiş ve sonuç itibarıyla Azerbaycan topraklarının % 20'si Ermenistan tarafından işgal

¹⁹⁰ Mustafa Aydın, "Dağlık (Yukarı) Karabağ Sorunu Kutusu", Baskın Oran (ed.), **op. cit.**, s. 401.

¹⁹¹ Şihaliyev, **op. cit.**, 2002, s. 150.

¹⁹² Karabağ bölgesinde yerleşen Ermeni nüfusunun varlığı 1828 yılında Çar Rusya'sı ile İran arasında imzalanmış olan Türkmençay anlaşmasına dayanmaktadır. Bu anlaşma sonucu sadece 1828-30 yılları arasında yaklaşık 8 bin Ermeni ailesi İran topraklarından Kuzey Azerbaycan'a taşınmıştır. Rusya'nın Kafkasya'da kendi amaçları doğrultusunda kullanmak amacıyla Ermenilerin İrevan (şimdiki Erevan), Karabağ ve Nahçıvan'a yerleştirme faaliyetleri hem Çar Rusya'sı, hem de Sovyet Rusya'sı döneminde devam etmiştir. Sonuç itibarıyla Karabağ Özerk Bölgesi'nin 1989'da, 192000 olan nüfusunun yaklaşık % 70'i Ermenilerden oluşmaktaydı. Aydın, **op. cit.**, 2002, s. 401.

¹⁹³ Rövşen İbrahimov, "Dağlık Karabağ Sözde Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığının Tanınması Durumunda, Uluslararası Ortamda Ortaya Çıkabilecek Sorunlar", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı 6, Yaz 2002, s. 118.

edilmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1993 yılında kabul ettiği 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararları ile çatışmalara son verilmesi, Ermenistan'ın işgal ettiği toprakları boşaltması, mültecilerin geri dönmelerinin sağlanması çağrılarını Ermenistan tarafından hiç bir karşılık bulmamıştır.

Soruna barışçıl bir çözüm bulunması amacıyla Kazakistan ve Rusya'nın arabulucu girişimleriyle beraber, AGİK çerçevesinde Helsinki Bakanlar Konseyi'nin 24 Mart 1992 tarihli Kararıyla 11 üyeli Minsk Grubu oluşturulmuş ve görüşmeler bu çerçevede devam ettirilmiştir. Görüşmeler çerçevesinde 8 Mayıs 1994 tarihinde taraflar arasında ateşkes antlaşması imzalanmış ve antlaşma 12 Mayıs 1994'te yürürlüğe girmiştir.¹⁹⁴ 1996 yılında üye sayısı üçe indirilen Minsk Grubu¹⁹⁵ üç teklif hazırlamıştır: 1997 Haziran tarihinde "paket çözüm" teklifi, 1997 Ekim tarihinde "aşamalı çözüm" ve nihayet 1998 Kasım tarihinde "ortak devlet" projesi. Bu tekliflerden ikisi Ermenistan, sonuncusu da Azerbaycan tarafından reddedilmiştir. Ermenistan, Bakü'nün yönetimi altında olmayan, uluslararası güvenlik altında bulunan ve Ermenistan'a ulaşım koridoruyla bağlı bir Karabağ talep etmektedir. Azerbaycan ise Karabağ dışında işgal edilmiş 7 bölgesinin Ermeniler tarafından boşaltılması ve 800 bine yakın mültecinin kendi topraklarına geri dönüşünün gerçekleşmesinden sonra Karabağ'ın özerklik statüsü konusunda görüşmelerin başlatılabileceğini ifade etmektedir.¹⁹⁶

1999 yılından itibaren Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanlarının ikili toplantılarıyla da devam eden görüşmelere, 2003 yılında her iki ülkede gerçekleşecek

¹⁹⁴ Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", **op. cit.**, 2001, s. 415.

¹⁹⁵ ABD, Fransa ve Rusya.

¹⁹⁶ Rövşen İbrahimov, "Qerb Açarı, Yoxsa Açar Qerbdedir?", <www.gundelik.cjb.net>, (28.04. 2001).

olan devlet başkanlığı seçimleri nedeniyle ara verilmiştir. Seçimler sonrası Aralık 2003 Cenevre ve Nisan 2004 Varşova görüşmelerinden de somut bir sonuç çıkmamıştır.

Barış yoluyla Karabağ sorununu çözmek isteyen Azerbaycan, bu konuda ilerleme olmazsa, gerekirse savaş yoluyla da kendi topraklarını geri almak niyetindedir. Bu konu Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından Nisan 2004 Türkiye ziyareti sırasında tekrar vurgulanmış ve AGİT'in Minsk Grubu'nun konuya pasif yaklaşımının ve Ermenistan tarafının uzlaşmaz tutumunun barış görüşmelerini tıkayabileceği belirtilmiştir.¹⁹⁷ Karabağ sorununda yakın dönemde herhangi bir ilerleme olmaması halinde durumun daha da kötüleşeceği ve buna sorunun dondurulması konusunda sanki anlaşmış gibi gözükken Minsk Grubu üyesi ülkelerinin pasif tutumlarının da önemli katkısı olacağı düşünceleri ifade edilmektedir.¹⁹⁸

Karabağ'ı sadece Azerbaycan'la Ermenistan arasında ortaya çıkan bir sorunmuş gibi değerlendirmek yanlış bir tutum olur. Kafkasya'daki bölgesel istikrarsızlığın kaynağında Rusya'nın Sovyet-sonrası dönemde başta ABD ve Türkiye olmak üzere diğer devletlerin bölgede daha etkin olmasını engellemek için bölge devletlerinin iç sorunlarını maniple etmesi yatmaktadır.¹⁹⁹ Yani, Kafkasya'yı kendi denetiminde tutmaya çalışan Rusya Gürcistan'a karşı Abhaz ve Osetinleri, Azerbaycan'a karşı ise Ermenileri baskı aracı olarak kullanmaktadır. Son dönemlerde Gürcistan'ın Cevahaty bölgesindeki Ermenilerin özerklik talepleri de Gürcistan'ı ABD'ye kaptırmak istemeyen

¹⁹⁷ İlham Aliyev'in TBMM'deki konuşması. 13.04.2004.

¹⁹⁸ Frederic Starr, "Qarabağ Hell Olunmalıdır", **525-ci Qezet**, 28.04.2004.

¹⁹⁹ Oktay Tanrısever, "Gürcistan'da Yapılan 2003 Parlamento Seçimleri ve Yol Açtığı 'Kadife Devrim': Ufukta İstikrar Görünüyor Mu?", **Stradigma** (e-dergi), Sayı 12, Ocak 2004, <<http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=186>> (14.03.2004).

Rusya'nın yeni bir senaryosudur. SSCB sonrası Kafkasya'yı kendi etkisi altına almaya çalışan Batı da her konuda olduğu gibi Karabağ sorununu da kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır. Yani, gerçek olan şudur ki, ister Rusya için, ister ABD için, isterse de Avrupa devletleri için Karabağ'ın Azerbaycan veya Ermenistan toprakları içinde olması önemli değildir. Bu ülkeler için önemli olan jeopolitik öneme sahip Kafkasya'nın denetim altında tutulması ve ekonomik zenginliklerinden yararlanılmasıdır. Oysa Azerbaycan açısından Karabağ ülkenin toprak bütünlüğünü zedelediği için güvenlik açısından yaşamsal önem taşımaktadır.

E) Azerbaycan'ın Petrol Politikası

Azerbaycan'ın jeostratejik önemi göz önüne alındığında bu bölgede birkaç devletin siyasi ve ekonomik çıkarlarının çatıştığı görülmektedir. Rusya, İran, Türkiye, ABD ve Avrupa devletleri yürüttükleri politikalarla Azerbaycan ekonomisinde söz sahibi olmaya, buna karşılık, 1991 yılında bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan ise ekonomik refahı ve siyasi bağımsızlığını pekiştirebilmenin en önemli potansiyeli olan petrolden yararlanmaya çalışmaktadır. Hazar denizi ve çevresindeki zengin hidrokarbon kaynaklarının Batılı ülkelerle birlikte, büyük petrol şirketlerinin de ilgi odağı haline gelmiş olması, Azerbaycan'a, bu amacını gerçekleştirme istikametinde belirli oranda kolaylık sağlamaktadır.²⁰⁰

²⁰⁰ A. Necdet Pamir, "Orta Asya ve Kafkaslarda Enerji Kaynaklarının Stratejik Önemi ve Petrol Politikaları", Gürsoy-Naskali ve Şahin (ed), **op. cit.**, s. 481.

1991’de bağımsızlık ilanının ardından Mutallibov yönetiminin Amoco şirketi ile yaptığı görüşmeler sonrası 3 maddelik bir anlaşma imzalanmıştır.²⁰¹ Şubat 1992’de Ramco ve Penzoil şirketleri de Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (State Oil Company of Azerbaijan Republic: SOCAR) ile petrol konusunda görüşmelere başlasalar da Mutallibov iktidarının istifası sonucu görüşmelere ara verilmiştir. Mutallibov hükümeti görüşmelerde Amerikan şirketlerine öncelik verdiği halde, iktidara gelen Elçibey yönetimi İngiliz petrol şirketleriyle görüşmelere başlamıştır. Bu dönemde Rusya ve İran’a anlaşmalara katılma imkanı verilmemesi ilerde Azerbaycan’ın çok ciddi ekonomik ve siyasi baskılarla karşılaşmasına neden olmuştur. Bu baskılara rağmen 7–8 Eylül 1992’de İngiltere’nin BP ve Norveç’in Statoil petrol şirketleri ile Çırag ve Şahdeniz petrol yataklarının işletilmesine dair bir ön anlaşma imzalanmıştır. 9 Kasım 1992 tarihinde ise Çırag, Azeri ve Güneşli yataklarının işletilmesi için altyapının oluşturulması konusunda SOCAR ile BP liderliğindeki konsorsiyum üyeleri arasında V. Memorandum imzalanmıştır. Bu memorandumun en büyük özelliklerinden biri de diğer yabancı petrol şirketleri ile beraber Türkiye’den Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’nın (TPAO) da bu konsorsiyumun üyesi olarak Azerbaycan petrolünden pay alma konusunda SOCAR’la resmi olarak anlaşma imzalamış olmasıdır.

Türkiye’nin Azerbaycan petrolünden pay almasına karşılık Rusya ve İran’ın dışarıda tutulması, bu ülkelerin Azerbaycan politikalarının daha da sertleşmesine ve

²⁰¹ 1) Amoco ve SOCAR ortak şirket kuracaklar ve bu şirkette Amoco %12–15, SOCAR ise % 85–88 paya sahip olacak. 2) Jeopolitik araştırma için geçmişte yaptığı masraflar dikkate alınarak Azerbaycan 1,5–1,7 milyar dolar sermaye koymayacaktı. 3) Amoco Azerbaycan ekonomisinin gelişimine 650 milyon dolar yatırım yapacak ve ortak şirket kurulduktan sonra AMOCO anlaşmanın altyapısını, teknik ve ekonomik esaslarını hazırlayacak. Mamed Ehmedov, **Azerbaycan: Yeni Neft Erası ve Beynelxalq Siyaset**, Bakı, Elm Neşriyyatı, 1997, s. 15.

Karabağ savaşında Ermenistan'a açık bir şekilde destek vermelerine neden olmuştur. Mart 1993'te SOCAR'ın Total, Exxon ve diğer önemli petrol şirketleriyle görüşmeler yaptığı bir dönemde Rusya ve İran'ın konsorsiyuma katılma tekliflerinin bir kez daha geri çevrilmesi Azerbaycan'ı terk eden Rus birliklerinin ağır silahlarını Elçibey karşıtı Albay Suret Huseynov'a bağlı birliklere devretmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim Elçibey hükümeti de Rusya destekli Huseynov'un isyanı sonucu iktidarı bırakmak zorunda kalmıştır.²⁰²

Rusya'yı saf dışı bırakan bir petrol anlaşmasının imzalanmasının mümkün olmadığını anlayan Haydar Aliyev yönetimi Rusya Enerji Bakanı Yuri Şafrannik'in 19 Kasım 1993 tarihli Azerbaycan ziyareti sonrası Lukoil petrol şirketiyle Hazar Denizi'nin Azerbaycan sahasındaki yatakların kullanımına olanak sağlayan bir anlaşma imzalam Azerbaycan'ın ulusal petrol şirketi ile de görüşmelere başlayan Azerbaycan ABD'nin baskısıyla bu görüşmelerden geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Petrol şirketleriyle yapılan uzun görüşmeler sonucu 20 Eylül 1994'te Bakü'de Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki Azeri, Çırag ve Güneşli yataklarının derin su kesimi petrol sahalarının geliştirilmesi, ortak kullanımı ve üretilen petrolün bölüşümü konusunda "Asrın Anlaşması" imzalanmış, 15 Ekim 1994 tarihinde ise Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylanmıştır.²⁰⁴ "Asrın Anlaşması"ni izleyen diğer petrol ve gaz anlaşmaları Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz sektörüne on milyarlarca dolarla

²⁰² Şihaliyev, **op. cit.**, 2004, s. 63-65.

²⁰³ **Xalq Qezeti**, 20.11.1993.

²⁰⁴ Sinan Oğan, "Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri", **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, 7/1 (2001), s. 57.

ifade edilen Batı sermayesi akınını başlatmıştır.²⁰⁵ Bu anlaşmalardan Şahdeniz petrol yatağı konusunda yapılan anlaşma büyük önem taşımaktadır. Nitekim 17 Ekim 1999'da sona eren arama çalışmalarında Şahdeniz petrol yatağında tahmin olunandan çok daha fazla petrol ve doğal gaz olduğu anlaşılmıştır ki, bu da kendi ihtiyacını karşılamak için gaz ithal eden Azerbaycan'ın, Şahdeniz yatağından çıkarılacak gazla hem kendi ihtiyacını karşılayabileceği, hem de önemli bir gaz ihracatçısı ülke potansiyeli taşıdığı anlamına gelmektedir.

Azerbaycan Hazar Denizi'nin statüsü konusunda başından beri ulusal sektörlere bölünmesi tezini savunmaktadır.²⁰⁶ Kazakistan deniz yatağının ulusal sektörlere bölünmesini savunsa da, Hazar sularının belirli bir münhasır yetki alanı dışında ortak kullanılabilmesini de belirtmektedir. Bu ise Azerbaycan'la Kazakistan arasında küçük bir tutum farklılığını göstermektedir. Buna karşılık İran, Hazar'ın beş kıyı ülkesi arasında ortaklaşa kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Türkmenistan'ın tutumunda ise belirsizlik hakimdir. İlk dönemlerde Azerbaycan ile aynı görüşü savunan Türkmenistan, Azeri, Çırag ve Kepez petrol kuyularının Azerbaycan sektöründe yer almasına karşı çıktığı için ulusal sektör tutumundan vazgeçmiştir. Rusya ise 1998 yılından itibaren daha önce savunmuş olduğu ortak paylaşım tanımından vazgeçmiş, deniz tabanının ulusal sektörlere bölünmesi görüşüne yanaşmıştır.²⁰⁷ İran'ın karşı

²⁰⁵ SOCAR (% 10), BP(% 34,1), UNOCAL (% 10,3), Lukoil (% 10), Statoil (% 8,6), Exxon(% 8), TPAO (% 6,7), Penzsoil (% 5,6), ITOCHU (% 3,9), Delta Hess (% 2,7). A. Necdet Pamir, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boruhattı'nda Son Durum", **Panorama** (e-dergi), Sayı 3, Nisan 2004.

< <http://www.panoramadergisi.com/nisan2004/index.php?dosya=anakonu1>> (02.05.2004).

²⁰⁶ Ulusal sektörlere bölündüğü takdirde Hazar'ın % 14'ü İran'a, % 16'sı Rusya'ya, % 19'u Azerbaycan'a, % 22'si Türkmenistan'a, % 29'u ise Kazakistan'a ait olacaktır. **Ayna**, 01.02.1997.

²⁰⁷ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul, Der Yayınları, 2001, s. 182-205.

çıkmasına rağmen, Temmuz 1998’de Rusya ve Kazakistan arasında Hazar denizinin kuzey kesiminde deniz tabanının ulusal sektöre bölünmesi konusunda yapılan anlaşmanın bir benzeri de Ocak 2001’de Rusya ile Azerbaycan arasında imzalanmıştır. 14 Mayıs 2003’te ise Almatı’da Hazar’ın dibinin bölünmesine ilişkin Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan arasında üçlü anlaşma imzalanmıştır.²⁰⁸ Hazar Denizi’ndeki petrolün kıyı ülkeleri sektörleri bakımından eşit oranda bulunmaması Hazar’ın statüsü konusunda nihai bir anlaşmaya varılmasının önünü kesmektedir. Bu konuda bir dizi görüşme yapılmasına karşılık ülkelerin beşini de tatmin edici bir netice alınamamıştır ki, bu da Azerbaycan’ın petrol politikasını negatif yönde etkilemektedir.²⁰⁹

Azerbaycan petrolünün Avrupa pazarlarına taşınmasında ana ihraç petrol boru hattı olan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) hattı Azerbaycan’ın petrol politikasının öncelikli konularındandır. Bu hat getireceği transit geçiş ücretinden çok daha büyük bir stratejik öneme sahiptir. Mevcut durumda Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan gibi ülkelerin tümünün, petrol ve gaz ihraç yollarının yalnız Rusya Federasyonu sınırları içinden geçerek uluslararası pazarlara ulaşabildiği dikkate alındığında, hattın gerçekleşmesi halinde, zaman içinde Kazakistan ve Türkmenistan için de uluslararası pazara alternatif bir çıkış yolu sağlanmış olacaktır. Bunun da ötesinde, Hazar petrolünün ve BTC hattına paralel gaz hatları ile bölge gazının, eskiden olduğu gibi yalnızca Rusya üzerinden geçmek zorunda kalmadan uluslararası pazara çıkabilmesi, dünya petrol ve gaz piyasaları açısından da, enerji arz güvenliği anlamında, çok önemli bir açılım potansiyeli

²⁰⁸ “Azerbaycan’ın 2003 Yılı”, <<http://www.ntvmsnbc.com/news/250129.asp>> (27.12.2003).

²⁰⁹ Selçuk Çolakoğlu , “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 53, 4 (1998), s. 107–120.

oluşturacaktır.²¹⁰ 8 Nisan 2003'te Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının yapım çalışmaları başlanmış, Mayıs 2004 tarihi itibariyle, projenin finansmanına yönelik çalışmalar tamamlanmış ve Dünya Bankası, Uluslararası Finans Kuruluşu (IFC), ABD Exim Bank ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD)'nin de aralarında bulunduğu yaklaşık 20 uluslararası kredi kuruluşu, BTC projesine kredi onaylarını vermiştir. Bu noktada, Türkiye tarafından, ev sahipliği sıfatı ile "Hükümetin yüklendiği görevlerin tebligat ve kabulü" anlaşması, 3 Şubat 2004 tarihinde, Bakü'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Dr. M. Hilmi Güler arasında, düzenlenen törenle imzalanmıştır. Bu anlamda projenin inşaat işleri de, bazı kesintilere ve gecikmelere karşın, hattın geçeceği her 3 ülke toprağında da sürdürülmektedir. Projenin daha önce planlandığı gibi yürütülmesi halinde, BTC'den ilk petrol akışının, 2005 yılında gerçekleştirilmesi beklenmektedir.²¹¹ Bölge ülkelerinin Rusya'nın etkisinden kurtulmasına çalışan ABD BTC'nin gerçekleşmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda erken petrol ihraç hattı olan Bakü-Novorossisk'e karşılık ana ihraç hattı olarak BTC'nin kabul edilmiş olması ABD'yle beraber Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan üçlüsünün de başarısıdır.²¹²

Hazar bölgesi petrol ve doğal gazı, bölge ülkelerinin siyasi bağımsızlıklarını ekonomik bağımsızlıkları ile pekiştirerek, "gerçek" bağımsızlıklarını elde etme yolunda kullanabilecekleri en etkin silahlarıdır. Bu kaynakların uluslararası piyasaya, tek bir

²¹⁰ A.Necdet Pamir, "Orta Asya ve Kafkaslarda Enerji Kaynaklarının Stratejik Önemi ve Petrol Politikaları", Gürsoy-Naskali ve Şahin (ed), **op. cit.**, s. 489.

²¹¹ Pamir, **op. cit.**, 2004 < <http://www.panoramadergisi.com/nisan2004/index.php?dosya=anakonu1>> (02.05.2004).

²¹² Mensur Akgün, "Artılarıyları Bakü-Ceyhan Boru Hattı", Gürsoy-Naskali ve Şahin (ed), **op. cit.**, s. 499–504.

ülkeye (Rusya) bağılı olmadan, uluslararası fiyatla ve kesintisiz ulaştırabilmeleri için, BTC ve “Doğu-Batı Koridoru” modeli içinde yer alan diğer projeler, en uygun seçeneklerdir. Hazar petrolü, gerek mevcut rezerv miktarı ve gerekse üretim maliyetleri dikkate alındığında, Ortadoğu petrolüne alternatif üretebilecek boyutta değildir. Ancak, enerji güvenliği açısından bakıldığında ve özellikle 11 Eylül olayları sonrasında, bu kaynakların öneminin daha da arttığı söylenebilir.²¹³

Azerbaycan’ın petrol politikası hem iç, hem de dış politikası ile etkileşim halindedir ve güvenlik algılamasını doğrudan etkilemektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında çöküntüye uğrayan ekonomisinin yeniden toparlanması ve diğer sektörlerle geliştirilmesi istikametinde Azerbaycan’ın petrol gelirlerinden büyük bir beklentisi vardır. Aynı zamanda Karabağ sorununun çözümünde ve toprak bütünlüğünün sağlanması istikametinde de “petrol kartı”nı kullanmaya çalışan Azerbaycan bu anlamda Batı’nın desteğini sağlama amacındadır.

II. BÖLGESEL OLUŞUMLAR

A) Bağımsız Devletler Topluluğu

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan bağımsız devletler ekonomik açıdan birbirlerine bağımlı olmalarından dolayı Bağımsız Devletler Topluluğu

²¹³ Pamir, **op. cit.**, 2004 < <http://www.panoramadergisi.com/nisan2004/index.php?dosya=anakonu1> > (02.05.2004).

(BDT) çatısı altında toplanmışlardır. 8 Aralık 1991 tarihinde Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna devlet başkanları tarafından Minsk'te ilan edilen, kurucu antlaşması ise 21 Aralıkta Alma Ata'da imzalanan BDT, Estonya, Letonya ve Litvanya dışındaki eski SSCB cumhuriyetlerinden oluşmaktadır.²¹⁴

Her üye devlet BDT'nin bütünleşme biçimi ve amaçlarında farklı görüşlere sahiptirler. Üye devletler, çok yönlü işbirliğinin istedikleri alanlarına katılabilmekte ve BDT organlarının kararları sırf bu kararı alan devletler için geçerliliğini korumaktadır. Bütünleşmeyi daha fazla isteyen ülkeler Ermenistan, Beyaz Rusya, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan olmuş olsa da, bu ülkelerin BDT çerçevesinde daha derin bütünleşmeleri ağırlıklı olarak Rusya ile yapılan ikili anlaşmalar şeklinde gerçekleşmiştir.²¹⁵ Alma-Ata anlaşmasıyla 12 birlik üyesinin bağımsızlıkları tanınmış, fakat ülkeler arasında vize uygulaması getirilmemiştir.

Üye ülkeler topluluk içerisinde gümrük birliği, parasal birlik, ülkelerarası yatırım ve finans kurumlarının oluşturulması amacıyla Eylül 1993'te Ekonomik Birlik Anlaşması'nı imzalamışlardır. Fakat bu anlaşma doğrultusunda 2004 yılına kadar başarılı olunamamıştır. Bu başarısızlığın farklı nedenleri vardır. Bunlardan birincisi Ruble bölgesinin çöküşüdür. Diğer 1991–1995 yılları arasında bölge içi ticaret hacminin toplam ticaret hacmi içerisindeki payının % 70'ten % 30'a düşmüş olmasıdır. 1995'te Rusya, üye ülkeler arasında bölge içi ticaret hacminde en az paya (% 19,8) sahip olmuş ve bu ticaretin büyük kısmı da Beyaz Rusya, Kazakistan ve Ukrayna ile

²¹⁴ Tellal, "Bağımsız Devletler Topluluğu Kutusu", Baskın Oran (ed.), **op. cit.**, s. 543.

²¹⁵ Mark Webber, **CIS Integration Trends: Russia and the Former Soviet South**, London, The Royal Institute of International Affairs, 1998, p. 19.

olmuştur.²¹⁶ Diğer BDT ülkelerinden Azerbaycan, Tacikistan ve Özbekistan'ın her birinin bölge içi ticaret hacmi ise 1995'te toplam ticaret hacminin % 50'si düzeyinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 1992'den sonra bölge içi ticaret hacminde bir azalma söz konusu olmuştur. Üçüncü olarak, BDT ülkelerinin bağımsızlıklarından sonra çeşitli uluslararası kuruluşlara üye olması bu ülkelerin makroekonomik politikalarını ve dış ekonomik ilişkilerini etkilediğinden BDT içi ekonomik ilişkiler gelişmeyerek düşük düzeyde kalmıştır. Diğer taraftan BDT, üye ülkelerin geniş altyapı proje yatırımlarının yapılmasında mali kaynak sağlayacak mekanizmaya sahip olmayan BDT, cumhuriyetler arası finans organlarının oluşturulmasını sağlayacak kadar gelişme göstermemiş ve bu alandaki çalışmalarda etkin bir sonuç vermemiştir. BDT ülkelerinin enerji sektörü gibi stratejik öneme sahip sektörlerde yatırımın yapılması için gereken finans BDT dışı ülkelere sağlanmıştır. Bir başka neden, BDT ülkelerinden bazılarının farklı bölgesel işbirliği örgütlerine katılmış olmalarıdır.²¹⁷ Bir diğer neden ise, BDT içerisinde bölgesel gruplaşmaların söz konusu olmasıdır. Ocak 1995'te Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasında gümrük birliği oluşturulması için anlaşma imzalanmış, Mart 1996'da bu anlaşmaya Kırgızistan da katılmıştır. Ekim 1997'de ise Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldavya arasında 1999'da Özbekistan'ın da katıldığı GUUAM işbirliği örgütü kurulmuştur.²¹⁸

19 Eylül 2003 tarihinde Yalta'da (Ukrayna) yapılan Zirve sırasında BDT Devlet Başkanları Konseyi, serbest ticaret alanının oluşturulmasının tamamlanması ve BDT

²¹⁶ **Ibid.**, p. 57.

²¹⁷ Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ), Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO).

²¹⁸ Fatma Abdullazade, **et. al.**, **Azerbaycan Respublikası (1991-2001)**, Bakı, Yeni Neşrler Evi, 2001. s. 203-204.

ülkeleri arasında ekonomik alandaki işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin belgeyi onaylamış, ayrıca BDT ülkeleri arasında işbirliğinin geliştirilmesi ve etkin bir şekilde sürdürülmesine yönelik 2003–2010 yılları arasında yapılacak en önemli etkinliklerin uygulama planı karara bağlanmıştır. Aynı zamanda Yalta’da gerçekleşen BDT Zirvesi’nde Beyaz Rusya, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna Devlet Başkanları tarafından Ortak Ekonomik Alanın Oluşturulması Hakkında Antlaşma ve Konsept imzalanmıştır. Bu çerçevede ürün, hizmet, sermaye ve işgücünün serbest dolaşımının sağlanacağı, ortak dış ticaret ve eşgüdümlü vergi, para, kredi, döviz ve finansman politikasının saptanacağı, üye ülkelerin gümrük sahasını birleştirecek olan yeni bölgesel ve bütünleştirici bir örgütün kurulması amaçlanmaktadır. Gelecekte dört ülkenin tek para biriminin kullanabileceği Ekonomi Birliği’ne geçiş öngörülmektedir.²¹⁹

Topluluk içerisindeki askeri işbirliği 15 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan Toplu Güvenlik Antlaşması çerçevesinde oluşturulmuştur.²²⁰ Bu Antlaşmaya katılan Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan Nisan 1999 tarihinde Antlaşmanın uzatılmasına dair Protokol imzalayarak Orta Asya, Batı ve Kafkasya stratejik yönlerinde bölgesel toplu güvenlik alt sistemleri oluşturmaya başlamışlardır.²²¹

Son dönemde BDT’nin faaliyetlerinde güvenliğe meydan okumalara karşı koyma ve suçlarla mücadelede işbirliği konuları ön planda tutulmaktadır. İkili seviyelerde

²¹⁹ Bağımsız Devletler Topluluğu ve Rusya Federasyonu, <http://www.rfembtur.mid.ru/rfembtur/sng_02_t.html> (25.04.2004).

²²⁰ Tellal, “Bağımsız Devletler Topluluğu Kutusu”, Baskın Oran (ed.), **op. cit.**, s. 543

²²¹ Bağımsız Devletler Topluluğu ve Rusya Federasyonu, <http://www.rfembtur.mid.ru/rfembtur/sng_02_t.html> (25.04.2004).

imzalanan birçok belgenin yanı sıra bu yöndeki işbirliğinin hukuksal temelini 1998 tarihli BDT'ye üye olan ülkelerin Suçlarla Mücadelede İşbirliği Antlaşması, 1999 tarihli Terörizmle Mücadelede İşbirliği Antlaşması, 2000 tarihli Uyuşturucu, Psikotop ve Ara Maddelerin Yasadışı Trafiği ile Mücadelede İşbirliği Antlaşması oluşturmaktadır. 7 Ekim 2002 tarihinde BDT ülkelerinde ortak antiterör faaliyetlerin eylem planı onaylanmıştır.²²²

Kuruluşundan itibaren 13 yılı geride bırakan BDT, kendi içerisinde bütünlüğü bir yapıyı oluşturamamıştır. Kimi üyeler arasında birlik girişimi olurken (Rusya-Beyaz Rusya), bazıları arasında da savaşa değin varabilen sorunlar yaşanmaktadır (Azerbaycan- Ermenistan). Ama yine de, eski SSCB coğrafyasındaki en güçlü işbirliği girişimi olmayı sürdürmektedir.²²³

Rusya'nın Kafkasya'yı kendi denetiminde tutmaya yönelik uygulamış olduğu politikalar Azerbaycan'ın BDT'ye kuşkuyla yaklaşmasına neden olmuştur. Ayaz Mutallibov döneminde BDT'ye üyelik anlaşmasını imzalanmış olsa da 1992 yılında iktidara gelen yeni yönetim BDT'ye karşı olumsuz tavır almış ve BDT çerçevesinde yapılan anlaşmalara katılmamıştır. 1993 yılında ise iktidarın yeniden el değiştirmesiyle, BDT çerçevesinde yapılan müzakerelere başlanılmış ve Eylül 1993 tarihinde Azerbaycan parlamentosu BDT üyeliğini onaylamıştır. Bu bir anlamda diğer üyelerle olan ekonomik bağımlılığın yanı sıra siyasi baskıların getirdiği zorunluluğun da sonucudur. Rusya'nın BDT'yi denetim aracı olarak kullanma politikaları Azerbaycan'ın

²²² **Idem.**

²²³ Tellal, "Bağımsız Devletler Topluluğu Kutusu", Baskın Oran (ed.), **op. cit.**, s. 543.

BDT çatısı altında imzalanan Toplu Güvenlik gibi birçok anlaşmaya katılmamasına neden olmuştur. Ocak 2002’de Gebele Radar İstasyonu Rusya’ya kiralanmış olsa da, genel itibarıyla 1993 yılından itibaren Rusya’nın kendi askerini Azerbaycan’a konuşlandırma politikaları sonuçsuz kalmıştır.²²⁴

BDT’nin diğer üyeleriyle olan ilişkilerini ikili anlaşmalarla geliştirmeye çalışan Azerbaycan, Moskova’nın “çekim alanı” dışında kalabilmek için BDT çatısı altındaki her türlü bütünleşme politikalarına da mesafeli durmaya özen göstermiştir.

B) GUUAM Bölgesel İşbirliği Antlaşması

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ortaya çıkan yeni bağımsız ülkelerden olan Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova’nın, karşı karşıya kaldıkları iç ve dış sorunlara daha etkili bir şekilde çözüm yolları aramak için 10 Ekim 1997 tarihinde Strasburg’da Avrupa Birliği Zirve Toplantısı’nda kurmuş oldukları GUAM bölgesel işbirliği örgütü, 24 Nisan 1999’da Özbekistan’ın da katılımıyla ismini GUUAM olarak değiştirmiştir.

Üye ülkelerin devlet başkanlarının Washington Bildirisi’nde bu örgütün başlıca prensipleri ve faaliyet planı açıklanmıştır. Buna göre, uluslararası örgütler ve forumlar ile işbirliği, NATO ile Barış İçin İşbirliği Programı çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesi, sorunların barış yolu ile halledilmesi, nükleer ve kimyasal silahların

²²⁴ Abbas Piriye, **Siyasi Stratejiya ve Milli Tehlükesizlik Problemi**, Bakı, BDU Neşriyatı, 2002, s. 308.

yayılmasının önlenmesi, Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım ve Sanayi Koridoru'nun (AKAUSK) kurulması için işbirliği örgütün başlıca prensipleri ve faaliyet alanına dahildir.²²⁵

GUUAM'ın ortaya çıkışı ekonomik ve siyasi etkenlere bağlı olmuştur. 20 Eylül 1994 tarihinde yabancı petrol şirketleriyle “Asrın Antlaşması'nı” imzalamış olan Azerbaycan, petrol ve gaz kaynaklarını Batı pazarlarına ulaştırılması için mevcut olan Rusya çıkışlı boru hatları dışında yollar üzerinde durmuştur. Moldova, Gürcistan ve Ukrayna ise kendi enerji kaynaklarından yoksun oldukları için bu konuda Rusya'ya bağımlı hale gelmişlerdir.²²⁶ Bu ülkeleri enerji politikalarıyla etki altında tutmaya çalışan ve kendisine olan aşırı borçları baskı aracı olarak kullanan Rusya'nın enerji tekelinden ve baskısından kurtulmaya çalışan bu devletler alternatif enerji kaynağı olarak Hazar havzasındaki bulunan petrol ve gaz yataklarını görmektedirler.²²⁷ Bunun dışında her üç devlet Hazar bölgesinde var olan petrolün Batı pazarlarına ulaştırması için transit ülke olma niyetlerini de bildirmişlerdir.²²⁸ Sonuç olarak, sahip olduğu petrolü Avrupa pazarına çıkarmak için alternatif yollar arayan Azerbaycan ile bu ülkelerin çıkarlarının çakışması GUUAM'ın ortaya çıkışının en önemli etkenlerindedir. Daha sonra Özbekistan'ın bu bloğa katılması örgütün faaliyetine bir ivme kazandırmıştır. Birliğin bu şekilde genişlenmesi üye ülkelerin ekonomi ve enerji alanlarda işbirliği

²²⁵ Boris Porohonskiy, “Formirovanie Modeli Regionalnogo Sotrudničestva v Sisteme GUUAM”, <http://www.ca-c.org/online/2000/journal_rus/cac08_2000/10.parahonsk.shtml> (13.05.2003).

²²⁶ Alçin Muraliyev, “Azerbaydjan: Prioritet GUUAM'u i Nefti”, < <http://www.gazetasng.ru>> (18.10.2001).

²²⁷ Olamgir Razzakov, “Russia's Attempt to Undermine GUUAM”, <http://www.cacianalyst.org/Feb_14_2001/GUUAM_Unity.htm> (22.05.2002).

²²⁸ Muraliyev, **op. cit.**, < <http://www.gazetasng.ru>.> (18.10.2001).

imkanlarını büyük oranda artırmış, Özbekistan ise yeni Avrasya koridorunun doğu kanadına dönüşmüştür.²²⁹

Siyasi açıdan GUUAM örgütünün kurulmasının temelinde yatan nedenlerden birisi bu ülkelerin karşı karşıya kaldıkları ortak sorunlardır. İster Azerbaycan, ister Gürcistan ve Moldova, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, kendi içlerinde ayrımcılık girişimleriyle mücadele etmek zorunda kalmışlardır.²³⁰ Azerbaycan'ın Ermenistan'la devam eden Dağlık Karabağ sorunu, Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya sorunları, Moldova'nın Pridnestrovye sorunu, bu ülkeleri daha da yakınlaştırmakta ve ortak çözüm arayışlarına sevk etmektedir. Nitekim bu sorunların Rusya kaynaklı olduğu bu devletler tarafından açıkça beyan edilmiş ve sorunların çözümünde birbirini desteklemeye itmiştir.²³¹

GUUAM'ın kurulmasına etki eden diğer bir faktör ise, her beş ülkenin coğrafi olarak Avrupa Birliği'nin TRACECA programı çerçevesinde yeniden kurulan tarihi Büyük İpek Yolu üzerinde yer almasıdır. Bu ise bu devletlere transit geçiş ülkeleri olma imkanı verir ve bu ülke halklarının refahının artırılması için olumlu bir gelişmedir. Üye ülkelerin Batı ile entegrasyon sürecine katılma isteği de GUUAM'ın oluşmasında önemli etkindir. Batı yönünde gelişme yolunu tercih eden bu devletler bunu bir arada daha hızlı şekilde gerçekleştirebilecekleri kanısındadırlar. Bu konuda onlara ABD ve NATO'ya üye ülkeler aktif bir şekilde yardım etmektedirler. Yapılan yardım yelpazesinde NATO'nun "Barış İçin Ortaklık" programı çerçevesinde yapılan

²²⁹Rövşen İbrahimov, "GUUAM ve Perspektifleri", < <http://www.gundelik.cjb.net>> (08.11.2002).

²³⁰ Piriye, **op. cit.**, s. 358.

²³¹"Pridnestrovie i Abhaziya Popitayutsya Vıstupit v Rossiyu", < <http://www.gazetasng.ru>> (03.07.2001).

yardımdan başlayarak, değişik projelere yapılan yatırımlar yer almaktadır. Bu konuda NATO'nun esas amacı, Hazar bölgesindeki petrol yatakları ve bu petrolün Batı pazarlarına ulaşım yolları üzerinde denetimi elde etmektir.²³²

6-7 Haziran 2001 tarihinde Yalta'da gerçekleşen Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova'nın Devlet Başkanlarının buluşmasında 1997 yılından o güne "danışma kurulu" olarak faaliyet gösteren GUUAM'ın kurumsallaştırılması yönünde adımlar atılmış ve Yalta Anlaşması imzalanmıştır.²³³ Son zamanlarda da GUUAM çerçevesinde BM ve AGİT nezdinde dış politika koordinasyon faaliyetleri artırılmış, 3-4 Temmuz 2003 tarihinde Yalta'da yapılan GUUAM Zirvesi sırasında GUUAM-ABD arasında bir dizi görüşmeler yapılmıştır. Zirvede, GUUAM'ın terörizm, organize suçlar, uyuşturucu ticareti ve diğer tehlikeli suçlarla mücadele sanal merkezinin kurulması, afet sonuçlarının giderilmesi hususunda işbirliği, petrol ve gaz nakliyat koridorlarını geliştirme perspektifleri, ticaret ve ulaştırma hususlarında kolaylıkların sağlanması gibi konular ele alınmıştır.²³⁴

1997 yılında kurulmuş GUUAM'ın faaliyet programında Orta Asya, Hazar ve Karadeniz havzasıyla ilgili çok ciddi ekonomik projeler ortaya konmuştur. Her ne kadar bu projelerin uygulanmasında birtakım siyasi ve mali sorunlarla karşılaşılsa da, bölge devletlerinin BDT dışında bir araya gelerek ekonomik ve siyasi sorunlarını halletmek için bir çatı altında birleşmeleri bile büyük bir gelişmedir. Bu örgüt, mali sorunlarını

²³²“Vstreçe Glav Qosudarstv Stran GUUAM”, < <http://www.gazetasng.ru> > (06.06.2001).

²³³Krill Frolov, Andrey Grozin, “GUUAM-Gruppa Gosudarstv, Kotorie Obedenilis s Çelyu Politiceskogo Protivostoyaniya Possiyskomu Vliyaniyu v Regione”, <<http://www.zatulin.ru/institute/sbornik/037/00.shtml>> (25.04.2004).

²³⁴ Joint Statement GUUAM-United States, Yalta, 4 July 2003, < <http://www.guuam.org/doc/browse.html> > (25.04.2004).

çözdüğü takdirde üye devletlerin ekonomik, siyasi ve bölge güvenliği ile ilgili sorunlarını da büyük bir ölçüde halletmeyi başarabilir. GUUAM bölgede hiçbir devlete veya örgüte karşı kurulmamıştır. Kurulmasındaki başlıca amacı BDT çerçevesinde başat durumda bulunan Rusya'nın ekonomik ve siyasi baskılarına karşı koymak olan GUUAM, Rusya'nın ekonomik ve siyasi güvenliğini tehdit etmeyen, sadece Rusya'nın bölgeye yönelik politikasında kendi çıkarlarını maksimum bir düzeyde korumak için bir araya gelen devletlerin birliğidir.²³⁵

C) Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) (Black Sea Economic Cooperation, BSEC) bölgesel bütünleşmeye yönelik siyasi ve ekonomik alanda yeniden yapılanma sürecinin bir ürünüdür.²³⁶ 1980'li yılların sonunda Doğu Avrupa'da, ekonomik boyutta serbest piyasa ekonomisine ve çoğulcu demokrasiye geçiş sürecinin yarattığı ortamda gelişen Karadeniz Ekonomik İşbirliği fikri, öncülüğünü Türkiye'nin yaptığı bir bölgesel ekonomik işbirliği girişimidir. KEİ, katılan devletlerin aralarındaki mevcut ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi esasına dayanan, coğrafi yakınlık, tarihsel bağlar, ekonomik tamamlayıcılık özelliklerini dikkate alan, özel sektör ağırlıklı bir ekonomik işbirliği örgütüdür. Bu işbirliği Avrupa Birliği'nin bir alternatifi değil, tamamlayıcı bir alt sistemidir. Ekonomik bütünleşme bir yükümlülük değildir. Bununla

²³⁵ Hatem Cabbarlı, “ GUUAM: Bölgesel İşbirliği Açısından Yeni bir Fırsat mı?”, **Stradigma** (e-dergi), Sayı 6, Temmuz 2003, <http://www.stradigma.com/turkce/temmuz2003/makale_09.html> (23.04.2004).

²³⁶ Sadık Rıdvan Karluk, “Black Sea Economic Cooperation Project: A New Enviroment”, **The Turkish Daily News**, 05.06.1992.

beraber gelişmeler o noktaya geldiği zaman, ekonomik birleşmeye açık bir yapıya da sahiptir.²³⁷

KEİ Zirve Bildirisi, 25 Haziran 1992’de İstanbul’da düzenlenen zirve toplantısına katılan 11 ülkenin devlet veya hükümet başkanları tarafından imzalanmıştır.²³⁸ Örgüt, ekonomik işbirliğini geliştirmek ve ticaret hacmini artırmak için gerekli ortamı yaratmayı amaçlamaktadır. KEİ’nin hedefleri şöyle sıralanabilir: Somut işbirliği projelerinin geliştirilmesi ve uygulanması; serbest ticaret alanı oluşturulması; bölge içi ticaretin artırılması için sınır geçişlerinin kolaylaştırılması ve ulaşım altyapısının iyileştirilerek geliştirilmesi; ikili müzakereler yoluyla, üye ülkelerin işadamlarının birbirlerinin ülkelerine giriş, kalış ve buralarda serbestçe dolaşmalarının firma ve işletmeler arasında doğrudan ilişki kurulmasının kolaylaştırılması; çifte vergilerin önlenmesi, üye ülkelerde yatırımların teşviki ve korunmasını sağlayacak anlaşmaların imzalanması; üye ülkelerin katılımcı firma ve işletmelerine imkan yaratılması amacıyla, üye ülkelerde düzenlenen uluslararası ihalelere ilişkin bilgi değişiminin teşviki ve özel sektörün KEİ projelerine daha fazla dahil edilmesi imkanlarının araştırılması.²³⁹

25 Haziran 1992 tarihini ve 11 kurucu ülkenin Devlet veya Hükümet başkanlarının imzalarını taşıyan, ancak bu ülkelerin parlamentolarının onayından

²³⁷ “Türkiye-Karadeniz Ekonomik İşbirliği İlişkileri”, Ankara, DPT, Ocak 1995, s. 102-103.

²³⁸ Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan.

²³⁹ Karluk, **op. cit.**, 2002, s. 571.

geçmemiş olan İstanbul Zirve Deklarasyonu²⁴⁰ KEİ'ne fiilen (*de facto*) bir örgüt görüntüsü vermişse de hukuken (*de jure*) bir uluslararası kimlik ve statü kazandırmamıştır. KEİ'nin zaman içinde ve uluslararası konumunun güçlenmesiyle yalnız hukuksal değil, aynı zamanda bazı pratik sorunların da zorlamasıyla hukuksal bir kimlik konusu KEİ içinde önem kazanmış ve 1995'ten itibaren çeşitli boyutlarıyla tartışılmaya başlamıştır. 25 Ekim 1996 tarihinde yapılan VII. Dışişleri Bakanları Toplantısında, KEİ'nin kurumsal ve hukuksal temelinin öncelik taşıdığı teyid edilmiş, Yüksek Düzeyli Memurlar KEİ'nin bir bölgesel ekonomik teşkilata dönüştürülmesi için gerekli belgeleri hazırlamakla görevlendirilmiştir. 5-6 Şubat 1997 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen Yüksek Düzeyli Memurlar Toplantısında temel belgenin hazırlanması amacıyla bir yazım grubu oluşturulması kararlaştırılmıştır. Yazım Grubu'nun 1997 yılında çeşitli tarihlerde yaptığı dört toplantı ile çalışmalarını tamamlamış ve hazırladığı Şart olarak adlandırılan temel belge 22 Ekim 1997 tarihinde, Kiev'de yapılan X. Dışişleri Bakanları Toplantısında kabul edilmiştir.²⁴¹ 30 Nisan 1998 tarihinde, Erivan'da yapılan XI. Dışişleri Bakanları Toplantısında ise parafe edilerek 5 Haziran 1998 tarihinde Yalta'da Yapılan Devlet/Hükümet Başkanları Zirvesinde imzalanmıştır. Bu tarihten itibaren geçen yaklaşık bir yıl içinde Şart metni on üye ülkenin Parlamentolarınca onaylanmış ve 1 Mayıs 1999 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir.²⁴²

²⁴⁰ "Summit Declaration On Black Sea Economic Cooperation", İstanbul, 25 June 1992, <http://www.bsec-organization.org/press_releases_.htm> (28.05.2004).

²⁴¹ "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Şartı", <<http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/4392.html>> (28.05.2004).

²⁴² <<http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/4392g.html>> (28.05.2004).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü coğrafyasının Körfez’i takiben, dünyadaki en geniş petrol yataklarına sahip bölge olduğunu dikkate alırsak enerji konusunun bu işbirliğindeki önemi ortaya çıkmış olacaktır. Hazar havzasındaki 200 milyar varil düzeyinde petrol yatağının yanısıra dünya doğal gaz rezervinin de yüzde 27’si bu bölgededir. KEİ’nin jeostratejik önemi, hem kapsadığı coğrafi alanda önemli miktarda petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olmasından hem de Batı dünyasına yönelik enerji nakil yollarının topraklarının üzerinden geçmesinden kaynaklanmaktadır.²⁴³ Bu bakımdan zengin enerji kaynaklarına sahip Azerbaycan’ın Örgüt içerisindeki önemi de artmaktadır. Aynı zamanda her bir ülke gibi sahip olduğu enerji kaynaklarını ekonomik kalkınmayla birlikte dış politika aracı olarak kullanan Azerbaycan için de KEİ’nin önemi büyüktür. Kafkasya’da stratejik işbirliği içinde olan Azerbaycan ile Gürcistan Karadeniz’e kıyısı olan devletlerle ilişkilerini güçlendirmekle Rusya’ya ekonomik bağımlılıklarını asgari düzeye indirmeye çalışmaktadırlar.²⁴⁴

KEİ’nin temel özelliklerinden birisi de, işbirliğine ve dış dünyaya açık yapısıdır. İsrail, Mısır, Polonya, Slovakya ve Tunus’un yanı sıra Avusturya, Fransa, İtalya ve Almanya gibi AB ülkeleri de KEİ’ye gözlemci olarak katılmış, İran, Özbekistan, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ve Makedonya tam üyelik, Bosna Hersek, Slovenya, Ürdün, Kazakistan, Hırvatistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Beyaz Rusya, Macaristan ise gözlemcilik için başvurmuşlardır.²⁴⁵

²⁴³ Ferhan Erkmenoğlu, “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün Dünü, Bugünü ve Geleceği”, <<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupe/ues/4Erkmenoglu2.htm>> (23.04.2004).

²⁴⁴ İbrahimli, **op. cit.**, s. 85.

²⁴⁵ Karluk, **op. cit.**, 2002, s. 572.

7 Şubat 1997 tarihinde KEİ'ye üye ülkelerin ekonomiden sorumlu bakanlarının da katılımıyla bir KEİ Dışişleri Bakanları Özel Toplantısı gerçekleştirilmiş ve toplantıda kabul edilen Bildiri ile KEİ üyesi ülkelerin kendi aralarında ve KEİ üyesi ülkelerle AB arasında serbest ticaret anlaşmaları akdedilmesine imkan tanınmıştır. KEİ'nin daha da derinleşerek serbest ticaret bölgesi haline gelmesi düşüncesinden ise, yaşama geçirilmesindeki pratik güçlükler dikkate alınarak vazgeçilmiş ve esas ağırlık ekonomik işbirliği üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu pratik güçlükler eski Doğu Bloku ülkelerinde etnik ve dini çatışmalar, bu ülkeler arasındaki savaş durumu ve ekonomilerindeki derin çöküntülerdir.²⁴⁶

KEİ üyesi olan eski SSCB ülkelerinin ekonomileri ile piyasa ekonomisine sahip ülkelerin (Türkiye ve Yunanistan) ekonomileri birbirlerine rakip olmaktan çok tamamlayıcı niteliktedir. Aynı zamanda eski komünist ülkeler, KEİ üyesi olmakla birlikte AB'ye politik ve ekonomik yönden yaklaşma çabasındadırlar. Dolayısıyla KEİ'nin bu ülkeler için önemi artmaktadır. Üye ülkeler arasında enerji, ulaştırma, telekomünikasyon, turizm, çevre, sağlık, ticaret ve sanayi alanlarında işbirliği bulunmaktadır. Bu girişimler her hangi bir düzeydeki ekonomik bütünleşme tanımına gerek duymaksızın, üye ülkeler arasında çok taraflı temele dayalı bir sürdürülebilir ekonomik işbirliği için atılması gereken ilk adımlar olarak görülebilir.²⁴⁷

25 Haziran 2002'de İstanbul Zirve'si sonunda yayınlanan Bildirge'de Örgüt'ün on yıllık geçmişinde üye ülkelerin demokrasi, serbest piyasa ekonomisi istikametindeki

²⁴⁶ **Ibid.**, s. 577.

²⁴⁷ Ayşe Yener Kolat, "Karadeniz Ekonomik İşbirliğinin Olumlu ve Olumsuz Yönleri", **Avrasya Etüdleri**, Sayı 13, 1996, s. 21.

başarılarıyla birlikte bölgenin istikrarına olan katkıları da vurgulanmıştır. KEİ bildirelerinin hemen hemen hepsinde işbirliği için vurgu yapılan terörizme karşı 11 Eylül terör saldırısı sonrası gerçekleşen 2002 Zirvesi'nde bölgenin ve uluslararası ortamın güvenliği bakımından işbirliğinin daha da artırılması gerektiği belirtilmiştir.²⁴⁸

KEİ, kuruluşundan bu yana geçen sürede istenilen başarıya ulaşamamış olsa da, gerek Balkanlarda gerek Kafkaslarda sıcak çatışmaların ve istikrarsızlıkların yaşandığı, belirsizliklerin egemen olduğu bir ortamda kurulmuş olduğu dikkate alınmalıdır. Bu bakımdan on iki yıldan bu yana bölgede siyasal ortamın yumuşamasına katkı sağlayarak, sorunların barışçı bir anlayışla ele alınmasına yardımcı olmaktadır. Çatışma ve kutuplaşma yerine işbirliği ve uzlaşma kültürünün yerleşmesinde Örgüt yadsınamayacak bir işlev üstlenerek, kendi coğrafyasında olduğu gibi, Avrasya'nın tam ortasındaki konumuyla, uluslararası barış ve istikrara katkıda bulunmayı sürdürmektedir.

D) Ekonomik İşbirliği Örgütü

İran, Pakistan ve Türkiye'nin kurucu üyesi olduğu Ekonomik İşbirliği Örgütü (Economic Cooperation Organization: ECO) İran Devrimi'nden sonra atıl duruma düşen Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü'nün (Regional Cooperation for Development: RCD)²⁴⁹ bir devamı olarak 1985 yılında üç ülke arasında imzalanan ve 1977 tarihli İzmir

²⁴⁸ <http://www.bsec-organization.org/press_releases_.htm> (28.05.2004).

²⁴⁹ RCD İran, Türkiye ve Pakistan Dışişleri Bakanlarının Ankara'da yaptıkları bir hazırlık toplantısından sonra 1964 Temmuz ayında İstanbul'da gerçekleştirilen Zirve Toplantısı'nda kurulmuştur. RCD, 1978 yılına kadar, 1964 İstanbul Zirvesi çerçevesinde faaliyetlerini yürütmüştür. 1976'da İzmir'de toplanan

Anlaşması'nı değiştiren bir Protokol ile kurulmuştur. 26–29 Kasım 1992 tarihlerinde İşlamabad'da yapılan olağanüstü Bakanlar Konseyi toplantısında Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan 'ın katılmasıyla ECO'nun üye sayısı 10'a çıkmıştır.²⁵⁰

Bağımsızlığından itibaren ülkenin bağımsızlığı, egemenliği, halkın refahı amacıyla uluslararası ve bölgesel kuruluşlara katılmayı dış politika hedefleri arasında gösteren Azerbaycan bölge ülkeleriyle işbirliğine önem vermiştir. Siyasi bağımsızlığın ekonomik gelişmişlikle paralellik arz ettiğini göz önünde bulundurursak diğer bölgesel oluşumlar gibi ECO'ya üyeliğin de Azerbaycan için ne derecede önemli olduğunu anlayabiliriz. Azerbaycan'ın ECO'ya üye olduğu 1992 yılı ülkenin ekonomik ve siyasi anlamda en zor dönemlerine rastlamaktadır. Dönem itibariyle BDT'ye mesafeli bir yaklaşım tarzı yürüten Azerbaycan ECO'ya üyeliği bir anlamda SSCB mirası olan "ülkelerin ekonomik bağımlılığının" da zorlamasıyla Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile ilişkilerin tekrar oluşturulması aracı olarak görmüştür. Fakat ülkenin içerisinde bulunduğu siyasi, sosyal, ekonomik bunalım KEİ gibi ECO'ya da üyeliğinin ilk dönemlerinde gerekli önemi verememesine neden olmuştur.

6–7 şubat 1993'te ECO Bakanlar Konseyi'nin Quetta (Pakistan) toplantısında kabul edilen ve daha sonra Temmuz 1993'te İstanbul'da gerçekleştirilen ECO 2. Zirve

RCD Zirvesinde alınan karar doğrultusunda Örgütü kuran temel belge olarak hazırlanan İzmir Anlaşması, 1977 yılında Tahran'da imzalanmış ve 1978'de yürürlüğe girmiştir (İzmir Anlaşması, 29.06.1978 tarih ve 16339 sayılı Yasa ile onaylanmış, (RG:07.08.1978), 21.09.1978 tarih ve 7/16616 sayılı BKK ile yürürlüğe girmiştir. Karluk, **a.g.e.**, 2002, s.544.

²⁵⁰ **Idem.**

Toplantısında onaylanan Quetta Eylem Planı ulaştırma-haberleşme, ticaret, enerji, sanayi, tarım, turizm ve insan kaynaklarının geliştirilmesi alanlarında bir dizi bölgesel hedefler ve öncelikler içermektedir.

RCD dönemi de dahil 40 yıllık bir geçmişi olan ECO bünyesinde yürütülen ekonomik işbirliği faaliyetlerinden elde edilen sonuçlar, beklentilerin gerisinde kalmıştır. ECO faaliyetlerinin etkin bir Şekilde yürütülmesinin zorlaştıran bazı faktörler vardır. Bölgedeki ekonomik ve siyasi Şartlar dikkate alınarak, belli bir ekonomik işbirliği stratejisi çerçevesinde gerçekçi hedeflerin ve bu hedeflere ulaşmak için elverişli araç ve imkanların belirlenmemiş olması, ECO'nun temel eksikliğidir. 1977 İzmire Anlaşması, zaman içinde fizibilitesini kaybetmiş proje ve öneriler içermektedir. Ahdi bir zorunluluk ifade eden bu tür proje ve öneriler uzun süre ECO gündemini işgal etmesine rağmen, genellikle sonuç alınamamıştır. Aynı Şekilde Quetta Eylem Planı ve İstanbul Deklarasyonu da, yukarıda belirtilenlerin benzeri eksiklik ve yetersizlikleri taşımaktadır. ye lkelerin ECO'dan beklentileri ve tutumları farklıdır. Uygulamada ECO'nun amaçları bakımından, zaman zaman ülkeler arasında irade noksanlığı dikkati çekmektedir. Diğer taraftan, katılmalarıyla örgüt'e dinamizm getirmesi beklenen yeni üyeler henüz çalışmalara intibak edememişlerdir. Bu sebeple ECO'nun gündemi  kurucu ülkeyi ilgilendiren konulardan oluşmaktadır. Ekonomik yapı ve dış ticaret rejimi uygulaması açısından ye ülkelerin farklı seviyelerde bulunması, işbirliğinde anlayış birliği ve diyalğu güçleştirmektedir. Teknik komitelerin gündeminde yer alan projelerin

birçoğunun ikili bazda işbirliğine yönelik olması, diğer üye ülkelerin ilgisini azaltmakta ve somut gelişme sağlanmasını güçleştirmektedir.²⁵¹

ECO'da bölge içi ticaretin gelişmemesinin diğer bir sebebi, ECO ülkelerinin ekonomilerinin tamamlayıcısı olmaktan çok, rekabetçi yapıda olmalarıdır.²⁵² ECO ülkeleri benzer mallar üretmektedir. Pamuk ve pamuklu ürünler ihracatı, Pakistan, Özbekistan ve Türkiye ihracatının büyük kısmını oluşturmaktadır.²⁵³ İkinci büyük pamuk üreticileri Tacikistan, Türkmenistan ve Kazakistan'la beraber Azerbaycan ve Kırgızistan da pamuk üreterek ihraç eden üyeler arasındadır. Bundan başka İran, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan ihracatının en büyük kısmını petrol ve gaz ürünleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla ECO bölgesi ülkelerinin kaynak donanımlarının benzerliğinden dolayı bölge içi ticaret gelişme göstermemiştir. 1995'te ECO ülkeleri devlet başkanları ECO Transit Ticaret Anlaşması ve ECO ürünlerinin iş çevrelerinin vize işlemlerinin basitleştirilmesi için anlaşma imzalamışlardır. Bu tür ticaret kolaylıklarının sağlanması bölge içi ticareti geliştirmeye yöneliktir.²⁵⁴ Fakat Afganistan ve Özbekistan bu anlaşmayı imzalamamışlardır. Bu iki ülke bölge ülkeleri arasındaki ticaretteki yerleşim durumlarına göre stratejik öneme sahiptir ve kendi sınırlarında bir ülkenin mallarının diğer ülkeye geçişini içeren anlaşma hükümlerini imzalamayarak bölge içi ticaretin gelişimine engel oluşturmuşlardır.²⁵⁵

²⁵¹ **Ekonomik İşbirliği Teşkilatı**, Ankara, DPT, 1994, s. 11.

²⁵² Richard Pomfret, **Central Asia Turns South? Trade Relations in Transition**, London, The Royal Institute of International Affairs, 1999, p. 42.

²⁵³ 1996 yılında pamuk üretiminde Pakistan (9,5 milyon ton), Özbekistan (6,4 milyon ton) ve Türkiye (4,2 milyon ton) dünyada pamuk üreten en büyük 6 ülke arasında sıralanmıştır. **Idem.**

²⁵⁴ **Ibid.**, p. 25-26.

²⁵⁵ Pomfret, **op. cit.**, 1997, p. 654.

1992 yılında ECO'nun Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerini de içine katarak genişlemesi ile üç esas üyenin (İran, Türkiye ve Pakistan) eski SSCB ile oluşturdukları ticaret kalıplarının değişeceği öngörülmekteydi. SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanmış Orta Asya cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın İran, Türkiye ve Pakistan ile olan ticareti gelişmeye başlamış olsa da, üçüncü ülkeler ile olan ticareti gözönünde bulundurulduğunda, ECO'nun üç eski üyesi yeni bağımsızlığını kazanmış bu ülkelerin tüketim malları talebini önemli ölçüde karşılayan ülkeler değildir. Özellikle Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerine giren ucuz Çin mallarına karşı bu üç eski ECO ülkelerini tüketim mallarının rekabet düzeyi zayıf kalmaktadır. Bu ülkelerin esas ihracat pazarları ECO bölgesi dışında gerçekleşmiştir.²⁵⁶

Günümüz itibariyle ECO çerçevesinde üye ülkeler arasında ulaştırma ve haberleşme, ticaret ve yatırım, enerji, maden ve çevre, tarım, sanayi ve sağlık, ekonomik araştırma ve istatistik, eğitim, bilim, kültür ve uyuşturucu kontrolü alanlarında işbirliği faaliyetleri devam etmektedir. ECO örgüt yapısının daha etkili ve verimli kılınabilmesine yönelik olarak BM Kalkınma Programının danışmanlık desteği ile yapılan çalışmalar sonuçlanmış ve yeni örgüt yapısı ECO Bakanlar Konseyi'nin toplantısında kabul edilmiştir. Merkezi İstanbul'da olacak ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası ile Pakistan'da ECO reasürans şirketi kurulması çalışmalarında 2001 yılında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Fakat tüm bu olumlu gelişmelere rağmen neredeyse

²⁵⁶ Pomfret, **op. cit.**, 1999, p. 44.

40 yıllık bir geçmişe sahip olan ECO, üyeler arasında istenilen seviyede bir işbirliği yaratamamıştır.²⁵⁷

²⁵⁷ Karluk, **op. cit.**, 2002, s. 549.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GENİŞLEME SÜRECİNDE AZERBAJCAN'IN YERİ

I. AZERBAJCAN- NATO İLİŞKİLERİNİN GELİŞİM SÜRECİ

A) Karşılıklı Beklentiler

20. yy'da bağımsızlığını ikinci defa kazanmış Azerbaycan'ın oluşmakta olan dış politikasının esas istikametlerinden birisi de uluslararası kuruluşlarla ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesidir. Bu anlamda Azerbaycan'ın dış politikasında NATO ile ilişkiler önemli bir yer tutmaktadır. NATO-Azerbaycan ilişkilerinde ilk önce her iki tarafın beklentilerine dikkat edilmeli ve Azerbaycan'ı NATO ile ilişki kurmaya zorlayan şartlar, NATO'nun Azerbaycan'la ilişkilerindeki çıkarlar beklentiler çerçevesinde bir dengenin olup olmadığı, Azerbaycan'ın NATO politikasının temelleri üzerinde durulmalıdır.

a) Azerbaycan'ın Tutumu

Öncelikle belirtilmesi gerekir ki, NATO, kurucu antlaşmasında Avrupa'da barış ve istikrarın hakim olduğu karşılıklı ilişkileri sağlayacak bir güvenlik sisteminin kurulması ve korunmasını amaçlamıştır.²⁵⁸ 21 yy'da yeniden biçimlenecek olan bu oluşumda yer almak için NATO ile ilişkilerin kurulması

²⁵⁸ Bkz: EK-I

Azerbaycan için vazgeçilmez bir fırsattır. Diğer taraftan bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülke olarak, güvenlik sorunları ön plandadır. Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasıyla tek kutupluluk ortaya çıksa da, eski sosyalist blok ülkeleri, aynı zamanda Azerbaycan için durum farklıdır.²⁵⁹ Rusya'nın dış politika stratejisinin özünü eski Sovyet topraklarının büyük kısmı ile Doğu Avrupa'nın Rusya'nın nüfuz alanı olarak kabul edilmesini sağlamak ve bu alanların Rusya'nın güvenliğini tehdit edecek coğrafyalar olarak kullanılmasını engellemek oluşturmaktadır. Bu nedenle başlangıçta Rusya, Doğu Avrupa ülkelerinin ve bazı eski SSCB cumhuriyetlerinin NATO'ya katılmasına karşı çıkmakta ve NATO'nun genişleme çabalarının kendi güvenliğini tehdit edeceğini ileri sürmekteydi.²⁶⁰ Kendini SSCB'nin varisi olarak gören Rusya'nın amacı Bağımsız Devletler Topluluğu aracılığıyla eski SSCB alanında tekrar söz sahibi olabilmektir ve Rusya'nın eski Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev bunu 1992'de şöyle açıklamaktaydı: “BDT, Rusya'nın hayati çıkarlarının yer aldığı bir bölgedir. BDT'de bizim amacımız tek ordu, gelişmiş ekonomik ilişkiler, ortak sınırlar ve ortak Rus dilidir. Rusya bu beklentilerini her türlü yolla savunacaktır.”²⁶¹

Emperyalist düşüncelerden vazgeçmeyen Rusya için “nüfuz alanı” anlayışı BDT ülkeleri, aynı zamanda Azerbaycan için askeri birliklerin yerleştirilmesi, sınırların korunması, doğal zenginliklerin kontrolü, ekonomik ve diğer alanlardaki bağımsızlıkların sınırlandırılması demektir. Rusya'nın saldırgan politikalarına karşı bölgede Azerbaycan'ın çıkarları bakımından dengeleyici rolü üstlenebilecek aktör veya aktörlere ihtiyaç vardı. Uluslararası ortamdaki değişiklikler, Azerbaycan'ın

²⁵⁹ Ezimli, **op. cit.**, s. 50.

²⁶⁰ Anatol Lieven, “Russian Opposition to NATO Expansion”, **The World Today**, 51/10 (1995), p. 196–198.

²⁶¹ Andrey Kozirev, “Preobrajeniya Rossiya v Novom Mire”, **Mejdunarodnaya Jizn**, 2 (1992), s. 96.

ekonomik potansiyeli ve jeopolitik konumu dikkate alınır, bu rolü üstlenebilecek aktör Batı olabilirdi. Bu bakımdan Batı'nın güçlü askeri ittifakı olan, Avrupa'nın güvenliğini sağlayan, aynı zamanda önemli kararların alındığı bir forum niteliğini taşıyan NATO ile ilişkiler de Azerbaycan için çok önemli idi. Fakat burada bir noktaya dikkat edilmesi gerekiyordu. Rusya yeni siyasi literatürde “yakın çevre” terimi ile belirttiği Sovyet sonrası mekanı hayati derecede önemli nüfuz alanı ilan etmekte ve bunun Batı tarafından kabul edilmesine çalışmaktaydı. 1993 yılının Şubat ayında Rusya Güvenlik Konseyi ve Nisan'da da Başkan Yeltsin tarafından onaylanarak yürürlüğe giren Dış Politika Konsepti “yakın çevre”ye dayanmaktaydı.²⁶² Rusya, dış politikada “şok diplomasisi” uygulamakta ve reformların başarısızlıkla sonuçlandığı takdirde iktidara marjinal grupların gelebileceği ihtimali ile Batı'yı korkutmak ve böylece bazı ekonomik ve siyasi tavizler vermelerini sağlamaya çalışmaktaydı.²⁶³

Reformların başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olabilecek iki faktör üzerinde durulmaktaydı: Rusya'ya mali yardımın kesilmesi ve “nüfuz alanı” olarak belirtilen bölgelerden çıkarılması. Aslında ikinci büyük nükleer güce sahip olan Rusya'da o dönem için istenmeyen grupların iktidara gelme ihtimali yüksek olduğu için ABD, aynı zamanda Avrupa ülkeleri eski Sovyetler bölgesinde, özellikle Kafkasya ve Orta Asya'da belirli bir süre tedbirli hareket etmeleri gerektiğini anlıyorlardı. Bu Batı'nın attığı bazı adımlarda görülebiliyordu.²⁶⁴ BDT'ye üye olmak istemeyen Gürcistan'ın KAIK'a BDT ülkeleri ile birlikte alınmamasını buna örnek

²⁶² İdil Tuncer, “ Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye”, Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), **op. cit.**, s. 450.

²⁶³ Andrey Kozırev, “ The New Russia and the Atlantic Alliance”, **NATO Review**, 1 (1993), p. 4.

²⁶⁴ Elman Nesirov, **Azerbaycan-ABŞ Münasibetleri (1991–1997)**, Bakı, Qanun Neşriyyatı, 1998, s. 22.

gösterilebilir. AGİK'in 1992'de yayınladığı Helsinki Sonuç Bildirisi'nde "...AGİK'in isteği üzerine BDT Barış Kuvvetleri AGİK alanında istikrarın korunması operasyonlarına katılabilir" ifadesi de Rusya'nın beklentilerine cevap olarak algılanabilir.²⁶⁵ Yani, burada AGİK alanı olarak Rusya'yı ilgilendiren bölge ne Kuzey İrlanda, ne de İspanya'nın Bask eyaleti değil, AGİK'in eski Sovyetler Birliği alanı idi.

Bağımsızlığını yeni kazanmış birçok ülkenin Rusya'ya mesafeli yaklaştığı bir dönemde BDT'ye böyle bir hareket alanı tanınmasının başka bir anlamı olamazdı. Ayrıca, bazı Rusya yetkilileri Sovyet sonrası alanda Rusya denetiminin tanınması konusunda Batı'yla "centilmenler anlaşması"nın olduğunu belirtmekteydiler.²⁶⁶ ABD'ye ve Avrupa ülkelerine güçlü lobileri aracılığı ile Azerbaycan'dan daha yakın olan Ermenistan'ın bölgede açık bir şekilde Rusya ve İran yanlısı politika yürütmesine Batı'nın seyirci kalması da bunu destekler nitelikteydi.

İşte bu noktada Azerbaycan'ın da 1992–1994 yıllarında dış politikasını yukarıda belirtilen dengeleri gözönünde tutarak belirlemesi gerekmektedir. Batı'ya doğru atılan her bir adımın karşılık bulma noktasında sınırlılığı dikkate alınmalıydı. Özellikle NATO ile ilişkiler kurulurken "populist" yaklaşımlardan kaçınılmalıydı. Fakat bağımsızlığın ilk yıllarında, özellikle Ebülfez Elçibey iktidarı döneminde (Haziran 1992-Haziran 1993) dış politika "realite"lerden uzak bir şekilde yürütülmekteydi.²⁶⁷

²⁶⁵ CSCE Helsinki Document 1992; **The Challenges of Change**, Helsinki, 1992, Chapter III.

²⁶⁶ Andrey Kozırev, "Strategiya Partnerstva", **Mejdunarodnaya Jizn**, 5 (1994), s. 13.

²⁶⁷ Nesirov, **op. cit.**, s. 27.

Genel olarak başarılı bir dış politikanın koşulu, “Rusya yönlü”, “Batı yönlü” ve ya diğer “... yönlü” değil, dengeli bir politika idi. Soğuk Savaş’ın ortadan kalktığı bir dönemde denge politikasının başarı şansı daha yüksekti. Herhangi bir tarafa açık bir şekilde yaklaşma diğer taraftan olumlu bir şekilde karşılanmayacağı için, Azerbaycan’ın da başka şansı yoktu.²⁶⁸ Bu noktada Batı-Rusya ilişkileri açık bir zemine oturuncaya kadar Azerbaycan’ın dış politikasının çıkış noktası, Azerbaycan’ın çıkarları için Batı’yla ilişkiler kurmak ve Rusya’nın bölgedeki nüfuzunu göz önünde tutmak olmalıydı.

Azerbaycan’ın NATO ile ilgili yürüttüğü politikalara etki eden bir diğer faktör, Karabağ sorununun ortadan kaldırılmasının zorunluluğu idi. Azerbaycan için önemli olan, Karabağ ve işgal edilmiş diğer toprakların görüşmeler yoluyla geri alınabilmesi için uluslararası ortamda destek bulabilmektir. Karabağ sorunun çözümünde eski Sovyet yetkilileri sorumsuzluk göstererek Ermeni saldırılarının örtbas edilmesi politikası yürüttülürse, yeni Rusya yetkilileri de olayları kendi denetimlerinde tutmaya çalışıyorlardı. Fakat, Azerbaycan Karabağ sorununun yalnız Rusya aracılığı ile çözümünü istemiyordu.

Sovyet döneminde Ermeni yanlısı düşüncelerini gizleyen Rusya siyasetçileri, bunu devlet politikasının bir parçası haline getirerek sorunun belirsiz bir zamana kadar dondurulmasını istiyorlardı. Sorunun çözüme kavuşturulmadan dondurulması ise Rusya’ya bölgede asker bulundurma ve Ermenistan’la Azerbaycan’a baskı yapma imkanı veriyordu. Bunun için de Rusya uluslararası kuruluşların sorunun çözümüne

²⁶⁸ Aliyev, **op. cit.**, s. 38.

karışmalarını istemiyordu.²⁶⁹ Azerbaycan'ın milli çıkarları ise, Karabağ sorununun uluslararası ortamda, uluslararası kuruluşlar aracılığıyla çözümünü gerektiriyordu. Bu noktada NATO'nun askeri kuvvetlerinin sorunun çözümünde doğrudan rol almasını beklemek gerçeklerden uzak bir beklenti olurdu. Ama çözümden kaçmaya çalışan Ermenistan'ı AGİK aracılığıyla görüşme masasına oturtmak ve sorunun çözümüne olumlu katkı yapma bakımından NATO'nun tutumu önemli rol oynayabilirdi.²⁷⁰ Kısa dönemde Karabağ sorununun çözümünde Azerbaycan'ın NATO'ya yaklaşımı bu yönden olmalı ve bunun için de gerçekler NATO'nun farklı yapıları, KAİK, BİO ve diğerleri çerçevesinde üye ve ortak ülkelere anlatılmalıydı. Özellikle KAİK, müzakerelerin yapılmasına uygun bir ortam sağladığı için bu amacın gerçekleştirilmesinde önemli rol oynayabilirdi.

Başka bir faktör, ordunun yeniden yapılandırılması amacıydı. SSCB sonrası Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin yeniden yapılandırılmasında NATO ile ilişkiler büyük bir önem arz etmekteydi. Kafkasya gibi çatışmaya açık bir bölgede yerleşen ve topraklarının % 20'si Ermenistan tarafından işgal edilmiş Azerbaycan'ın güçlü orduya ihtiyacı vardı. NATO standartlarında bir ordu oluşumu Azerbaycan'ın Avrupa'nın güvenlik sistemine entegrasyonuna da katkı yapmış olurdu.²⁷¹ Diğer bir faktör ise 21. yüzyıl NATO'sunun sadece askeri bir kuruluş olmayıp, aynı zamanda politik, ekonomik, bilimsel, teknolojik, ekolojik ve diğer alanlarda da plan ve programların yürütüldüğü bir kuruluş haline gelmiş olmasıydı. Dünyanın gelişmiş ülkelerinin yer aldığı NATO ile bu alanlarda da işbirliği Azerbaycan için yararlı olabilirdi.

²⁶⁹ Ferman Ahmedov, **Müsteqil Azerbaycan**, Bakı, Qanun Neşriyyatı, 1997, s. 89.

²⁷⁰ Hasanov, **op. cit.**, 1998, s. 106.

²⁷¹ Ezimli, **op. cit.**, s. 55.

b) NATO'nun Tutumu

NATO'nun Azerbaycan ile kurulacak ilişkilerdeki çıkarlarına dikkat ettiğimizde ise, en önemli nokta bölgesel değerlendirmelerin öne çıkmasıdır. Yani Azerbaycan'a farklı açılardan; Sovyet sonrası alan, Güney Kafkasya bölgesi veya Batı-Doğu ekseninde bir koridor açılarından yaklaşılabilir. Sovyet sisteminin çökmesinden sonra dünyanın yaklaşık altıda birini oluşturan büyük bir alanda ideolojik boşluk ortaya çıkmıştı. Bu boşluğa nasıl bir ideolojinin yerleşeceği sadece Batı için değil, dünyanın geleceği bakımından da önemli idi. Bölgedeki politik ortam radikal milliyetçi, dini fundamentalizme, başka bir söylemle siyasi kargaşaya açıktı. Batı ise, kendi çıkarları bakımından, burada liberal demokratik değerlerin kabulünü istiyordu.²⁷² Bir anlamda, NATO'nun girişimi ile oluşturulan KAIK'i bu vizyonu taşıyan bir kuruluş olarak da görebiliriz. Bu konuda Azerbaycan ile Batı'nın çıkarları da kesişmekteydi. Yani Azerbaycan da kendi bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve güvenliği bakımından bölgede istikrardan yanaydı.

Avrupa'da barışın ve istikrarın bekçiliğini yapan NATO, büyük ekonomik ve sosyal potansiyele sahip Kafkas bölgesini içine almayan güvenlik sisteminin başarısızlıkla sonuçlanacağını biliyordu. Kafkasya'da istikrar sağlanmadığı sürece Avrupa da tam güvenlik içinde olamazdı.²⁷³ Bu istikrarın oluşturulması ise Güney

²⁷² **Idem.**

²⁷³ Glen E.Howard, "Azerbaijan's Road to NATO", **Caspian Crossroads**, 4 /3 (1999), p. 6.

Kafkasya'nın üç cumhuriyetini de kapsamalıydı. Bu bağlamda NATO için Azerbaycan'ın güvenliği Ermenistan ve Gürcistan'ın güvenliği kadar önemliydi.

Ayrıca, NATO üyesi bir çok ülkenin zengin, doğal kaynaklara sahip Azerbaycan'da ekonomik beklentileri vardı ve bu ülkeler tarafından, ekonomik gelişmeye açık bir ülke olduğu için, Azerbaycan'a yatırımların gerekliliği vurgulanmaktaydı. Bu noktada bölgede istikrar ve ekonomik yatırımların sağlanması yönünde NATO kendi üyelerinin çıkarlarını koruma görevini üstlenebilirdi.²⁷⁴

B) Bağımsızlık Sonrası İlk Görüşmeler

1992 yılının Şubatı'nda Belçika ziyareti sırasında dönemin Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov'un NATO Genel Sekreteri Manfred Wörner ve üye devlet temsilcileri ile görüşmesi bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülkenin, istikametlerini belirlemeye çalıştığı dış politikasında önemli bir noktaydı. Bu görüş hem siyasi, hem de askeri bakımdan zor şartlarda olan Azerbaycan'ın uluslararası arenada tanınması, aynı zamanda Rusya-Ermenistan bilgi akışı tekeline yıkarak Karabağ'la ilgili gerçeklerin dünya kamuoyuna iletilmesi bakımından da önem taşımaktaydı.²⁷⁵

Görüşme sırasında M. Wörner'in "NATO ülkeleri Karabağ sorununun barış ortamında ve AGİK çerçevesinde çözümünden yanadırlar" sözleri, sorunun BDT dışında çözümünü isteyen Azerbaycan için olumlu bir yaklaşımdı. Ayrıca bu, bölgede nüfuz alanı oluşturmaya çalışan Rusya'ya mesaj niteliği de taşımakta ve

²⁷⁴ Ezimli, **op. cit.**, s. 57.

²⁷⁵ **Xalq Qezeti**, 20.02.1992.

Batı'nın Sovyet sonrası alanı gözardı etmediğini vurgulamaktaydı. Bu görüşmede Azerbaycan Hükümetinin hazırlamış olduğu, sorunun barış yoluyla çözümünü kapsayan, bunun için de Güney Kafkasya'nın "silahtan arındırılmış bölge" ilan edilmesini öneren projeyi NATO üyesi ülkelerin temsilcilerine sunmuştur.²⁷⁶ Burada bölgenin silahsızlanmasını öneren proje her ne kadar ilgi çekici olsa ve Azerbaycan için barış yanlısı ülke gerçeğini ortaya koysa da, uygulanabilir bir proje olmadığı açıktı. Öncelikle jeopolitik öneme sahip Güney Kafkasya'nın her geçen gün askeri gücünü artıran İran ve dünyanın en büyük askeri gücüne sahip ülkeler sırasında olan Rusya karşısında askeri güçten yoksun bırakılması bölge için daha da tehlikeli bir ortam yaratabilirdi. Ayrıca Karabağ'ı işgal altında tutan Ermenistan'ın ve ayrılıkçı güçlerle mücadele eden Gürcistan'ın böyle bir projeyi kabul etmeleri beklenemezdi. Bunları gözönüne alarak Azerbaycan hükümetinin bu girişimini sadece taktik bir adım olarak görebiliriz.

11 Mart 1992 tarihinde Azerbaycan dahil, 11 BDT üyesinin KAİK üyeliğine kabul edilmesiyle bağımsızlıklarını yeni kazanan bu ülkelerin NATO ile ilişkilerinin temeli atılmış oluyordu. Soğuk Savaş sonrası Rusya ile ilişkileri de bozmadan eski Doğu Bloku ülkelerinin güvenlik arayışlarına bir cevap vermek gerekiyordu ki, KAİK'in de amaçlarından birisi buydu. Eski Sovyet alanında etnik ve sınır sorunlarının olması ve bu sorunların Avrupa'nın güvenliğini de bir bakıma tehdit etmesi bölgenin kontrol altında tutulmasını gerekli kılmaktaydı.²⁷⁷

Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafından Azerbaycan'ın Laçın ve Şuşa kentlerinin işgali ve Nahçıvan bölgesinin de işgal tehlikesi altında olması ile ilgili

²⁷⁶ **Idem.**

²⁷⁷ Ezimli, **op. cit.**, s. 28.

olarak, Mayıs 1992’de NATO bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride NATO üyelerinin Karabağ’daki kanlı çatışmalardan ve bu çatışmalar sonucu ortaya çıkan insan kaybından endişe duydukları, bununla ilgili olarak sorunun barışçı yöntemlerle çözülmesi için uluslararası kuruluşların, özellikle AGİK’in arabuluculuğunu desteklediklerini ve bu çerçevede tarafları uluslararası bir konferans toplanmasına katkıda bulunmaya davet ettikleri belirtilmekteydi. Aynı zamanda Karabağ sorununun savaş yoluyla çözümünün imkansızlığı, Azerbaycan veya herhangi bir devletin toprak bütünlüğüne yönelik her türlü saldırının uluslararası hukuk ve AGİK prensiplerinin bozulması anlamına geldiği, sorunun uluslararası hukuk, özellikle AGİK Helsinki Sonuç Bildirisi prensipleri çerçevesinde yapılacak görüşmelerle ortadan kaldırılabileceği ifade edilmiş ve bildirinin bu bölümünde Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün dokunulmazlığına vurgu yapılmakla işgale uğrayan taraf açıkça gösterilmiştir.²⁷⁸ Burada önemli olan nokta, bu tarihten sonra NATO ile birlikte, diğer uluslararası kuruluşların Karabağ’la ilgili bildirimlerinin hepsinde işgalci ile işgale uğrayan taraflar ayırt edilmeden sorumluluğun her iki tarafa da yüklenmiş olunmasıdır.

NATO’nun sorunla ilgili çekimser hareket etmesinde, Rusya ile ilişkilerin etkisi, Karabağ’la ilgili gerçeklerin uluslararası ortamda bilinmemesi, İttifak üyesi olan Fransa ve Yunanistan gibi ülkelerde Ermeni diasporasının lobicilik faaliyetlerinin önemi büyüktü. Bunlara rağmen Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün ve sınırlarının askeri yolla bozulmasının kabul edilemez olduğunun NATO tarafından belirtilmesi ve sorunun AGİK çerçevesinde çözümüne çağrı yapması, dönemin şartları gözönünde bulundurulduğunda, önemli bir olaydı.

²⁷⁸ Ali Hasanov, **Azerbaycan ve ATET**, Bakı, Işık Neşriyyatı, 1997, s. 132.

2 Haziran 1992 tarihinde Oslo'da KAİK'in silahların indirimiyle ilgili yapmış olduğu toplantıda AKKA'ya göre eski Sovyetler Birliği'ne ayrılmış kotanın ve sorumlulukların bağımsızlığa kavuşan cumhuriyetler arasında paylaşılması konusu ele alınmıştır. Aslında Aralık 1991'de KAİK'in oluşum toplantısında AKKA'nın ortaya çıkan yeniliklere uygunlaştırılması için bir komisyon oluşturulmuş, bu komisyona sekiz ülkeye- Azerbaycan, Kazakistan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Ermenistan ve Moldova'ya, antlaşma ile bağlı sorumlulukların kabulü konusunda yardım etmesi bildirilerek, kotaların belirlenmesinin KAİK'in Oslo'daki toplantısına kadar tamamlanması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede sekiz ülke komisyonları da bir arada bu paylaşımın şartlarını belirlemişlerdir. Sonuç itibariyle nüfusu ve arazisi Ermenistan ve Gürcistan'ın toplam göstergelerine eşit olan Azerbaycan için onlara oranla daha fazla pay ayrılmış olsa da, 15 Mayıs 1992'de SSCB kotasının paylaşımını resmileştiren Taşkent toplantısında dönemin Azerbaycan Savunma Bakanı Rahim Gaziyev başkanlığındaki Azerbaycan heyeti ortaya atılan Ermenistan ve Gürcistan'la eşit kota önerisini kabul etmiş ve antlaşma şartları Haziran 1992'de AGİK'in Helsinki Zirve toplantısı sonrası yürürlüğe girmiştir.²⁷⁹ Azerbaycan yapmış olduğu yanlış düzeltme amacıyla daha sonraları girişimlerde bulunsa da olumlu bir sonuç alamamıştır.

Haziran 1992'de Azerbaycan'da Halk Cephesi Partisi'nin iktidara gelişiyle dış politikada Batı'ya doğru keskin bir dönüş yapılmış ve dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey NATO Genel Sekreteri'ne İttifak'a üyelik isteğini içeren bir mektup göndermiştir. Gözardı edilmemesi gereken bir başka konu, aynı dönemde bazı BDT üyesi ülkelerle birlikte Ermenistan'ın da böyle bir başvuruda

²⁷⁹ **Ibid.**, s. 133.

bulunmuş olmasıdır. Fakat jeopolitik şartlar bir yana konduğunda bile NATO'ya üyelik için bazı gelişmişlik göstergelerine uygunluk gerekiyordu ki, Azerbaycan Haziran 1992 dönemi için bu şartlara cevap veremiyordu. NATO Genel Sekreteri'nin Ağustos 1992 tarihinde gönderdiği cevap mektubunda Azerbaycan'ın üyeliğinin imkansızlığı belirtilmiştir.²⁸⁰

1–5 Ekim 1992 tarihlerinde Antalya'da yapılan NATO üyesi ülkelerin düzenlemiş olduğu konferansa Azerbaycan da katılmıştır. Azerbaycan'ın bu konferansa katılımını daha da önemli kılan olaylardan birisi, Karabağ'da Azerbaycan Ordusu'nun elde ettiği başarıları kullanan Ermeni lobisinin uluslararası ortamda Azerbaycan'ı saldırgan ülke konumuna sokma girişimlerinin şiddetlendiği dönemle çakışmasıdır.²⁸¹ O dönemde Ermenistan'ın birkaç yıldan beri devam eden Karabağ'ın işgal çabalarını önlemek için Azerbaycan'ın askeri yola başvurma zorunda kaldığını NATO'ya objektif bir biçimde anlatmak çok önemli olmuştur.²⁸²

KAİK'in 1992–1993 yıllarındaki toplantılarında müzakere edilen bir başka önemli konu, NATO'nun barışa destek operasyonlarıydı. Karabağ sorunu ile ilgili olarak Azerbaycan'da İttifak'ın faaliyetinin bu yönü büyük ilgi uyandırmıştı. Haziran 1992'de KAİK'in Oslo toplantısında AGİK'in sorumluluğu altında barışı sağlama operasyonlarında NATO imkanlarının kullanılabilirliği ifade edilmiş, AGİK'in

²⁸⁰ **Ayna**, 11.08.1992.

²⁸¹ Musa Gasimov, **Azerbaycan Beynelxalq Münasibetler Sisteminde**, Bakı, Genclik Neşriyyatı, 1996, s. 29.

²⁸² 18 Aralık 1992'de KAİK çerçevesinde oluşturulan “Avrupa'nın Güvenliği ve Doğu'da Çatışmaların Ortadan Kaldırılma Yolları” konulu konferansta Azerbaycan yetkilileri Karabağ olaylarının çatışma değil, toprak işgali amacıyla Ermenistan'ın başlattığı, ilan edilmemiş bir savaş olarak karakterize edilmesi gerektiğini belirtmiş ve kendi görüşlerini ispatlayıcı delilleri konferans katılımcılarına sunmuşlardır. Konferans sonunda yayınlanan bildiriye Karabağ sorununa da değinilmiş, taraflara silahlı çatışmayı durdurarak AGİK'in Minsk grubu çerçevesinde görüşmelere başlamaları gerektiği belirtilmiştir. “Statement Issued at the Meeting of the North Atlantic Cooperation Council (NACC).”

<<http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c921218a.htm>> (14.12.2003).

Haziranda yapılan Helsinki Zirvesi'nde ise bu teşkilatın görev alanına 'barışı sağlama' faaliyeti de eklenmişti. NATO diğer kuruluşlar içerisinde barışı sağlamayı pratik olarak uygulayabilecek tek kuruluş olmakla birlikte, bu onun için yeni bir görev alanı idi. Çünkü o zamana kadar NATO'nun genel tecrübesi buhranların önünün alınması ve çözümü noktalarındaydı. 20 Ekim 1997'de NATO'nun Barışa Destek Operasyonları için Askeri Konsepti kabul edildi. Bu konsept gerektiği zaman NATO kuvvetlerinin barışı sağlama operasyonlarına katılımının pratik yönlerine açıklık getirmekteydi.

KAİK'in Aralık 1993 toplantısı sırasında Azerbaycan'da durum daha da kötüleşmişti. Kısa bir sürede Karabağ dışında altı rayonun²⁸³ da Ermenistan tarafından işgali ve bunun sonucu bir milyona yakın Azerbaycanlının mülteci durumuna düşmesi, BM'in sonuçsuz kalmış dört kararı²⁸⁴ ve taraflar arasındaki diyalogun kesilmesi, acil olarak gerekli önlemlerin alınmasını zorunlu kılıyordu. Bu bağlamda Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov Karabağ'da Ermenistan'ın askeri operasyonlarının genişlemesiyle ilgili geniş bilgi vererek, Ermenistan'ın bu 'cesareti' BM ve AGİK'in ılımlı tutumundan ve saldırgan'ın ilan edilmemesinden aldığını belirtmiştir.²⁸⁵

Bu dönemde Ermenistan'ın, Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA) çerçevesinde işgal edilmiş Azerbaycan bölgelerinde gerekli çalışmalara

²⁸³ 3 Nisan 1993'de Kelbecer, 28 Haziran'da Ağdam, 23 Ağustos'ta Fizuli, 26 Ağustos'ta Cebrayıl, 31 Ağustos'ta Gubadlı, 3 Kasım'da ise Zengilan rayonları işgal edilmiştir. "Rayon" tam karşılığı olmasa da Türkiye'deki "il"lere denk gelmektedir.

²⁸⁴ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 1993 yılında kabul ettiği 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararları ile çatışmalara son verilmesi, Ermenistan'ın işgal ettiği toprakları boşaltması, mültecilerin geri dönmelerinin sağlanması çağrısında bulunmuştur.

<[http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/874cdf8eeced6656c12563f50034b666?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/874cdf8eeced6656c12563f50034b666?Opendocument)> (12.01.2004).

²⁸⁵ Azerbaycan, 04.12.1993.

veto koyması da dikkatleri çeken bir noktaydı. Ermenistan'ın bu tutumu askeri teknolojinin Ermenistan kayıtlı olmasının ortaya çıkmasından endişe etmesiyle açıklanabilirdi. H. Hasanov bu konuya da değinerek Avrupa'da güvenliğin sağlanabilmesi için bazı noktalara dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Şöyle ki, kararlar alınırken uygulanan oybirliği sisteminin saldırgan devletlerin işine geldiğini ve bölgesel çatışmaların güvenliğin sağlanması ve korunmasını tehdit edeceğini vurgulamış, aynı zamanda alınan kararların uygulama mekanizmasının güçlendirilmesi ve uluslararası kuruluşların barışı koruma faaliyetlerinin genişlendirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Fakat bu önerilere bağlı olarak Azerbaycan'ın yaptığı teklifler yine de "oybirliği" ilkesi sağlanamadığı için kabul edilmemiştir. Yaptığı tekliflerin Ermenistan'ın "oybirliği" ilkesinden yararlanarak geri çevrilmesinden rahatsızlık duyan Azerbaycan heyeti NATO Genel Sekreteri M.Wörner'e kendi itirazlarını iletmiş, Wörner de Azerbaycan'ın bu konudaki görüşlerini üye devletlere iletteceğini belirtmiştir.

10–11 Ocak 1994 tarihli NATO'nun Brüksel toplantısı Sonuç Bildirisi'nin 21. maddesinde, Güney Kafkasya'yla bağlı olarak toprak kazanmak için kuvvet kullanımına karşı olduğunu belirten NATO, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün, bağımsızlığının, egemenliğinin, bölgede barış, istikrar ve işbirliğinin oluşturulması noktasında zaruriliğine vurgu yapmış ve bütün devletlere mevcut sorunları çözmeyi amaçlayan BM gözetimindeki ve AGİK'teki uluslararası çabalara katılma çağrısı yapmıştır.²⁸⁶ Bildiride Ermenistan'ın toprak bütünlüğünün tehlikede olan bir devlet zeminine oturtulması Azerbaycan açısından iyi bir sonuç olmamıştır. Fakat NATO'nun Rusya'nın nüfuz alanı olarak belirttiği BDT üyesi

²⁸⁶ NATO El Kitabı, **op. cit.**, 1995, s. 262.

devletlerle bağı, özellikle Güney Kafkasya’da Rus politikasının uygulayıcısı olan Ermenistan’a karşı sert ifadeler kullanması beklentilerden uzak kalmıştır.

NATO’nun Karabağ sorununun çözümünde aktif rol alması, bölgede kendini hissettirmesi Azerbaycan’ın Rusya-Ermenistan-İran üçlüsüne karşı daha dayanıklı kılabilirdi. Fakat 1992–94 yıllarında NATO, Kafkasya jeopolitik öneme sahip olsa bile, “şok diplomasisi” yürüten Rusya ile ilişkileri germeyi göze alamıyordu. Yani NATO-Azerbaycan veya NATO-Kafkasya ilişkilerinde çıkar ve beklentiler karşılıklı değildi.²⁸⁷ İçinde bulunulan durum, KAIK’in müzakereci ortamı, Ermenistan’ın bilgi ağı alanında üstünlüğü ve güçlü lobi faaliyetleri Azerbaycan’ı zor durumda bırakıyordu.

KAIK’in başlattığı işbirliği ortamına dayanarak, Avrupa’nın tümünün yanı sıra KAIK coğrafyasında güvenlik ve işbirliğini geliştirmek için yeni bir adım atılmış ve Ocak 1994’te yapılan Brüksel Zirvesi’nde İttifak liderleri tarafından Barış İçin Ortaklık (BİO) Programı açıklanmıştır ki, Azerbaycan-NATO ilişkileri de bu program çerçevesinde yeni bir boyut kazanmıştır.

NATO ile ilişkilerin daha da geliştirilmesi Azerbaycan için gelecekte tehlike olarak öne çıkabilecek oluşumların ve baskıların önünün alınmasında önemli rol oynayabilirdi.²⁸⁸ Burada NATO’nun Azerbaycan’a yönelik görüşlerinde de değişikliklere ihtiyaç vardı. Bu ise mevcut durumda, NATO üye devletleri ile ikili işbirliğinin geliştirilmesi ve BİO programının faaliyetlerine yüksek derecede katılımı sağlanabilirdi.

²⁸⁷ Ezimli, **op. cit.**, s. 32.

²⁸⁸ Gasimov, **op. cit.**, 1997, s. 90.

C) BİO'ya Katılım

NATO ile KAİK çerçevesinde iki yıllık işbirliği BİO'ya katılım için bir zemin oluştursa da, işbirliğinin bu düzeyi NATO'nun dikkatini çekme, NATO'nun Karabağ sorununun çözümünde aktif rol almasını sağlama ve NATO tarafından bölgede güvenlik sisteminin oluşturulmasında Azerbaycan'ın öneminin kabul edilmesi gibi konularda yetersiz kalmaktaydı. NATO'nun başlatmış olduğu BİO programı bunları elde etmek için uygun bir ortam yaratmaktaydı.

BİO'ya katılmak ve üyelikten çıkmak her bir devletin bağımsız iradesine bağlıdır. Program NATO'ya üye olma istikametinde ilk adım olsa da, bu sonunda mutlaka NATO üyesi olunacak anlamına gelmemektedir. BİO üyesi ülkelerin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı tehlikeyle karşılaşsa, NATO üyeleri bu konuda görüşmelerde bulunacak ve görüşlerini bildireceklerdir. Özellikle BİO Çerçeve Dökümanı'nın bu maddesi NATO üyeleriyle güvenliğine ilişkin konularda doğrudan görüşebilmesi bakımından Azerbaycan için çok önemliydi.²⁸⁹ Bütün bunlarla birlikte Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin yeni oluşumunda NATO tecrübesinden yararlanılabilirdi. Bu gibi önemli faktörler dikkate alınarak kısa bir zamanda BİO'ya katılımın gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı.

8–11 Şubat 1994'te KAİK Dışişleri Bakanları'nın İstanbul toplantısında Azerbaycan'a BİO programıyla ilgili belgeler sunulduktan sonra, programı daha

²⁸⁹ Azerbaycan, 23.03.1994.

yakından incelemek için Azerbaycan Hükümeti NATO'ya resmi müracatta bulunmuş ve bu müracata cevap olarak 21 Mart 1994'te Türkiye'nin NATO'daki temsilcisi Tugay Özçeri'nin başkanlığında bir heyet Azerbaycan'a gelmiştir. Azerbaycan tarafı BİO programını işbirliği programı olarak kabul ettiğini ve bu programa katılma niyetinde olduğunu, fakat dönem itibariyle Azerbaycan'ın durumunu dikkate alarak bazı konuların incelenmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁹⁰ Bir süre sonra, 10 Mayıs 1994'te Brüksel'de BİO programının Çerçeve Dökümanı dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından imzalanmıştır.²⁹¹

Burada bir nokta dikkat çekicidir: BİO'ya katılım müzakereleri ile BDT Parlamentolararası Konseyi çerçevesinde Karabağ sorunun çözümünü amaçlayan, fakat içerik itibariyle Azerbaycan'ın çıkarlarına ters düşen Bişkek Antlaşması'nın imzalanmasını Azerbaycan heyetinin kabul etmemesi aynı döneme denk gelmiştir. İki önemli olayın aynı tarihe denk gelmiş olması bir tesadüf sonucu olsa da, her iki olay Azerbaycan'ın kendi çıkarlarını gözettiğinin ve bağımsızlığının sınırlandırılmasına izin vermeyeceğinin bir göstergesi olmuştur. Bir süre sonra yapılması düşünülen Bişkek Antlaşması'nın içeriği Azerbaycan'ın çekinceleri dikkate alınarak değiştirilmiş ve Azerbaycan'la Ermenistan arasında görüşmelerin başlatılması amacıyla çatışmaların durdurulması konusunda Ateşkes Antlaşması imzalanmış; bu antlaşma 12 Mayıs 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Azerbaycan'ın gerek Rusya, gerek BİO Programı'yla ilgili gelişmelerin neyle sonuçlanacağını ve bundan sonra programa yönelik tutumlarını belirtmek amacıyla bekleme konumunda olan bazı eski SSCB ülkeleri ve gerekse Ermenistan'dan farklı

²⁹⁰ **Azerbaycan**, 23.03.1994.

²⁹¹ **Azerbaycan Beynelxalq Alemde**, Azerbaycan Respublikasının Prezidenti Haydar Aliyev'in Xarici Ölkelere Seferlerine Dair Materyallar, I. Cilt, Bakı, 1995, s. 168.

bir şekilde, Çerçeve Dökümanı'nı imzalaması önemli bir adımdı. İleriki dönemde AGİK'in rolünün artması ve Karabağ sorununun çözümünde ağırlığını hissettirmesinde bu adım önemli olabilirdi.²⁹² Bu girişimle Azerbaycan, NATO ile bir çok alanda işbirliğini artırma imkanına kavuşmuş ve Azerbaycan Batı'yla olan ilişkilerini daha somut bir işbirliğine dönüştürmüştü.

a) KAİK Bakanları İstanbul Toplantısı (Haziran 1994)

10 Haziran 1994 tarihinde İstanbul'da yapılan KAİK Bakanlar Toplantısı'nda iki konu üzerinde durulmuştur: Barış İçin Ortaklık Programı'nın uygulanabilirliği ve "Barışı Koruma Operasyonlarıyla İlgili" Barışı Korumada İşbirliği Özel Grubu'nun²⁹³ hazırlamış olduğu rapor.

Bu Özel Grubun Haziran 1993'de KAİK'in Atina toplantısında onaylanan ve yayınlanan ilk raporunda KAİK çerçevesinde barışı koruma operasyonları ile ilgili teorik bilgiler ve işbirliği ilkeleri belirtilmiştir. Pratik önlemlerin uygulanmasındaki gelişmeyi yansıtan ikinci rapor ise Aralık 1993 KAİK Dışişleri Bakanları toplantısında onaylanmıştır. İstanbul toplantısında onaylanan gelişme raporu ise, barışı korumanın politik ve kavramsal yönleriyle barışı koruma planlamasında ve daha teknik konularda pratik işbirliğini ele almaktaydı.²⁹⁴ Sonuç itibariyle Azerbaycan'la ilgili olarak, çatışma bölgelerine uluslararası barış kuvvetlerinin yerleştirilebilmesi ve bununla da Rusya'nın BDT alanında barışı koruma girişimlerinin sınırlandırılabilir olması bakımından önemliydi. Azerbaycan bunu

²⁹² Hasanov, **op. cit.**, 1997, s. 91.

²⁹³ Aralık 1992 KAİK toplantısında kurulmuştur.

²⁹⁴ NATO El Kitabı, **op. cit.**, 1995, s. 66.

Karabağ sorununa NATO gibi önemli bir kuruluşun, dolaylı yollardan olsa bile müdahalesi için oluşturulan bir ortam olarak görüyordu.²⁹⁵

Bu toplantıda Barışı Korumada İşbirliği Özel Grubu ile BİO Politik-Askeri Yönetim Komitesi'nin birleştirilmesi kararlaştırıldı ve birleşmiş grup (Barışı Korumada İşbirliği Grubu) KAİK/BİO çerçevesinde çalışmaya başlamıştır. Barışı Korumada özel deneyimi olan AGİT ülkeleri arasından ilgi duyan bazı ülkeler bu grupla çalışmaya davet edilmişlerdir (Bu ülkeler arasında aynı zamanda BİO ortağı olarak çalışmalara katılan Finlandiya, İsveç, Slovenya, Avusturya ve İrlanda bulunmaktaydı. Grubun toplantılarına AGİT ve BM'in temsilcilerinin de katılma hakları vardı.²⁹⁶ Bunun için de komitenin faaliyetlerinin takibi ve aktif bir şekilde katılım Azerbaycan için önem taşıymaktaydı) .

Azerbaycan heyeti toplantıya, Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov'un başkanlığında katılmıştı. Ermenistan'la Azerbaycan arasında 8 Mayıs 1994'te yapılan ateşkesten sonra, her iki taraf sorunun çözümünde kendi çıkarları doğrultusunda kararların alınmasına çalışıyordu. Bu sorunun çözüme kavuşturulması Azerbaycan dış politikasının ana hedefleri arasındaydı. Bununla ilgili olarak da, Azerbaycan heyeti somut öneriler sunmaktaydı: Çatışma bölgesine barış kuvvetlerinin yerleştirilmesi, işgalci kuvvetlerin işgal altındaki arazilerden hemen çıkarılması, Karabağ bölgesinin silahtan arındırılması, bölgeye silah taşınmasının önlenmesi, göçmenlerin kendi yurtlarına dönmesi ve bundan sonra Karabağ'ın statüsüyle ilgili görüşmelerin başlatılması.²⁹⁷

²⁹⁵ Ahmedov, **op. cit.**, s. 112.

²⁹⁶ NATO El Kitabı, **op. cit.**, 1995, s. 67.

²⁹⁷ **Azerbaycan**, 15.06.1994.

Bu toplantıda Karabağ sorunu iki belgede ele alınmıştı: NATO Bakanlar Konseyi'nin 9 Haziran'da almış olduğu karar ve KAİK Dışişleri Bakanları Konseyi Bildirisi. Karabağ sorunuyla ilgili olarak NATO ve KAİK'in ileriki dönemlerdeki tutumları bu toplantıda alınmış kararlar istikametinde olacaktı. NATO Bakanlar Konseyi Bildirisi'nin Güney Kafkasya'yla ilgili 14. maddesi, İttifak'ın 1994 Brüksel Zirve Bildirisi'nin 21. maddesinin kopyası niteliğindedir.²⁹⁸

“İttifak, toprak elde etme amacıyla güç kullanımının karşısındadır. Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına ve egemenliğine saygı, bölgede barış, istikrar ve işbirliğinin sağlanması için zemin olmalıdır. Bölgede devam eden sorunların adalet ve barış yolu ile çözümüne sadece AGİK ve BM çerçevesinde varılabilir.”

Toprak bütünlüğünün, sorunların AGİK ve BM çerçevesinde çözümünün özellikle vurgulandığı bildiride, işgalciliği devlet politikası haline dönüştüren Ermenistan'ın diğer iki devletle aynı kategoride ele alınması Azerbaycan'ın istediği bir sonuç değildi. Burada iki faktör üzerinde durulabilir: Ermeni lobiciliği ve Azerbaycan'ın karşı saldırı ile Ermenistan topraklarına girme ihtimalinin gözönünde tutulması. Aynı zamanda İttifak'ın üç devlete aynı mesafede durma politikasıyla da açıklanabilir.

KAİK Dışişleri Bakanları Konseyi Bildirisi'nin Karabağ sorunuyla ilgili bölümü NATO bildirisinden daha da ılımlıydı. Abhaz sorununda Gürcistan'ın, Kırım ile ilgili Ukrayna-Rusya çekişmesinde de Ukrayna'nın toprak bütünlüklerine vurgu yapılarak sorunların bu ilke esasında çözülebileceği belirtildiği halde Azerbaycan'la ilgili olarak böyle bir ilkedan bahsedilmiyordu: “Sorun askeri yollarla

²⁹⁸ Ezimli, **op. cit.**, s. 77.

değil, AGİK ve BM ilkeleri çerçevesinde çözülebilir".²⁹⁹ AGİK ve BM çerçevesinde, Ermenistan self-determinasyon, Azerbaycan ise toprak bütünlüğü ilkelerini esas almaktaydılar. Azerbaycan heyetinin sunduğu güç kullanılarak ele geçirilen topraklardan askeri birliklerin çıkarılması, göçmenlerin BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararlarına uygun olarak yurtlarına geri dönmeleri gibi bazı öneriler bildiride yer almıştı. Bildiride Rusya'nın BDT çatısı altında barışı sağlama faaliyetlerinin diğer uluslararası kuruluşlarla işbirliği halinde olması gerektiği de belirtilmişti.

b) BİO Çerçevesinde İlk Görüşmeler

Azerbaycan'ın BİO programı çerçevesindeki faaliyetine baktığımızda, 1994–1996 yılları genel olarak NATO ile işbirliği alanlarının belirlenmesi ve gerekli belgelerin hazırlanması aşaması olmuştur. 4 Mayıs 1995'te Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan Necil Nedimoğlu başkanlığında bir heyet AKKA yükümlülüklerinin denetimi çerçevesinde Azerbaycan'a gelmiştir. Bu heyetle Azerbaycan Hükümeti'nin görüşmelerinde NATO'yla ikili işbirliği, bölgedeki askeri kuvvetlerdeki denge, Rusya-Ermenistan Askeri İşbirliği Antlaşması'nın Azerbaycan'a etkisi gibi konular görüşülmüştür. Ayrıca Ermenistan tarafından işgal edilmiş bölgelerde kayıt dışı askeri birlik ve mühimmatın yerleştirilmesi çalışmaları da NATO heyetinin dikkatine sunulmuş, bölgede gerginliğe neden olan bu konuyla bağlı olarak NATO'nun gerekli önlemleri almasının zorunluluğu dile getirilmiştir.³⁰⁰

²⁹⁹ **Idem.**

³⁰⁰ **Azerbaycan**, 05.05.1995.

6 Haziran 1995'te NATO'nun Avrupa'daki Askeri Birlikleri kumandan yardımcısı J. Mckenzy başkanlığındaki heyetin Azerbaycan ziyareti doğrudan BİO çerçevesinde NATO-Azerbaycan işbirliği üzerine yoğunlaşmıştır. J. Mckenzy, BİO çerçevesinde NATO-Azerbaycan işbirliği alanlarının belirtildiği belgelerin görüşüldüğü toplantıda, bu işbirliğinin Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin yeniden oluşumunda ve onun bütçesinin ayarlanmasında, askeri birlikler üzerinde demokratik denetimin oluşturulmasında, Azerbaycan için önemli olan işbirliği alanlarında Azerbaycan'a yapılacak yardımlarda önemli rol oynayacağı üzerinde durmuştur.³⁰¹ Aynı zamanda BİO'ya üye devletlerin işbirliği merkezinin faaliyeti üzerinde durularak, Azerbaycan'ın da temsilciliğinin bulundurulması gerektiği belirtilmiştir.

BİO programı çerçevesinde Eylül 1995'te Ancelo Arena başkanlığında Azerbaycan'da bulunan NATO heyeti ile görüşmelerde Azerbaycan'ın faaliyet planı üzerinde durulmuş, aynı zamanda bu görüşmeler zamanı Edward Rogers'in NATO tarafından Azerbaycan temsilcisi olarak atandığı açıklanmıştır.

Dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 1996'nın 21–27 Nisan tarihleri arasında bazı Batı Avrupa ülkelerine ziyareti sırasında Brüksel'de NATO Genel Sekreteri H. Solana'yla da görüşmelerde bulunmuş ve Azerbaycan'ın NATO ile BİO programı çerçevesinde işbirliğinin faaliyet programını Genel Sekretere sunmuştur.³⁰² Azerbaycan'ın askeri yetkililerinin de yer aldığı bu görüşmede, kısa zaman içerisinde BİO programının bir diğer katılım belgesi olan Bireysel Ortaklık programı üzerinde çalışmaların başlatılması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla da 8 Temmuz 1996'da Pirsin başkanlığında NATO askeri uzman heyeti Azerbaycan

³⁰¹ **Azerbaycan**, 08.06.1995.

³⁰² Hasanov, **op. cit.**, 1998, s. 278.

yetkilileriyle birlikte Bakü’de müzakerelere başlamışlardır.³⁰³ Azerbaycan Savunma ve Dışişleri Bakanlıkları yetkililerinin de katılımıyla yapılan anlaşma sonrası yürürlüğe giren bu program Azerbaycan’ın BİO programı çerçevesinde yapılan faaliyetlere pratik anlamda katılımının önünü açmıştır. Bununla da Azerbaycan, iki yıldır devam eden görüşmelerin sonucu olarak 1996’nın Ağustosundan itibaren BİO çerçevesinde faaliyetlere başlamıştır. Bu konuda ilk adım Almanya’nın Garmish kentinde yerleşen askeri merkezde 2 Ağustos–13 Aralık tarihleri arasında yapılan “Askeri Konularda Demokratik Denetim” konulu seminerlere Azerbaycan Savunma Bakanlığı’nın iki subayının katılımıyla atılmıştır.

D) BİO Çerçevesinde Azerbaycan-NATO İlişkilerinin Gelişimi

1997’nin başında dönemin NATO Genel Sekreteri H. Solana’nın bazı BDT ülkelerine ziyareti NATO’nun genişleme politikasına ilişkindi. Bu çerçevede 13–14 Şubat tarihlerinde Azerbaycan’da bulunan Solana, Azerbaycan askeri kuvvetlerinin uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi yönünde ve Karabağ sorununun çözüm yollarının bulunmasında gerekli yardımın yapılacağını vurgulayarak, aynı zamanda Azerbaycan’ın yürüttüğü dış politika çizgisine de değinerek, Azerbaycan’ın Mayıs 1994’te BİO’ya katılımıyla Avrupa-Atlantik bölgesinde diğer ülke ve teşkilatlarla işbirliğini geliştirme niyetini açıkça ortaya koyduğunu belirtti.³⁰⁴

Görüşmelerde Azerbaycan tarafı özellikle Karabağ konusuna değinerek Ermenistan’la olan sorunun Azerbaycan’ın sorunlarının hızlı bir biçimde çözüme

³⁰³ **Ayna**, 20.07.1996.

³⁰⁴ **Xalq Qezeti**, 14.02.1997.

kavuşturulmasını da engellediğini vurgulamıştı. Azerbaycan Milli Meclisi'nde de bir konuşma yapan Solana yeni bir yapılanma içerisinde olan Avrupa Güvenlik Sistemi'nde Azerbaycan'ın da kendi yerinin olduğunu belirttikten sonra, Karabağ sorununun AGİK'in Minsk grubu çerçevesinde çözüme kavuşturulabileceğini belirtti. Solana'nın bölgeye olan bu ziyareti NATO'nun bölgeyle yakından ilgilendiğine ve Güney Kafkasya'nın, Hazar havzası'nın, ulaşım yollarının Avrupa Güvenlik Sistemi'nin bir parçası olduğuna işaret etti.³⁰⁵

Dönem itibariyle İttifak'ın çeşitli düzeyde temsilcilerinin Güney Kafkasya'ya ziyaretleri gerçekleşmekteydi. Fakat Ekim 1997'de ABD'nin NATO temsilcisi Robert Hunter'in bölgeye ziyareti, bölge devletlerinin hepsinin NATO'yla işbirliğine aynı ölçüde karşılık vermediğini açıkça göstermişti.³⁰⁶ Gürcistan ve Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Savunma Bakanlığı düzeyinde görüşmelerde bulunan Hunter, Ermenistan'daysa sadece Başbakan'la görüşebilmişti.

BİO programı çerçevesinde 28 Haziran 1997'de ABD'nin Virginia eyaletinin Norfolk kentindeki operasyonlara Azerbaycan'ın Silahlı Kuvvetleri'nin temsilcileri de katılmış, 4-6 Kasım tarihlerinde ise Bakü'de "*Cooperative Best Effort*" operasyonlarının planlamasıyla BİO çerçevesinde ikinci seminer yapılmıştır.³⁰⁷ NATO'nun Güney-Doğu Avrupa'daki Kara Kuvvetleri Kumandanlığı Karargahı'nın, ABD, Azerbaycan, Türkiye, Bulgaristan, Macaristan, Yugoslavya, Kırgızistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan'ın temsilcilerinin de katıldığı bu seminer, 1-5 Aralık 1997 tarihlerinde Türkiye'de yapılması planlanan NATO ve Ortak ülkelerin

³⁰⁵ R. Mamedov, "NATO-Dvijeniye na Vostok-Eto Sblijeniye c Zapadam", **Trend**, Mart, 1997, s. 36.

³⁰⁶ **Ayna**, 25.10.1997.

³⁰⁷ **Azerbaycan**, 11.11.1997.

barış operasyonlarındaki tecrübelerinin artırılmasını amaçlayan kara kuvvetleri operasyonunun son hazırlık aşamasıydı.

NATO'yla askeri alanda işbirliği 1998 yılında daha da artırılmıştır. Sadece Şubat-Mayıs aylarında Azerbaycan subayları dokuz eğitim operasyonu, operasyonların planlanması ve farklı konularda seminerlere katılmışlardır. Burada dikkati çeken bir nokta, bazı BDT devletlerinden farklı olarak, askeri operasyonlara Azerbaycan'ın katılımı askeri birlikler yerine bir kaç subayla sınırlı kalması olmuştur. Bunun bir kaç nedeni vardır. Öncelikle ülke savaş durumunda olduğu için orduda yapılması düşünülen reformlar çok yavaş ilerlemiştir. Diğer taraftan herhangi bir bölgeye askeri birlik nakli önemli ekonomik masraf gerektirmiştir. Bu, diğer BDT üyelerinin ekonomik durumlarının daha iyi olduğu anlamına gelmemektedir. Fakat, ABD Başkanı B.Clinton'un 1994'te yaptığı Polonya ziyareti sırasında ileri sürdüğü "Varşova Teşebbüsü" çerçevesinde, Orta ve Doğu Avrupa ve bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelere BİO çerçevesinde işbirliği için ekonomik yardım yapılmıştır. BDT üyelerinin çoğu operasyonlara bu yardımla katılmıştır. Azerbaycan ise ABD Kongresi'nin almış olduğu 907 sayılı karar nedeniyle bu yardımı alamamıştır.³⁰⁸ Bunlara rağmen Azerbaycan 1997'de BİO çerçevesinde 44 eğitim programı ve operasyonun 34'ne, yani % 75'ine katılmış, 1998'de bu rakam % 100'e ulaşmıştır. Bu ise 144 eğitim programı ve operasyon anlamına gelmektedir.³⁰⁹

Önemli gelişmelerden birisi, 13 Mayıs 1998'de Azerbaycan'ın Belçika Büyükelçisinin, NATO'nun Brüksel Karargahı'ndaki diplomatik temsilciliğinin

³⁰⁸ Ayna, 16.05.1998.

³⁰⁹ Howard, **op. cit.**, 1999, p.7.

başkanı sıfatıyla göreve başlamasıydı.³¹⁰ 14 Kasım 1997’de temsilciliğin oluşturulması için girişimler başlatılmış ve altı ay sonunda bu faaliyetler resmi niteliğe bürünmüştür.

NATO ile işbirliğinin bir başka alanı da BİO Planlama ve Gözden Geçirme Süreci’dir. (PARP). NATO’nun savunma planlamasındaki geniş deneyiminden yararlanan Planlama ve Gözden Geçirme Süreci’ne katılım ortakların isteğine bağlıdır. Bu süreçte yer alan her ortak gibi Azerbaycan da, her iki yıllık planlama dönemi için savunma politikaları, silahlı kuvvetlerin demokratik yollarla kontrolü konusundaki gelişmeler, BİO işbirliğine ilişkin ulusal politikaları ve bu konuyla ilgili mali ve ekonomik planları gibi konular üzerinde bilgi vermeyi kabul etmiştir. Bu bilgiler, NATO’nun iki yılda bir, sonbaharda yayınladığı “BİO ile Birlikte Çalışabilirlik Üzerinde İnceleme”ye cevaben verilmektedir. Aynı zamanda silahlı kuvvetler ve BİO işbirliğine tahsis edecekleri kuvvetler hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.³¹¹

1998’in ikinci yarısı itibariyle Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri’ne bağlı birlikler BİO çerçevesinde NATO ile birlikte yapılan eğitim amaçlı askeri operasyonlara katılmaya başlamışlar. 10–18 Eylül 1998 tarihlerinde Makedonya’nın Krivolok Eğitim Merkezi’nde NATO üyesi ve ortak 30 devletin katıldığı “*Cooperative Best Effort*” eğitim operasyonlarının amacı askeri birliklerin operasyon ve karşılıklı işbirliği kabiliyetlerini artırmaktı.³¹² 22–28 Eylül tarihlerinde Özbekistan’da başlatılan, Kırgızistan’da devam ettirilen “*Centrazbat-98*” eğitim operasyonlarında ise amaç insani yardımların ulaşımı, tıbbi yardımın zamanında

³¹⁰ **Azerbaycan**, 14.05.1998.

³¹¹ NATO El Kitabı, **op. cit.**, 1998, s. 101.

³¹² **Azerbaycan**, 10.09.1998.

sağlanması, birliklerin barış operasyonlarında kullandıkları haberleşme tekniklerinin ve araçlarının öğrenilmesi, birliklerin havadan indirmiş konularında tecrübelerin artırılmasıydı. Bu operasyona Azerbaycan birlikleri ABD, Türkiye, Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'la birlikte katılmıştı.³¹³

Bunlarla birlikte, Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nın gönderdiği subaylar Eylül 1998'de AKKA çerçevesinde Almanya'nın Oberomer'da kentinde yapılan silahların denetimi, kitle imha silahları ile ilgili bilgi paylaşımı konusunda seminer; NATO'nun Hollanda'nın Brunsun kentinde düzenlediği karargah subayları için askeri terminoloji kursları; Brüksel'de yapılan olağanüstü durumlarda Sivil Hizmetlerin Planlanması ve Uygulanması ile ilgili NATO Komitesi'nin toplantısı, Macaristan'ın Balaton kentinde Kriz Yönetimi konusunda bölgesel kurslar gibi 10'a yakın eğitim programına katılmıştır.³¹⁴

Azerbaycan'ın BİO çerçevesinde NATO ile ilişkilerinin daha da genişlemeye başladığı bir dönemde, Eylül 1998'de İttifak'ın Genel Sekreteri H. Solana'nın Kafkasya'ya ikinci ziyareti gerçekleşmiştir. Bu ziyaretin amacı, BİO programıyla beraber bölge güvenliğiyle ilgili diğer konuları da görüşmek olarak açıklanmıştır. Nisan 1999'da Washington'da NATO'nun kuruluşunun 50. yılı Zirve Toplantısı'nda İttifak'ın Yeni Strateji Konsepti'nin kabulü bekleniyordu ki, bu Zirve'de NATO'nun hareket alanının genişlendirilmesi ve BM Güvenlik Konseyi kararı alınmadan İttifak'ın müdahale edebilme imkanları tartışılacaktı.³¹⁵ Bu noktada İttifak, BİO çerçevesinde ortakların Yeni Stratejik Konsept'le ilgili olarak nabzını tutuyordu ki. Aynı dönemde H. Solana'nın Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine seferi de bu amaçlar

³¹³ Azerbaycan, 24.09.1998.

³¹⁴ Ezimli, **op. cit.**, s. 105-106.

³¹⁵ Ayna, 15.11.1998.

doğrultusunda. Nitekim, Nisan 1999'da NATO'nun Washington Zirve Toplantısı'nda, Güncelleştirilmiş Stratejik Konsept ile alan dışı müdahaleye açık bir şekilde zemin hazırlanmıştı. Konsept'in 53. maddesinde NATO birliklerinin barış zamanında da coğrafi yerleşiminin NATO alanında ve alandışı bölgelerde herhangi bir operasyona uygun olduğu, aynı zamanda herhangi bir operasyon durumunda bölgesel ve uluslararası görüşlerin dikkate alınacağı belirtiliyor ve çevre bölgelerde güvenliği tehdit edici istikrarsızlık, kriz veya çatışmalara İttifak'ın müdahale edebileceği vurgulanıyordu.³¹⁶ Bu madde NATO'nun faaliyet alanının genişlediğine işaretler, Avrupa güvenliğini tehdit etmesi halinde Kafkasya'daki herhangi bir çatışmaya da müdahale yolunu açıyordu.

Washington Zirvesi'nin Azerbaycan için bir başka önemi üyesi olduğu GUAM'ın³¹⁷ Washington Zirvesi sırasında, Özbekistan'ın da katılımıyla GUUAM olarak genişlemesi olmuştu. GUUAM'ın, Avrupa'da istikrar ve güvenlik ortamının sağlanmasında önemli yer tutan NATO'nun Zirve toplantısı sırasında genişlemesi, uluslararası kamuoyunun dikkatinin çekilmesi ve örgütün bölgesel nitelik kazanmasının hızlandırılması bakımından önemli bir gelişmeydi. Örgüt üyeleri genişleme sonrası kabul ettikleri beyanatta GUUAM ve AAOK çerçevesinde işbirliğinin geliştirilmesinden yana olduklarını belirtmişlerdi. Kafkasya'yla ilgili diğer bir konu ise, Azerbaycan ve bölgenin diğer ülkelerinin ileri sürdükleri İpek Yolu projesi'nin Brüksel'de ilgi uyandırmasıydı. Bakü'deki görüşmelerde NATO Genel Sekreteri'nin "istikrar" anlayışını ekonomik gelişmeyle, ticari ilişkilerle yeni

³¹⁶ "The Alliance's Strategic Concept" <<http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-065e.htm>> (05.11.2003).

³¹⁷ Mayıs 1996'da görüşmeler başlatılmış ve Kasım 1997'de dört ülkenin – Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'nın baş harflerine uygun olarak GUAM adlı örgüt kurulmuştur. The GUUAM Group: History and Principles, <<http://www.guam.org/general/browse.html>> (06.12.2003).

asırdaki dünyanın daha güvenli ve huzurlu hale getirebilecek diğer konularla ilişkilendirmesi de bunun bir göstergesiydi.

BİO programının ortak ülkelere tanıdığı imkanlardan birisi de, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı tehlike karşısında olan ülkelerin, gerektiği zaman NATO üyeleriyle “16+1” formülünde (şimdi “26+1”) görüşmeler yapabilmesiydi. Bu çerçevede Aralık 1998’de yapılan Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi toplantısı sonrası Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tefik Zülfügarov başkanlığında bir heyetle NATO üyeleri arasında “16+1” formülünde görüşme düzenlendi. Görüşmede, Azerbaycan topraklarının % 20’sinin Ermenistan tarafından işgali, Rusya-Ermenistan askeri işbirliği ve Karabağ sorununun çözüm yolları konuları oluşturdu. Bu imkandan BİO’ya katılımın üzerinden dört yıl geçtikten sonra yararlanılsa da bu görüşmenin önemi büyüktü. Bu dönemde AGİT’in Minsk grubunun Karabağ için sunduğu “Ortak Devlet” teklifi konuya objektif bakış açısından uzak bir şekilde yaklaşıldığının göstergesiydi.³¹⁸ Böyle bir dönemde NATO üyeleriyle yapılan görüşme, Azerbaycan tarafının tutumunun nedenlerinin açıklanması bakımından atılan önemli bir adımdı.

Azerbaycan-NATO işbirliğinde önemli gelişmelerden birisi de Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri’ne ait bir birliğin Kosova Uluslararası Barış Gücü’ne katılımı oldu. Azerbaycan NATO’nun Kosova’da başlattığı operasyonun ilk günlerinde Azerbaycan’dan da bir birliğin gönderileceğini açıklamış,³¹⁹ Temmuz 1999’da ise NATO Genel Sekreteri Azerbaycan’ın İttifak temsilciliğine mektup göndererek, KAK’ın Azerbaycan’a Kosova’daki operasyona katılımı için resmi davet kararı

³¹⁸ Ezimli, **op. cit.**, 107-108.

³¹⁹ **Azerbaycan**, 18.04.1999.

aldığını belirtmiştir. 28 Temmuz'da Bakü'de Türkiye yetkilileriyle Azerbaycan yetkilileri arasında Kosova Türk Taburu terkinde Kosova'ya gidecek Azerbaycan birliğinin faaliyetiyle ilgili anlaşma imzalanmıştır.³²⁰

1999–2003 yıllarında BİO programı çerçevesindeki ilişkilerin gelişmesine paralel olarak Azerbaycan'da da faaliyetler artmıştır. 27 Mayıs 1999'da NATO'ya bağlı Politika Eşgüdüm Grubu'nun toplantısı Bakü'de yapılmıştır. Bu, grubun eski Sovyetler Birliği ülkelerinden birinde yapmış olduğu ilk toplantıdır. NATO ve AOK üyelerinin katıldığı ve iki gün devam eden bu toplantıda Avrupa-Atlantik alanında kolektif güvenliğin, işbirliğinin, aynı zamanda BİO çerçevesinde ortaklığın daha da genişlendirilmesi, krizlerin önünün alınma yolları, NATO'ya yeni üyelik, İttifak'ın yeni stratejik konsepti konuları tartışılmıştır. Oturlara başkanlık yapan NATO Genel Sekreteri'nin siyasi danışmanı Klaus-Peter Klaiber Azerbaycan Parlamentosu, Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı düzeyinde NATO-Azerbaycan ilişkilerinin geliştirilmesi, GUUAM-NATO işbirliği, Kafkasya'daki siyasi gelişmeler konularında görüşmeler yapmış ve NATO bünyesinde faaliyet gösteren Roma Koleji'nin Azerbaycan Savunma Bakanlığı'na bağlı subayların eğitimiyle ilgili davet mektubunu iletmiştir.³²¹

8 Haziran 1999'da "*Cooperation Determination–99*" tatbikatları konusunda 20 ülkenin katılımıyla bir konferans düzenlenmiştir. Konferans çerçevesinde NATO'nun Güney-Doğu Avrupa'da yerleşen Kara Kuvvetleri Komutan yardımcısı R. Clemenson başkanlığındaki heyetin Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Abiyev'le yaptığı görüşmede BİO çerçevesindeki faaliyetlerde Azerbaycan'ın ihtiyacı olan

³²⁰ **Azerbaycan**, 29.07.1999.

³²¹ **Xalq Qezeti**, 28.05.1999.

maddi ve teknik araç yardımları ve bu yardımlara engel teşkil eden 907 sayılı karar üzerinde ve NATO-GUAM ilişkileri üzerinde durulmuştur.³²²

25–28 Ocak 2000’de “Barış Operasyonları” konusunda kurslar düzenlenmiş,³²³ 3–7 Nisan 2000 tarihlerinde ise olağanüstü durumlarda sivil hizmetlerin planlanması ve askeri-sivil işbirliği konularında bölgesel kurslar yapılmıştır. Kurslar NATO Karargahı’nın Olağanüstü Durumlarda Sivil Hizmetleri Planlama Komitesi, NATO’nun Avrupa’daki Birleşmiş Silahlı Kuvvetler Kumandanlığı’nın asker-sivil işbirliği şubesi ve Azerbaycan Savunma Bakanlığı tarafından düzenlenmiştir.³²⁴

20–21 Haziran 2000 tarihlerinde Bakü’de yapılan Enerji Güvenliği konulu seminer ise sekiz NATO ve dokuz AAOK ülkesinden 70 delegeyi biraraya getirmiştir. Katılımcılar uluslararası terör ve farklı yönlerden gelebilecek tehlikeler ve bunlarla mücadele yolları, boru hatlarının güvenliği konuları üzerinde durmuşlardır. Aynı zamanda Hazar’ın petrol ve gaz rezervleri için pazarların belirlenmesi üzerinde de durulmuş ve bu rezervlerin kullanımı zamanı ekolojik ortamda ortaya çıkabilecek tehlikeler ve bunların karşısının alınma yolları

³²² **Ayna**, 12.06.1999; 23–26 Ocak 2001’de “Cooperation Determination” tatbikatlarının planlanmasıyla ilgili konferans da NATO ve BİO programı çerçevesinde 30 ülke temsilcilerinin katılımıyla Azerbaycan’da yapılmıştır. Ermenistan Silahlı Kuvvetleri’nin temsilcilerinin de katıldığı bu konferans süresinde kumanda-karargah operasyonları da gerçekleşmiştir. **Azerbaycan**, 24.01.2001; 2–6 Haziran 2003 tarihlerinde “Terörizm: Yeni Beklentiler, Yeni Tehlikeler ve Ortak Ülkelerin Karşıt Operasyonları” konulu konferans ise ABD’de gerçekleşen 11 Eylül törör saldırısı sonrası BİO çerçevesinde terörizmle bağlı Bakü’de yapılan ilk konferans olmuştur. **525-ci qezet**, 02.06.2003.

³²³ **Şerq Qapısı**, 25.01.2000.

³²⁴ **Azerbaycan**, 03.04.2000; 28 Nisan 2000’de NATO Askeri Komitesi Başkanı Guido Venturoni başkanlığındaki heyet Azerbaycan ziyareti sırasında Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Savunma Bakanlığı düzeyinde görüşmeler yapılmış ve bu ziyareti yalnız bilgi toplama değil, aynı zamanda ileriye dönük işbirliğinin daha da genişlendirilmesi amacı taşıdığı belirtilmiştir. **Azerbaycan**, 29.04.2000; 3 Nisan 2003 tarihinde ise Brüksel’de Azerbaycan ve NATO Maddi-Teknik Donanım ve Yardım Teşkilatı (NAMSA) arasında maddi ve teknik donanım konularında destekle ilgili anlaşma yapılmıştır. **525-ci qezet**, 04.04.2003.

tartışılmıştır.³²⁵ NATO'nun konuya olan özel ilgisi sekiz üyesinin (Belçika, ABD, İngiltere, Almanya, İtalya, Norveç, Türkiye ve Fransa) farklı şirketlerinin petrol sanayisine yaptıkları yatırımlardan kaynaklanmaktadır. Bunun için de Hazar petrolünün Avrupa pazarına güvenli bir şekilde taşınması NATO'yu ilgilendiren önemli konulardandır. NATO'nun Roma Koleji'nde 1993 yılından itibaren Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için burslar ayrılmaktadır.³²⁶ Yılda iki kez ve yalnız bir araştırmaya ayrılan bursu Haziran 1998'de "Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kompleksinin Geliştirilmesi ve Bununla İlgili Bölgesel, Siyasi ve Ekonomik Güvenlik" konusuyla Azerbaycan Bilimler Akademisi üyesi Mustafa Bağirov'un kazanmış olması bir anlamda NATO'nun enerji konusuna vermiş olduğu önemi de göstermektedir.³²⁷

AAOK ülkelerinin savunma bakanlarının 5–6 Aralık 2000 tarihlerinde Brüksel'deki toplantıları müzakere edilen konular bakımından önemli yer tutmuştur. NATO Genel Sekreteri'nin açılış konuşmasını yaptığı toplantıda işbirliğinin güçlendirilme yolları, askeri yetenekler, krizlere acil müdahale operasyonları, askeri reformlar gibi konulara değinilmiştir. Toplantıda Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Abiyev Azerbaycan-NATO ilişkilerine ve Ermenistan'ın AKKA'ya aykırı faaliyetlerine değinmiştir.³²⁸

“Artık Azerbaycan'ın NATO'yla ikili ortaklık programı tek taraflı çalışmıyor, bu program çerçevesinde Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı birlikler diğer ülkelerde yapılan tatbikatlara katılmakla beraber, Azerbaycan'da da çokuluslu barış tatbikatlarının

³²⁵ “Seminar on Energy Security in Azerbaijan”, NATO Update 14–20 June 2000. <<http://www.nato.int/docu/update/2000/0614/eng.htm>> (27.02.2003).

³²⁶ 1998 yılına kadar on defa ayrılan bursu Rusya ve Romanya ikiye, Polonya, Bulgaristan, Ukrayna, Letonya, Özbekistan ve Macaristan'dan birer bilim adamı almaya hak kazanmıştır.

³²⁷ Mustafa Bağirov, “Otçet o Slujebnoy Komandirovke v İtaliyu”, **Vozrojdeniye XXI vek**, 3 (1999), s. 45–46.

³²⁸ **Azerbaycan**, 07.12.2000.

düzenlenmesine ortam yaratıyor ve Azerbaycan, toprak bütünlüğü ve güvenliği bakımından NATO ile ilişkilere her zaman büyük önem veriyor... Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının çözülmediği bir ortamda Ermenistan'ın güçlü bir şekilde silah ve askeri donanımla teçhiz olunması bölge güvenliğini tehdit etmektedir. 1993–1996 yıllarında Ermenistan'ın yasadışı yollardan elde ettiği silahlardan başka, son yıllarda önemli miktarda silah ve askeri araçlar da bu ülkede konuşlandırılmıştır... 2000 yılının Ekim-Kasım aylarında Gürcistan'ın Ahalkalaki askeri üssünden Ermenistan'a 76 zırhlı araç geçirilmiştir. Ermenistan elde ettiği askeri araçların büyük bir bölümünü işgal ettiği Azerbaycan topraklarında konuşlandırarak uluslararası anlaşmalara aykırı hareket etmektedir ki, bu da bölge güvenliğinin tehlikede olduğu anlamına gelmektedir.”

Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan ise konuşma metninde Ermenistan'ın NATO üyesi olan Türkiye ile hiç bir konuda diplomatik ilişkisinin olmamasının, Ermenistan-NATO ilişkilerini de olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Bu toplantıyı takiben GUUAM üyeleri savunma bakanlarının askeri işbirliğiyle ilgili toplantısı yapılmıştır.³²⁹

19 Mayıs 2004 tarihinde NATO Karargahı'nı ziyaret eden Azerbaycan'ın yeni Cumhurbaşkanı İlham Aliyev KAK'daki ülke temsilcileri ve NATO Genel Sekreteri Jaap de Hoop Scheefer ile görüşmüş ve Azerbaycan'ın Bireysel Ortaklık Eylem Planı'nı sunmuştur. Genel Sekreterle yapılan görüşmede IPAP gibi faaliyet

³²⁹ Son yıllarda Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin temsilcileri ve birlikleri BİO çerçevesinde diğer ülkelerde düzenlenen birçok seminer, konferans, operasyonlara katılmışlardır. Örneğin, 1999'un Eylül-Ekim aylarında Danimarka'nın Aalborg kentinde askeri terminoloji konularıyla bağlı kurslar, Brüksel'de Operasyonlarla İlgili Ortak Doktrin konusunda uzmanların görüşü, Brüksel'de hava operasyonlarının kontrolüyle ilgili komitenin görüşü, Kanada'da “*Cooperative Zenit*” kumanda-karargah operasyonu; 11–18 Eylül 2000'de Özbekistan ve Kazakistan'da düzenlenen “*Cetrazbat–2000*” operasyonları, Romanya'da 18 ülkeden 1500 askerin katıldığı “*Cooperative Best Effort–2000*” operasyonu, Ukrayna'nın Karpat bölgesinde 12 ülkeden 1000 askerin katıldığı “*Transkarpat–2000*” operasyonu (Azerbaycan, 15.09.2000); 2001'in başlarında Noyezd'de (Avusturya) “*Cooperative Key–2001*” operasyonlarının planlama konferansı; 2003'ün 9–13 Haziran tarihlerinde Viyana'da yapılan “Terörizme Karşı Avrasya” konferansı, Hırvatistan'ın Split kentinde yapılan “Askeri Donanmada Enformasyon ve Telekomünikasyon Sistemleri” semineri, 9–20 Haziran tarihlerinde Letonya'nın Riqa kentinde yapılan “*Amber Nore*” tatbikatı, İzmir'de yapılan “Hava Sahasının Kontrol ve Denetimi” semineri (525-ci qezet, 20.06.2003), 3–16 Kasım 2003 tarihlerinde İstanbul'da yapılan “*Allied Action*” tatbikatı (525ci qezet, 15.11.2003) gibi faaliyetler bunlara örnek gösterilebilir. Aynı zamanda ABD askeri uzmanları Tiflis yakınlarındaki eğitim merkezinde üç Güney Kafkasya Cumhuriyetinden olan 70 kişilik birliklere mayından arındırma kursları vermişler. NATO'nun bölgedeki bu gibi faaliyetleri ilerisi için yapılan “altyapı faaliyetleri” olarak değerlendirilmiştir.

alanlarının ve karşılıklı ziyaretlerin NATO-Azerbaycan ilişkilerini daha da geliştirdiği ve Azerbaycan'ın Batı'yla bütünleşmesine katkıda bulunduğu vurgulanmıştır. Görüşmede Karabağ konusu da gündeme gelmiş, İlham Aliyev tarafından Azerbaycan'ın konuyla ilgili olarak tutumunda hiçbir değişikliğin olmadığı, uluslararası norm ve ilkelerin uygulamaya konması ve Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarının boşaltılması gerektiği belirtilmiştir. Scheefer ise, AGİT'in Minsk Grubu çerçevesinde yürütülen faaliyetleri ve Ermenistan-Azerbaycan Cumhurbaşkanı arasındaki ikili görüşmeleri NATO'nun da desteklediğini ifade etmiştir.³³⁰

II. İLİŞKİLERİN GÜVENLİK BOYUTU

A) Azerbaycan-NATO İlişkilerinde Rusya Faktörü

NATO Genel Sekreteri Lord George Robertson'un Ocak 2001'deki Bakü ziyareti İttifak'la ikili ilişkilerde bazı noktalara açıklık getirmesi bakımından önemliydi. Özellikle NATO-Azerbaycan ilişkilerinde Rusya faktörü ve Karabağ sorunun çözümünde NATO'nun rolü konuları ön plana çıkmıştı. Ekim 1999'da NATO Genel Sekreteri İttifak'ın Rusya ile nükleer güvenlik, silahların kontrolü, uluslararası terörizmle savaş gibi konularda işbirliğini artırmada istekli olduğunu belirtmiş,³³¹ NATO'nun Kosova operasyonu sırasında Kremlin tarafından 'dondurulmuş' ikili ilişkiler Rusya'nın Çeçenistan'daki askeri operasyonlarının

³³⁰ "Joint Press Point with NATO Secretary General, Jaap de Hoop Scheffer, and Mr. İlham Aliyev, President of the Republic of Azerbaijan", NATO Speeches, <<http://www.nato.int/docu/speech/2004/s040519b.htm>> (19.05.2004).

³³¹ **Xalq Qezeti**, 25.10.1999.

devam ettiği bir döneme rastlayan Şubat 2000’de Robertson’un Moskova ziyaretiyle normal seyrine dönmüştü. G. Robertson’un Çeçenistan’daki gelişmelerin NATO-Rusya ilişkilerini aksatmayacağı açıklamaları da bu yönde atılmış adımlardandı.³³² Ayrıca, Eylül 2000’de Kafkasya güvenliğiyle ilgili Tiflis’te düzenlenen konferansta da Rusya’nın katılımı olmadan bölge problemlerinin çözülmesinin imkansızlığını, Kosova krizi NATO-Rusya ilişkilerinin Soğuk Savaş kalıplarından kurtulamadığını ortaya çıkarsa bile bütün bunların aşılması gerektiğini, çünkü Rusya olmadan ne Avrupa’da, ne de Kafkasya’da güvenliğin tam olarak sağlanamayacağını vurgulamıştı.³³³ Kosova kriziyle bağlı olarak ilişkilerin bozulması, ABD’nin Füze Savunma Sistemi’ni oluşturma planları, Çeçenistan’la bağlı Avrupa Konseyi’nde Rusya’ya yapılan baskılar ve Rusya’nın yeni Dış Politika Konsepti’nde bazı kaygıların açıkça ifade edilmesi Rusya’ya karşı daha dikkatli olmayı gerektiriyordu.

Rusya’nın yeni Dış Politika Konsepti’nin ikinci bölümünde uluslararası ortamda Rusya’nın çıkarları için yeni tehlike ve sorunların oluşmakta olduğu, ABD’nin ekonomik ve siyasi baskılarla tekkutuplu bir dünya yaratmaya çalıştığı, uluslararası güvenliğin sağlanmasında BM Güvenlik Konseyi’nin rolünün küçültülmeye çalışıldığı vurgulanmıştır.³³⁴ NATO’yla bağlı olarak, konseptin dördüncü bölümünde birçok konuda NATO’nun siyasi ve askeri planlarının Rusya’nın güvenlik konularıyla çatıştığı, özellikle NATO’nun Yeni Stratejik Konsept’inde BM Güvenlik Konseyi’nin kararı olmadan alan dışı müdahale yolunun açık tutulmasının doğru bir karar olmadığı açıkça belirtilmiştir. Rusya’nın bu gibi

³³² Vadim Solovyev, “NATO i Rossiya Otkrıvayut Novuyu Straniçu Sotrudničestva”, **Nezavisimoye Voyennoye Obozreniye**, no. 19, 2000.

³³³ Lord George Robertson, “**Caucasus Today: Perspectives of Regional Cooperation and Partnership with NATO**”, NATO Speeches, Tbilisi, 26.09.2000. < <http://www.nato.int/docu/speech/2000/s000926a.htm> > (14.11.2003).

³³⁴ “Konsepsiya Vneşney Politiki Rossiyskiy Federatsii”, **Nezavisimaya Gazeta**, 11.07.2000.

çekinceleri dikkate alındığında Rusya'yla ilişkilerin normale dönüştürülmesinin NATO için önemi anlaşılabilir.

Bu bağlamda Rusya-Azerbaycan ilişkilerine dikkat edersek, SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'nın Karabağ sorununda Ermenistan'a açık desteği ve ve 1993 yılından sonra Sovyet sonrası alana yönelik yürüttüğü yakın çevre politikası nedeniyle Azerbaycan-Rusya ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Ayaz Müttellibov döneminin (Ekim 1991-Mart 1992) aşırı Moskova yanlısı politikaları da, Ebülfez Elçibey döneminin (Haziran 1992-Haziran 1993) Türkiye ve Batı yanlısı politikaları da Azerbaycan'ın dış politika hedefleri açısından kayıp dönemler olarak değerlendirilebilir. Haydar Aliyev dönemi ise yürüttüğü denge politikası açısından Rusya ile ilişkilerde gerginliğin ortadan kalkmasına neden olmuştur. 1994'ten günümüze kadar geçen süreçte Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde Karabağ, petrol, Hazar'ın statüsü ve Çeçenistan gibi konular nedeniyle hareketlilik yaşanmıştır. Rusya, Karabağ meselesindeki hakim konumunu kaybetse de, kilit ülke olma özelliğini korumuştur ve bu konumunu halen sürdürmektedir.³³⁵ Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in gerçekleştirmiş olduğu 9–11 Ocak 2001 tarihli Azerbaycan ziyaretinde imzalanan anlaşmalar arasında Hazar'ın statüsüne ilişkin Bakü beyannamesi iki ülke arasındaki görüş farklılıklarının çözülebileceğinin göstergesi olması açısından önemlidir. Güvenlik servislerinin işbirliği ve Hazar'da işbirliği dahil, birçok konuda uzlaşma sağlanan Putin'in bu ziyaretinden bir ay önce,

³³⁵ Nazım Cafersoy, "Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri", **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1, 2001, s. 295. (s.286-318)

Aralık 2000’de Bakü’de her iki ülkenin savunma bakanlıkları arasında askeri işbirliği konusunda görüşbirliğine varılmıştır.³³⁶

Böyle bir dönemde Ermenistan ve Azerbaycan’ı ziyaret eden G. Robertson NATO’nun her zaman ortaklarının bölgesel faaliyetlerini anlayışla karşıladığını ve NATO’yla Rusya’nın askeri konularda işbirliği içinde olduğunu belirterek, bölge ülkelerinden herhangi birinin Rusya’yla olan ilişkisinin NATO’yla olan ilişkisine etki etmeyeceğini vurgulamaya çalışmıştır.³³⁷ Azerbaycan’ın NATO’yla beraber Rusya’yla da ilişkileri geliştirme çalışmaları Ermenistan’ı rahatsız etse de, Robertson, BİO üyesi Rusya’yla Azerbaycan’ın ikili ilişkilerinin Azerbaycan-NATO veya Rusya-NATO ilişkilerini negatif yönde etkileyeceğini düşünmediğini, Azerbaycan ile Rusya arasında yapılan askeri kadro yetiştirilmesiyle ilgili anlaşmanın da BİO programı çerçevesindeki kadro yetiştirme anlaşmasına ters düşmediğini belirtmiştir.³³⁸ Robertson’un bu açıklamaları bir anlamda bölgede Rusya nüfuzuna karşı NATO vasıtasıyla denge oluşturmanın kolay olmayacağı içeriğini de taşımaktaydı. Aynı zamanda Kafkasya ülkelerine gönderdiği mektupta İttifak’la ilişkilerini askeri ve sivil işbirliğinin daha da geliştirilmesi, bölgesel krizlerin önünü alacak ikili ve çoktarafli mekanizmaların geliştirilmesi gibi istikametlerde güçlendirmelerinin daha yararlı olacağını iletmiştir.

Azerbaycan tarafının uluslararası bir kuruluş olarak NATO’nun da Karabağ’la bağlı görüşlerini açıklamasının ve Ermenistan’ın işgal ettiği topraklardan çıkması yönünde baskı yapması gerektiği görüşlerine karşın, Robertson, Karabağ sorununun sadece Güney Kafkasya’nın değil, tüm bölge güvenliğine olumsuz etki

³³⁶ **Xalq Qezeti**, 23.12.2000.

³³⁷ **Zerkalo**, 18.01.2001.

³³⁸ **Xalq Qezeti**, 17.01.2001.

yaptığını ve bu sorunun çözümüyle AGİT'in Minsk grubunun ilgilendiğini, bunun için de NATO'nun bu konuda haklı ve haksız tarafları belirtme ve soruna müdahale etme yetkisinin olmadığını, fakat sorunun çözümü istikametinde tüm uluslararası girişimleri desteklediğini belirtmiştir.³³⁹ Robertson'un bu ifadeleri Karabağ'a ilişkin NATO'nun tavrını açıklamaktaydı ki, bununla da Azerbaycan kamuoyunda NATO'nun 1999 yılında Kosova'da üstlendiği rolü Karabağ'a da uygulaması gerektiği tartışmalarına son noktayı koymaktaydı.

2003'ün Mayıs ayında G. Robertson'un Güney Kafkasya'ya ikinci ziyareti sırasında da NATO'nun Karabağ'a ilişkin önceki düşüncelerinde esaslı bir değişikliğin olmadığı görülmüştür.³⁴⁰ Robertson'un NATO'nun Karabağ sorununa siyasi veya askeri anlamda herhangi bir müdahalesinin sözkonusu olamayacağını belirtmesine karşın, Kafkasya'daki sorunların çözümünde Rusya'nın katılımını "olmazsa olmaz" şartlardan biri olarak göstermesi Prag Zirvesi sonrası 7 ülkeye üyelik çağrısı yapan ve 2004'ün Haziran ayında gerçekleşecek İstanbul Zirvesi sonrası Rusya sınırlarına dayanacak olan NATO'nun Rusya'nın gönlünü alma girişimi olarak algılanabilir. Azerbaycan'daki konuşmalarında Rusya'nın müdahalesi olmadan Karabağ sorununun çözümünün imkansızlığını belirtmesi ve Azerbaycan'ın Rusya ile ikili ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini vurgulaması Rus basınında "NATO Karabağ'ın çözümünü Rusya'ya bıraktı" yorumlarına yolaçmıştır.³⁴¹ Rusya'nın siyasi, ekonomik ve askeri bakımdan Kafkasya'ya olan etkisi göz önüne alınırsa NATO'nun takındığı çekimser tavır anlaşılabilir. Bu bakımdan Azerbaycan da

³³⁹ **Azernews**, 17.01.2001.

³⁴⁰ Lord George Robertson "Azerbaycan ve NATO: Bizim Genişlenen Terefdışlığımız", **525-ci qezet**, 13.05.2003.

³⁴¹ **Bizim Esr**, 16.05.2003.

NATO ile olan ilişkilerinde karşılıklı çıkar dengelerini gözetererek hareket etmesi gerektiğini ve “Rusya’ya rağmen” Karabağ sorunun çözülemeyeceğini algılamıştır.

B) AKKA ve Azerbaycan

Kasım 1999’da AGİT’in İstanbul Zirvesi’nde AKKA gözden geçirilmiş, bloklara dayalı tavan sisteminden ülkesel tavan sistemine geçilmiştir.³⁴² Azerbaycan için bu Zirve toplantısı 1992 yılında yapılan Taşkent Antlaşması’yla Azerbaycan için belirlenmiş silah tavanının yeniden gözden geçirilmesi, bölgedeki kontrol dışı askeri birliklerin oluşumunun önlenme çalışmaları ve 1996’da kabul edilmiş Kanat Anlaşması bakımından önemliydi. Zirvede Azerbaycan için belirlenmiş silah tavanının artırılması istikametinde atılan adımlar Rusya ve Ermenistan’ın baskıları karşısında sonuçsuz kalmış, bununla da antlaşmanın yeni halinde de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan için silah tavanları eşit olarak belirlenmiştir.

Bölgede kontrol dışı alanlarda kanunlara aykırı bir şekilde oluşturulmuş askeri birliklerin kayıt altına alınarak tasfiye edilmesi düzeneğinin anlaşmada yer alması bölge ülkelerinden Gürcistan ve Azerbaycan için çok önemliydi. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in Zirve’deki konuşmasında da belirttiği gibi, Karabağ’da yasadışı silahların kayıt altına alınmasının iki yöntemi mevcut idi. Birinci yöntem göre, oradaki silahlar Ermenistan’ın hissesinde gösterilebilirdi ki, bu Karabağ’ın Ermenistan’ın toprak parçası olduğu anlamına gelirdi. Bu Azerbaycan için hiç bir şekilde kabul edilemez bir yöntem idi. İkinci yöntem göre ise, bu

³⁴² <<http://www.osce.org/docs/english/1990-1999/summits/istan99e.pdf>> (14.11.2003).

silahlar Azerbaycan için belirlenmiş hissede gösterilebilirdi. Fakat bu durumda Azerbaycan sahip olmadığı silahlara sahipmiş gibi görülmekle beraber ülke tavanından fazla bir gösterge ortaya çıkmış oluyordu ki, bu durumu ortadan kaldırmak için Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin sahip olduğu silah ve donanımın azaltılması gerekirdi. Bunun sonucunda da Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin bölgedeki Rusya-Ermenistan ve Karabağ'daki yasadışı Ermeni askeri birliklerinin toplam sayısına oranı 1/3'e kadar inmesi durumu oluşacaktı. Dolayısıyla bu yöntem de Azerbaycan açısından kabul edilemezdi. Tek çıkış yolu yasadışı askeri birliklerin tasfiye edilmesi olsa da, Karabağ sorunu çözülmediği sürece bunun gerçekleştirilmesi imkansızdı.

İstanbul Zirvesi'nde bloklara dayalı tavan sistemi ortadan kaldırılrsa da, Kanat Anlaşması'nda hiç bir değişiklik yapılmadı.³⁴³ Kanat Anlaşması'na tabi tutulan 12 ülkeden 10'u (İzlanda, Norveç, Rusya, Moldova, Ukrayna, Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan) Balkanlar ve Kafkasya gibi etnik çatışmalara açık bölgelerde yerleştiği için buralarda mevcut nisbi oran devam ettirilecekti.³⁴⁴

Kafkasya gözönüne alındığında, AKKA'da yapılan düzenlemeler bölgede aşırı silahlanmanın önünü alsa da, Abhazya ve Karabağ gibi alanların kontrol

³⁴³ Kanat Anlaşması'na göre ülkelerden herhangi birisi diğerinin sınırları içerisinde kendi askeri birliklerini tutabilir. Fakat bu durumda her iki ülkenin anlaşma ile belirtilen silahlarının miktarı toprak sahibi ülke için belirlenmiş ülke tavanından fazla olmamalıdır. Aynı zamanda her bir ülkenin milli tavanının düşürülmesi kendi isteğine göre yapılabilir ve diğer ülkenin asker miktarı ülke tavanının % 20'den fazlasını teşkil edemez. Diğer taraftan, bu anlaşmaya göre ülke tavanı geçici bir zaman için, askeri eğitim, barış operasyonu veya transit geçiş gibi durumlarda artırılabilir. Bunun içinse ilgili ülkenin, ülke tavanının geçici süreliğine artırılmasıyla ilgili AGİT'e müracaat etmesi gerekir. Anlaşma şartlarının uygulamalarıyla ilgili beş yılda bir düzenlenen konferanslarda kendi milli tavanını artırma niyeti olan ülkenin konferanstan 90 gün önce anlaşma üyelerine müracaat etmesi ve hepsinin onayını alması gerekir. "Agreement on Adaptation of the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe." <<http://www.osce.org/docs/english/1990-1999/cfe/cfeagree.htm>> (14.11.2003).

³⁴⁴ Kıvrıkoğlu, **op. cit.**, s. 15.

edilememesi bölge güvenliğini tehdit etmektedir. Çünkü Rusya'dan büyük askeri yardım alan Ermenistan, Silahlı Kuvvetleri'ni AKKA şartlarına göre teçhiz ettiği görüntüsü verse bile, fazla silah ve askeri donanımı Karabağ'da gizlemekle anlaşma şartlarını bozmaktadır. Yani Azerbaycan'ın Karabağ ve diğer işgal olunmuş toprakları Ermenistan Ordusu'nun kontrol dışı askeri deposu haline gelmiştir. Sonuç itibariyle yeni şartlara uyarlanmış AKKA'da Azerbaycan kendi istekleri doğrultusunda önemli değişiklikler yaptırمامıştır.

C) Azerbaycan'da ABD veya NATO Üssü Tartışmaları

1999 yılının Ocak ayında Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Dış İlişkiler Danışmanı Vefa Guluzade'nin Rusya'nın Ermenistan'a yerleştirdiği S-300 füzeleri ile ilgili görüşleri farklı spekülasyonlara neden olmuştur. V. Guluzade'ye göre Ermenistan-Rusya askeri işbirliğine karşı Azerbaycan da kendi güvenliği için Batı'yla askeri işbirliğini güçlendirmeli ve ilk aşamada ABD'nin Türkiye'deki İncirlik hava üssünün Abşeron yarımadasına taşınmasına çalışılmalıydı. Ona göre Kafkasya'da bir askeri üssünün bulunması ABD'nin kendi stratejik çıkarlarına da uygundu.³⁴⁵

Dönem itibariyle, V.Guluzade'nin bu düşüncelerine karşı farklı tepkiler ortaya çıkmıştır. Özellikle karşıt görüşlere dikkat edersek, İncirlik hava üssünün taşınmasının veya başka bir askeri üssün Azerbaycan'da açılmasının imkansızlığını görebiliriz. Öncelikle herhangi bir ittifakın veya devletin başkasının topraklarında üs

³⁴⁵ Vefa Guluzade, **Geleceğin Üfüqleri**, Bakı, Azerbaycan Neşriyyatı, 1999, s. 108.

kurması geniş siyasi ilişkilerin, çıkarların ortak düzeyde olmasının ve bu çıkarlar için doğmuş tehlikenin göstergesi olmalıdır. 907 sayılı kararın yürürlükte olduğu bir dönemde Azerbaycan'la ABD arasında geniş siyasi işbirliğinin olduğunu iddia etmek yanlış olur. Siyasi işbirliği “stratejik işbirliği” ile ilgili bildirimlerle değil, somut ortaklıklarla mümkündür.³⁴⁶ 907 sayılı kararın ve Ermeni lobisinin baskılarının Azerbaycan-ABD ilişkileri üzerinde “Demokles’in kılıcı” gibi asılı durduğu bir dönemde üslerle ilgili bu düşüncenin Washington’a değil, Moskova’ya yöneltilmiş olduğunu düşünebiliriz. Fakat, ABD askerlerinin davet edilmesi, Rusya-Ermenistan ortaklığına belli düzeyde etki etse bile, Rusya’nın Azerbaycan’a karşı daha sert tavır almasına neden olabilirdi.

Diğer taraftan, bununla Azerbaycan “tarafli” bir politika çizgisine geçecek idiyse konuyu farklı açılardan değerlendirmesi gerekirdi. Tarafli politika Azerbaycan’ın dış politikada yürüttüğü denge politikasından vazgeçmesi anlamına geliyordu ki, dönem itibariyle böyle bir adım yanlış olurdu. Aynı zamanda ne ABD kamuoyu, ne de ABD yönetimi böyle bir girişime hazır değildi. Mevcut durumda ABD’nin Doğu’ya doğru ilerlemesinin risk taşıdığı, zaten Basra korfezi, Bosna ve Kosova’yla ilgili ABD’nin büyük bir sorumluluk altında olduğu ve ABD’nin Kafkasya’ya üslerle girmesinin ABD birliklerinin etnik çatışmaların ortasında kalma ihtimalini de doğurabileceği belirtilmekteydi.³⁴⁷ Ayrıca ABD resmi bir şekilde Azerbaycan’da asker konuşlandırma gibi bir düşüncesinin olmadığını açıklamıştı.³⁴⁸

³⁴⁶ Ali Memmedov, **Müstegil Azerbaycan Devletinin Berpası ve Möhkemlendirilmesi Uğrunda Mübarize**, Bakı, Elm Neşriyyatı, 1999, s. 163.

³⁴⁷ M. Liliveld, “Qafqaz: Görünür ki, Xezer Regionunda ABŞ’ın Herbi Qüvvesinin Olması Labüddür”, **Azerbaycan**, 17.02.1999.

³⁴⁸ **Azerbaycan**, 28.01.1999.

NATO'yla bağlı olarak da İttifak'a yeni davet edilmiş Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'da askeri üs kurulmasının düşünülmediği bir aşamada NATO'nun Güney Kafkasya'ya yerleşmesinin olanaksız olduğu ve dönem itibariyle Azerbaycan ve Gürcistan tarafından yapılan açıklamaların Rusya ve İran'a karşı yapılmış siyasi manevralar olarak görülmesi gerektiği söylenebilir.³⁴⁹

Bir başka açıdan bir NATO askeri üssünün Abşeron'da yerleştirildiğini düşünsek bile bunun bölgede denge unsuru oluşturmayacağı açıktı. Yakın çevre olarak ilan ettiği bölgelerden birisi olan Güney Kafkasya'da ABD veya NATO üssünün kurulması son dönemlerde Doğu istikametinde genişleme planları ve Balkan olayları sonucu gergin durumda olan Rusya-Batı ilişkilerinin sonu olurdu. Bunun sıcak çatışmaya dönüşmesi halinde ABD'nin hava savunmasının Azerbaycan'ı güvenli şekilde koruyabilmesi imkansızdı. Çünkü, Azerbaycana sınır komşusu olan Rusya, ABD'den farklı olarak bölgede silahlı kuvvetlerin tüm imkanlarından yararlanabilirdi.

Bütün bunlarla beraber, bu konuyu tartışmaya açan V. Guluzade'nin bir yıl sonraki düşünceleri de önemlidir. V. Guluzade Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Türkiye'de tedavi altında olduğu 1999'un Ocak ayında dış kuvvetlerin Azerbaycan'da farklı çıkar gruplarını desteklediklerini ve Azerbaycan'ın iç kargaşaya sürüklenme ihtimalini gözönünde tutarak dünya kamuoyunun dikkatini Azerbaycan'a çekmek için böyle bir açıklamada bulunduğunu söylüyordu.³⁵⁰ Belirli bir dönem için Brüksel ve Washington'da konuyla ilgili tartışmalar görülse de en

³⁴⁹ David Stern, "Caucasus Trio Ask NATO Intervention", **The Washington Times**, 10.07.1999.

³⁵⁰ **Zerkalo**, 27.05.2000.

büyük yankı Tahran ve Moskova'da uyanmıştı. İran, ABD askerinin bölgeye konuşlanmasının güvenlik sorunlarına yolaçacağını belirtmekteydi.³⁵¹

24 Mart 1999'da ABD'nin Avrupa'daki Silahlı Kuvvetler Karargahı'nın Planlama Departmanı başkanı Charles Wax başkanlığındaki ABD heyetinin Azerbaycan'a ziyareti Abşeron'da hava üssü teklifine yanıt olarak değerlendirilmiştir.³⁵² Genel olarak bu dönemdeki bazı olaylar bu değerlendirmeleri destekler niteliktedir. Şöyle ki Şubat ayında BDT Dışişleri Bakanları toplantısında Azerbaycan Topluluk içinde bir devletin diğerinin toprak bütünlüğüne karşı herhangi bir saldırısının durdurulması ve yaptırım uygulanmasıyla ilgili hüküm yer almadığı takdirde BDT Toplu Güvenlik Antlaşması'na katılmayacağını açıklamış ve Özbekistan ve Gürcistan'la beraber bu anlaşmadan çekilmiştir.³⁵³ Aynı zamanda Gürcistan'la beraber NATO'nun Yugoslavya'daki hava saldırılarını kınayan bir BDT açıklamasını imzalamayı reddeden Azerbaycan, bir çözüme ulaşılması halinde Kosova'daki NATO barış gücüne katılacak bir birliğin parçası olarak, 50 asker gönderme niyetini açıklamıştır.³⁵⁴ Mart ayında *New York Times* gazetesinde ABD'nin Formanro askeri üssünde, ABD askerileri tarafından Hazar petrol kuyularının muhafaza hazırlıklarının yapıldığıyla ilgili bir kaç haber çıkmış; 16 Mart 1999'da Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nda ABD Hava Kuvvetleri Akademisi Genel Sekreteri Lans Smit başkanlığındaki heyetle görüşmeler yapılmıştır.

Bu gelişmeler çerçevesinde C. Wax'ın Abşeron bölgesindeki Nasosnu hava üssünü ziyareti ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı H. Aliyev'le görüşmesinde ABD-

³⁵¹ *Ayna*, 12.06.1999.

³⁵² Howard, *op. cit.*, 1999, p. 4.

³⁵³ *Azerbaycan*, 05.02.1999.

³⁵⁴ <[http:// www.inaf.gen.tr/turkish/yorum/200499.htm](http://www.inaf.gen.tr/turkish/yorum/200499.htm)> (14.11.2003).

Azerbaycan askeri işbirliği geliştirildiği takdirde bunun bölgede üçüncü bir tarafı karşıya alma amacı taşımayacağına dair sözleri,³⁵⁵ ABD'nin Azerbaycan'da üs kuracağına ilişkin değerlendirmeleri daha da artırmıştı.

Bütün bu gelişmeler Batı'nın Vefa Guluzade'nin dilinden yapılmış başvuruya³⁵⁶ yanıt vermeseler bile, ilgisiz de kalmadıklarının göstergesiydi. Bununla bölgede Batı karşıtı grupların siyasi destek elde etmeleri önlenmekle beraber, Rusya ve İran'a Kafkasya'dan yapılan her türlü çağrının değerlendirilebileceğini iletmiş oluyorlardı.

D) Parlamenter ve Hükümet Dışı Örgütlerle İlişkiler

a) NATO Parlamenter Asamblesi

Azerbaycan NATO ile ilişkilerini sadece İttifak düzeyinde değil, İttifak'la işbirliği içerisinde olan hükümet dışı örgütlerle de geliştirme çabasındadır. Şöyle ki, ortaya çıkabilecek yeni "907 sayılı kararı" önlemek, aynı zamanda Ermenistan ve Rusya tarafından oluşturulan enformasyon kısılcından kurtulmak için sadece hükümetlerle değil, diğer kurumlarla da ilişkiler gereklidir. Bu çerçevede ilişkide olduğu kuruluşlardan birisi NATO Parlamenter Asamblesi'dir.³⁵⁷

NATO Parlamenter Asamblesi, 1955'ten beri İttifak'ın Kuzey Amerikalı ve Batı Avrupalı üyelerinin toplanarak ortak çıkar ve endişeleri hakkında görüşmelerde

³⁵⁵ Azerbaycan, 25.03.1999.

³⁵⁶ Azerbaycan Cumhurbaşkanı bunu onaylamasa da, inkar da etmemiştir.

³⁵⁷ Kuzay Atlantik Asamblesi, 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren NATO Parlamenter Asamblesi adını almıştır.

buldukları bir forum görevi yapan parlamentolararası bir örgüttür. Asamble eski Sovyetler Birliği ve Orta ve Doğu Avrupa’da meydana gelen önemli değişikliklere paralel olarak üyeliğini ve yönergelerini önemli ölçüde genişletmiştir. İttifak ortaklarının bazıları asamblede ortaklık delegesi statüsüne sahiptirler ki, bu statü ülkelere Asamble faaliyetlerine ve tartışmalarına katılma hakkı tanır. Bu faaliyet ve tartışma konuları giderek Avrupa’nın tümünün güvenliği ve Orta ve Doğu Avrupa’nın belirli ekonomik, politik, çevresel ve kültürel konuları üzerinde odaklanmaktadır. Asamble NATO’dan tamamen bağımsızdır, fakat ulusal parlamentolar ile İttifak arasında bir bağ oluşturur ki, bu da hükümetleri ulusal yasalarını oluştururken İttifak’ın endişelerini göz önünde bulundurmaya teşvik eder.³⁵⁸ Asamble’nin dışı açılma programı, AAOK ve BİO girişiminden ayrı olmakla beraber, onların çalışmalarını güçlendirme niteliğindedir. BİO’nun temel hedeflerinden olan silahlı kuvvetlerin demokratik yollarla kontrolünün sağlanması konusu özellikle vurgulanmaktadır. Faaliyetleri, Orta ve Doğu Avrupa parlamenterlerinin ulusal savunma politikalarını geliştirmek ve silahlı kuvvetlerinin kontrolünün tamamen demokratik olmasını sağlamak açısından daha etkili olabilmeleri için gereken uzmanlık, deneyim ve bilgiyi sağlamaya yöneliktir.³⁵⁹

10 Şubat 1993’de Azerbaycan milletvekillerinden oluşan bir heyet Asamble’nin Avrupa ve AGİK’in güvenlikle ilgili parlamentolararası ikinci özel konferansına katılmıştır.³⁶⁰ AGİK üyesi olan devletlerin parlamento temsilcilerinin katılımıyla Avrupa’da işbirliğinin, güvenliğin ve demokrasinin uygulanmasında onların rolünü gözden geçirmek konferansın ana konusuydu. Ülkelerarası

³⁵⁸ NATO El Kitabı, **op. cit.**, 1998, s. 371-372.

³⁵⁹ **Ibid.**, s. 374.

³⁶⁰ **Azerbaycan**, 27.02.1993.

çatışmaların barış yoluyla ortadan kaldırılması da konferansın amaçları arasında olduğu için Azerbaycan temsilcileri konuşmalarını bu çerçevede yaparak Karabağ sorunu hakkında geniş bilgi vermiş ve uygun çözüm yollarını göstermişlerdir.

Eylül 1998’de NATO Parlamenter Asamblesi’ni temsilen bir heyet Azerbaycan’a ziyarette bulunmuştur. Fransa parlamento üyesi L. Buvua’nın başkanlık yaptığı NATO ülkelerinin parlamento üyelerinden oluşan bu heyet, Cumhurbaşkanlığı, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Parlamento düzeyinde ve işgal edilmiş topraklardan çıkmak zorunda kalan mültecilerle yaptığı görüşmeler çerçevesinde Asamble’nin Kasım 1998’de yapılan 44. oturumunda geniş bir rapor sunmuştur.³⁶¹ Gelişen Azerbaycan-NATO ilişkileri çerçevesinde 18 Kasım 2002 tarihinde NATO Parlamenter Asamblesi’nin İstanbul toplantısında aldığı bir kararla Azerbaycan Ortak üye olarak kabul edilmiştir. Bu anlamda Azerbaycan, artık müzakerelere katılan ve aynı zamanda müzakere konusu önerme gibi Ortak üye haklarından yararlanarak kendisini ilgilendiren konuları ve sorunları Asamble toplantılarına taşıyabilmektedir.

b) Atlantik Antlaşması Dernekleri

Atlantik Antlaşması Dernekleri İttifak üyesi 26 ülkedeki ulusal gönüllü örgütleri bir araya toplar.³⁶² Bu dernekler NATO’nun ve üye ülkelerin Kuzey Atlantik Antlaşması’nın hedefleri yönündeki çalışmalarını desteklerler. İttifak’ın

³⁶¹ Ezimli, **op. cit.**, s. 104.

³⁶² 1999’un Nisan ayında yapılan NATO’nun Washington Zirvesi’nde Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan’ın, 2004’ün Mart ayında ise Bulgaristan, Romanya, Slovakya, Slovenya, Litvanya, Letonya ve Estonya’nın tam üye sıfatını kazanmalarıyla, İttifak üye sayısı 26’ya yükselmiştir.

Ortak ülkelerinde kurulan bir çok gönüllü dernek Atlantik Antlaşması Derneklerinin Ortak Üyeleridir.³⁶³

Atlantik Antlaşması Dernekleri'nin (AAD/ATA), 2–7 Ekim 1998 tarihlerinde Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da yapılan 43. Toplantısı'na Azerbaycan da iki heyetle katılmıştır. Bu heyetlerden birisi Ocak 1997'de kurulmuş olan Azerbaycan-Atlantik İşbirliği Derneği'ni, diğeri ise Mart 1997'de kurulan NATO-Azerbaycan İşbirliği Merkezi'ni temsil etmekteydi. Bu toplantıdan sonra bu iki kuruluştan birisi, Azerbaycan-Atlantik İşbirliği Derneği (AİD/ACA) ATA'nın ortak üyesi seçilmiştir.³⁶⁴ ATA'da Azerbaycan'ın herhangi bir kuruluşla temsil olunmasının önemi büyüktü. Çünkü ATA toplantıları katılımcıları farklı ülkelerin bilim adamları ve eski bürokratlardan oluşmaktadır. Azerbaycan'la ilgili NATO üyeleriyle birlikte, İttifak üyelerinin kamuoyunda da olumlu bakış açısının oluşturulması gerekiyor. Öncelikle bazı siyasetçi veya eski bürokratların tekrar devlet kademelerine geri dönme ihtimalleri yüksektir. Diğer taraftan Avrupa devletlerinde kamuoyu oluşumunda sivil toplum kuruluşlarının etkisi tartışılmazdır. ATA ve ona bağlı ulusal örgütlerin amaçları şöyle özetlenebilir: Kamuoyunu NATO'nun misyonları ve sorumlulukları hakkında eğitmek ve bilgilendirmek; NATO'nun çeşitli amaçları, etkinlikleri ile bunların Orta ve Doğu Avrupa'daki uzantıları hakkında araştırmalar yapmak ve NATO'nun Akdeniz Diyalogu'nu geliştirmek; Kuzey Atlantik bölgesi halkları arasında ve NATO'nun Barış İçin Ortaklık Programı'na katılan ülke halkları

³⁶³ NATO El Kitabı, **op. cit.**, 1998, s. 374.

³⁶⁴ Tahir Dadaşov, "Avropa ile Elaqlerimizde Qeyri Hökümet Teşkilatlarımızın Yeri", **Şerq Qapısı**, 21.07.2000.

arasında dayanışmayı geliştirmek; demokrasiyi geliştirmek; bu amaçlar doğrultusunda tüm üye örgütler arasında işbirliğini geliştirmek.³⁶⁵

5 Mayıs 1998’de Azerbaycan’da seferde olan ve sivil toplum örgütleriyle görüşmelerde bulunan ATA Genel Sekreteri G. Teodossin Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından da kabul edilmiştir.³⁶⁶

E) NATO’nun Kosova Operasyonu ve Karabağ Sorunu

a) Kosova Operasyonunun Hukuki Temeli

Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra birçok Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde farklı ortamlarda ortaya çıkan çatışma veya krizlerin Avrupa’nın güvenliği için tehlike oluşturduğunu dikkate alan NATO, bu gibi sorunların çözümünde BM ve AGİT gibi uluslararası kuruluşlara yardım faaliyetini esas amaçlarından biri gibi kabul etmiş ve bu istikamette teorik altyapı sağlayan kararlar almıştır.

1992–1993 yıllarında KAIK’in Barışı Sağlamada İşbirliği Grubu’nun hazırladığı belge bu konuda atılmış ilk adımlardandır. Bu belgede İttifak’ın yapacağı her türlü barış operasyonu Barışa Destek Operasyonları (BDO) olarak tanımlanmış ve bu belge çerçevesinde 20 Ekim 1997’de NATO’nun BDO için askeri konsepti hazırlanmıştır (MS 327/1). NATO belgelerinde BDO, BM ve AGİT kararları doğrultusunda askeri birliklerin, diplomasi imkanlarının, sivil yardımların

³⁶⁵ NATO El Kitabı, **op. cit.**, 1998, s. 375.

³⁶⁶ **Azerbaycan**, 06.05.1998.

koordinesiyle yapılan karşılıksız operasyonlar olarak ifade edilmiştir.³⁶⁷ BDO'nun uygulama yöntemleri olarak barışın sağlanması (peacekeeping), barışa zorlama (peace enforcement), çatışmanın durdurulması (conflict prevention), barış ortamının hazırlanması (peace making), insancıl amaçlı operasyonlar (humanitarian operations) gösterilebilir. Bunları bir az daha açarsak, çatışma bölgelerinde barış antlaşmasının, ateşkes uygulamasının kontrolü, askeri birlikleri önceden yetiştirerek çatışmanın karşısısının alınması, seyahat özgürlüğünün temini veya kısıtlanması, mayın döşenmiş alanların temizlenmesi, silahların toplanması ve askeri birliklerin terhisi, sivil halka tıbbi ve insani yardımların yapılması, insan haklarının uygulamada sağlanması, seçkilerin planlama ve uygulaması, istikrar ve hukukun üstünlüğünün sağlanması, ekonomik canlanma ve yeniden yapılanma çalışmalarına yardım gibi faaliyetler BDO tanımı içerisindedir.

NATO'nun Kosova'da gerçekleştirdiği İttifak Gücü operasyonuna bu çerçevede baktığımızda hem barışa zorlama, hem insancıl amaçlı, hem de barış ortamının hazırlanması operasyonu olarak görülebilir. İttifak yetkilileri bu operasyonu insancıl müdahale olarak ifade etmekteydiler. Bu operasyonu NATO'nun daha önce gerçekleştirdiği operasyonlardan farklı kılan en başlıca faktör, BM'nin güç kullanımıyla ilgili herhangi bir kararı olmadan yapılmış olmasıydı. Bu nedenle bu uygulama uluslararası ortamda yeni bir durum ortaya çıkarmıştır. Operasyonla bağlı olarak insancıl müdahale ve bunun hukukiliğiyle ilgili büyük tartışmalar ortaya çıkmıştır. Genel olarak insancıl amaçlı müdahale hangi durumda yapılabilir, kim, ne zaman ve nasıl bir insancıl müdahale yapma yetkisine sahiptir, müdahale sonrası durum nasıl olacak gibi sorular tartışmaların odaklandığı noktalardır.

³⁶⁷ "NATO ve Müasir Dünya", **DİRÇELİŞ-XXI Esr**, Azərbaycan Dövlət Quruculuğu ve Beynelxalq Munasibetlər İnstitutu, 57 (2002), s. 149–150.

1989 sonuna doğru Sırbistan Kosova'nın özerkliğini kaldırarak Arnavutların 1974 Anayasası'yla elde ettiği bütün hakları ellerinden almıştır. Arnavutların ise buna tepkisi 1991'de "Kosova Cumhuriyet"ni ilan etme ve Sırp yetkililerle her türlü teması keserek İbrahim Rugova liderliğinde pasif direniş başlatarak eğitim ve sağlık hizmetlerini kendi aralarında örgütleyerek paralel bir devlet sistemi kurma şeklinde olmuştur. Yaklaşık 10 yıl süren bu politika beklenen sonucu vermeyince, 1998 başından itibaren Kosova Kurtuluş Ordusu (KKO/UÇK- Ushtria Çlirimtare Kosoves) silahlı mücadeleye girişmiş, bunun karşılığında da Sırp yönetimi tarafından Arnavutlara karşı etnik temizlik başlatılmıştır. ABD'nin önerdiği Kosova'ya NATO askerlerinin yerleştirilmesi ve 3 yıl sonra bağımsızlığının onaylanması gibi hükümleri Yugoslav yönetimi kabul etmeyince, NATO BM Güvenlik Konseyi'nin kararı olmadan 24 Mart 1999'da Yugoslavya'yı bombalamaya başlamış ve sonunda, Yugoslavya ABD'nin dayattığı planı kabul etmiş, buna göre bölgede barışı sağlamak üzere NATO'nun da katılacağı KFOR (Kosovo Force) adı verilen uluslararası bir güç Kosova'ya yerleştirilmiş, Yugoslav güvenlik güçleri tarihsel ve dinsel yerler dışında bölgeden çekilmiş ve Arnavutların geri dönmesi kabul edilmiştir. Kosova'nın sivil yönetimi ise geçici bir dönem için BM'in Kosova Yönetimi'ne (UNMIK-UN Mission in Kosovo), güvenliğin sağlanması ise KFOR'a bırakılmıştır.³⁶⁸

Hukuki yönden bir ülkeye bombalama gibi bir müdahalede bulunulabilmesi için BM Antlaşması'nın 39. maddesine göre Güvenlik Konseyi'nin barışın tehdit edildiğini, bozulduğunu ya da bir saldırı eylemi gerçekleştiğini saptaması ve 42. maddeye göre de her türlü kuvvet kullanımına izin vermesi gerekir. Güvenlik Konseyi Kosova'ya ilişkin 3 temel karar almıştır. Bunlardan 1199 sayılı karar ile

³⁶⁸ İlhan Uzgel, "Kosova Sorunu Kutusu", Baskın Oran (ed.), **op. cit.**, s. 509.

Güvenlik Konseyi 39. maddede belirlenen formüle uyarak Kosova'daki durumun bölgedeki barış ve güvenliğe karşı tehdit oluşturduğunu belirlemiştir. Fakat kuvvet kullanılması için gerekli olan ikinci adımı atmamıştır. Bu nedenle NATO'nun 1199 sayılı kararda yapılan belirlemeye dayanarak BM kararını yerine getirdiğini söylemek mümkün değildir. Diğer taraftan NATO yetkilileri Kosova müdahalesinin insancıl amaçlı bir müdahale olduğunu savunmaktalar. Buna göre, bir devlet kendi vatandaşlarına temel insan haklarını reddedecek ve insanlığın vicdanını sarsacak biçimde davranıyorsa, bu konu onun iç işi olmaktan çıkar ve müdahale etmek hukuka uygun olur. Üstelik Kosova için istenen bağımsızlık değil, özerklik idi; yani o dönemde Yugoslavya'nın korunması da BM'nin temel amaçlarından birisiydi. Fakat hukuki yönden insancıl müdahalenin uluslararası hukuka uygun olduğunu ortaya koyan bir kural henüz yoktur. Saf bir insancıl müdahale örneği bulunmadığı gibi, kötüye kullanımlara açık olması nedeniyle devletlerin büyük çoğunluğu bu müdahale gerekçesini reddetmektedir.³⁶⁹ NATO Genel Sekreteri G. Robertson ise, İttifak'ın BM kararı olmadan müdahalede bulunmasını Güvenlik Konseyi'nde Rusya'nın veto hakkını kullanma ihtimaline bağlamıştır.

b) Kosova-Karabağ Karşılaştırması

NATO'nun Kosova müdahalesi ile Karabağ sorununu karşılaştırdığımızda, Kosova ile Karabağ'ın farklı bir yapı arzettiğini görüyoruz. Öncelikle Ermenilerin

³⁶⁹ Funda Keskin, "Yugoslavya'nın Bombalanması ve Uluslararası Hukuk Kutusu", Baskın Oran (ed.), **op. cit.**, s. 512.

Azerbaycan halkına yönelik Hocalı katliamıyla³⁷⁰ doruğa çıkan etnik temizlik faaliyetleri uluslararası kamuoyuna gerçek haliyle yansıtılamamıştır ki, bu da NATO ile beraber diğer uluslararası kuruluşlar tarafından da insancıl müdahale sebebi olarak kabul görmemiştir. İkinci olarak, BM'nin görüşüne göre Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarını terk etmek zorunda kalan halk mülteci değil, zorunlu göçmen olarak görülmüştür ve bunun için de bu insanların durumu ciddi bir tehlike olarak algılanmamıştır. Üçüncü olarak Sırp yetkililerin Rambouillet'teki önerileri kabul etmemesiyle tıkanan Kosova müdahalesine karşılık, Karabağ sorununun çözümü istikametinde müzakereler AGİT'in Minsk grubu çerçevesinde ve Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanları'nın ikili görüşmeleri şeklinde devam ettirilmiştir. Bu bakımdan Karabağ sorununun müzakereler yoluyla çözüm yolları daha bitmemiştir. Yine, Kafkasya jeopolitik yapısı itibariyle, Rusya'nın yakın çevre olarak gördüğü alanın bir parçasıydı ve BDT bölgesinde bulunan Kafkasya'da NATO'nun barışı sağlama operasyonu, bölgeyi nüfuz alanı olarak gören Rusya'nın çıkarları bağdaşmazdı. Kosova krizi ve ABD'nin Füze Savunma Sistemi'ni yenileme çalışmalarından sonra Batı'yla ilişkileri bozulan Rusya'nın tutumu sert olabilirdi. Aynı zamanda Yugoslavya'dan farklı olarak Ermenistan'la Rusya arasında askeri işbirliği anlaşmasıyla ittifak bağı vardı ve ayrıca Ermenistan'da Rusya'nın askeri üsleri mevcuttu. Bu ise Kosova'ya benzer bir müdahalenin Karabağ'a uygulanmasının Rusya'yla çatışmayı da doğurma ihtimali taşıyordu ki, Brüksel bunu göze alamazdı. Sonuç olarak, mevcut durumda NATO'nun Kosova'da gerçekleştirdiği gibi bir müdahaleyi Karabağ'a da uygulaması imkansızdı ve bu durum NATO tarafından Azerbaycan'a her vasıtayla iletilmekteydi.

³⁷⁰ 1992 yılının 26 Şubat gecesi, Ermeni birlikleri 366. Rus Alayının aktif katılımı ile Hocalı kentini işgal etmiş ve kent nüfusunun büyük bir kısmını katletmişlerdir. Şihaliyev, **op. cit.**, 2004, s. 55-57.

Nisan 1999 Washington Zirvesi'nde ABD Dışışleri Bakanı Madaleine Albright'ın aracılığıyla üç Güney Kafkasya Cumhuriyeti Başkanlarına bölgedeki krizlerin müzakereler yoluyla çözümlenmesi ve olayların Kosova krizine dönüştürülmemesi tavsiye edilmiştir. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhurbaşkanları, ABD, Fransa, İngiltere, Türkiye dışışleri bakanları, AGİT dönem başkanı ve AB dönem başkanının katıldığı bir başka toplantıda Kosova'ya benzer bir müdahalenin Kafkasya sorunları için düşünölemeyeceği belirtilmiş ve her üç cumhuriyetin problemlerin çözümünde dikkate almaları gereken prensipleri şöyle sıralamışlardır:³⁷¹ Bölgedeki her bir devletin toprak bütönlüğünün korunması, bazı milletlerin özerklik taleplerinin dikkate alınması, yurtlarını terketmek zorunda kalan insanların geri dönme hakları.

Ermenistan dünya kamuoyuna Karabağ sorunuyla bağlantılı olarak Kosova Arnavutlarıyla Karabağ Ermenilerini, Yugoslavya ile ise Azerbaycan'ı benzer bir durumdaymış gibi yansıtarak, 1994'e kadar Ermenistan'ın Karabağ'daki askeri faaliyetlerinin de NATO'nun Kosova müdahalesi niteliğinde olduğunu ileri sürüyordu ki, burada da maksat Azerbaycan'dan toprak koparma amacıyla başlattığı savaşı, Karabağ Ermenilerinin bağımsızlık mücadelesiymiş gibi göstermekti.

NATO'nun günümüz itibariyle Karabağ sorununun dışında olması, sorunun çözümü istikametinde hiç bir faaliyete katılmayacağı anlamına gelmez. Eğer Ermenistan ve Azerbaycan sorunun çözümü için bölgede çokuluslu askeri birliklerin de konuşlandırılmasını içeren nihai bir anlaşma yaparlarsa, NATO birliklerinin de burada yer alma ihtimali yüksektir. Karabağ sorununun çözümünde NATO'nun

³⁷¹ Ezimli, **op. cit.**, s. 144.

rolüne ilişkin gözönünde tutulması gereken durumlardan birisi de müzakereler sonuç vermediği takdirde İttifak'ın nasıl bir tutum takınacağıdır. Azerbaycan, böyle bir durumda NATO'nun desteğini alabilmek için siyasi girişimlerini artırmalı, uluslararası kuruluşlar ve programlar çerçevesinde İttifak üyelerine bölgede varolan gerçekleri anlatmalıdır. BIO Çerçeve Dökümanı'nın 8. maddesinde belirtilen, "ortaklık, herhangi bir katılımcının toprak bütünlüğü, politik bağımsızlığı veya güvenliğine yönelik doğrudan bir tehlike algıladığı takdirde NATO'ya danışacaktır" ifadesinden yola çıkarak "26+1" formülünde NATO'yla görüşmeler yapılmalıdır. Aynı zamanda NATO Parlamenter Asamblesi ve Atlantik Antlaşması Dernekleri (AAD/ATA) düzeyinde de yetkili kuruluşların faaliyetleri artırılmalıdır.

NATO'nun Karabağ sorununa ilişkin doğrudan girişimde bulunmayacağı açıklamalarını dikkate aldığımızda, Azerbaycan'ın NATO'yla ilişkilerinde varabileceği en iyi sonuç Ermenistan'a siyasi baskıların artırılması olabilir. Bu da planlı bir dış politikanın ve bu politikanın NATO'yla beraber, diğer uluslararası kuruluşlar düzeyinde de yürütülmesiyle mümkündür.

F) NATO ile İlişkilerin Azerbaycan'ın Güvenliğine Etkileri

Soğuk Savaş sonrası Avrupa'da ortaya çıkan siyasi ve ekonomik gelişmeler, Batı ülkeleri arasında askeri işbirliğini de beraberinde getirmiş, bu istikamette NATO ile Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında işbirliğinin oluşumu ve gelişimine yönelik ortaklıklar kurulmuştur. NATO'nun askeri uzmanları bu ülkelerde tatbikat, askeri

reform programları ve askeri eğitim kurumlarının oluşturulmasında rol almışlardır ve bu faaliyetler askeri diplomasiyle yürütülen planlı bir politikanın parçaları olmuştur.

1996'da ABD Savunma Bakanı William Perry Rusya ile askeri işbirliği antlaşmasını önleyici diplomasi (*preventive diplomacy*) olarak niteleyerek, siyasi sözlüğe yeni bir terim eklemiştir. Önleyici diplomasi, W Perry'e göre üç aşamalı savunma sisteminin ilk aşamasıdır. İkinci aşama caydırma, üçüncü aşama ise doğrudan askeri çatışma olarak ifade edilmiştir.³⁷² Bu sistem içerik olarak iki alanı kapsamaktadır. Yani halklar ve devletler arasında karşılıklı anlayış ve güvenin gelişmesi ve demokrasinin yaygınlaşması için dünyada askeri savunma kuruluşlarının kurulması ve Batı'nın hayati çıkarları için yeni tehlikelerin önlenmesi gerekmektedir.

Londra Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün hazırlamış olduğu "Stratejik İnceleme 1999–2000" çalışması askeri diplomasinin uygulama yolları ve eksiklikleri konularını incelemiştir.³⁷³ Bu çalışma Azerbaycan ile NATO işbirliğinin mevcut düzeyi ve eksikliklerini görebilme yönünden önemli bir incelemedir. Çalışmaya göre, 1990'lı yıllarda Avrupa'da askeri diplomasi dört bölümde ele alınabilir: Doğrudan askeri işbirliklerinin kurulması; demokratik reformlara destek; karşılıklı faaliyet alanlarının genişletilmesi; güvenliğin temel şartlarının sağlanması.

Doğrudan askeri işbirliklerinin kurulması çokyönlü ve ikili yüksek düzeyli görüşmeleri ve bu görüşmeler sonucu yapılan anlaşmalara dayalı ortak hareket planlarını içermektedir. Demokratik reformlara destek anlamında NATO'nun, sivil-

³⁷² *Ibid.*, s. 153.

³⁷³ "Voyenno-Političeskaya Situatsiya v Mire", *Nezavisimoye Voyennoye Obozreniye*, Londonskiy Mejdunarodniy Institut Strategičeskiy İssledovaniy, no. 23, 2000. <http://nvo.ng.ru/forces/2000-06-30/1_situation.html> (07.12.2003).

askeri ilişkileri düzenleyen hukuki yapının oluşumu, savunma bakanlığı idari yapısının yeniden düzenlenmesi ve sivil personelin eğitimi, milli askeri doktrinlerin hazırlanması, askeri eğitim kurumlarının kurulması, askeri bütçelerin hazırlanması gibi konularda Ortak ülkelere yardımı, karşılıklı faaliyet alanlarının genişletilmesi olarak ortak askeri tatbikatların yapılması, çoktarafli askeri birliklerin oluşturulması ve askeri donanımın modernleştirilmesi gibi konularda NATO'yla işbirliği gösterilebilir. Güvenliğin temel şartlarının sağlanması olaraksa, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi ve silahların kontrolü belirtilmiştir. Fakat bu alanda sadece ABD'nin yardımları sözkonusudur ki, 1992–1996 tarihleri arasında Rusya, Ukrayna, Belarusya ve Kazakistan'a bu istikamette güçlü maddi yardım yapılmıştır.

Londra Enstitüsü'nün hazırlamış olduğu bu çalışmada önümüzdeki on yıllık askeri diplomasi stratejisi de belirlenmiştir. Çalışmaya göre Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri savunma bakanlıklarının oluşumu, silahlı kuvvetlerin yapısal değişimi, askeri doktrin ve yasal altyapının hazırlanması gibi aşamalar geride kalmıştır. İleriki aşamada modern askeri donanımın temini ve reformların devamı getirilmelidir ki, bunlar da Batı'nın maddi desteğine bağlıdır. Fakat Avrupa Birliği ülkelerinin NATO dışında, yani ABD'nin etkisi dışında (Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası gibi) askeri örgütlenme faaliyetleri, bazı NATO üyelerinin kendi silahlı kuvvetlerindeki yeniden yapılanma faaliyetleri, Rusya'nın komşu ülkelere NATO yardımlarını kaygıyla karşılaması gibi faktörler bu tür yardımlara engel teşkil etmektedir. Bunları gözönünde tutarsak askeri diplomaside iki faktöre dikkat edilmelidir. İlk olarak NATO içerisinde, NATO ile Rusya arasındaki ilişkilerde gerginliğe yol açılmamalı, ikinci olarak ilişkilerde somut adımlar atılmalıdır. Çünkü NATO'ya duyulan güvenin

sarsılması Ortak ülkelerde güvenlikleriyle ilgili alternatif yol arama çalışmalarına neden olabilir.³⁷⁴

Bu çalışma çerçevesinde Azerbaycan-NATO ilişkileri ele alındığında Azerbaycan'la NATO arasında üst düzey ziyaretler ve görüşmeler yapılmış, BİO programı çerçevesinde Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri birlikleri ve subayları eğitim programlarına ve tatbikatlara katılmış, hatta NATO standartlarında Yüksek Askeri Okul kurulmuştur. Fakat NATO ile bu düzeyde bir işbirliği Azerbaycan'ın veya bağımsızlığını yeni kazanmış herhangi bir ülkenin dış politikasının esas amaçlarından biri olan güvenliğinin garantisi olamaz. Azerbaycan Rusya-Ermenistan askeri ittifakına karşı denge kurulması, işgal olunmuş toprakların geri alınması gibi konularda NATO'dan yararlanmamaktadır. Bunun için Azerbaycan güvenliğinin sağlanması istikametinde NATO ile olan ilişkilerini farklı platformlarla da geliştirmelidir. Yani NATO-Azerbaycan ilişkileriyle beraber, İttifak üyeleriyle ikili ilişkiler ve Azerbaycan'ın üyesi olduğu bölgesel kuruluşlarla NATO arasında siyasi ve askeri işbirliği yapılabilir.

Azerbaycan'ın NATO ile ilişkilerinde uzun vadeli planları tam üyelik üzerine kurulsa da, ilk aşamada kısa ve uzun vadeli planlar üzerinde durulmalıdır. İlk aşamada NATO kuruluşlarıyla daha sağlam bir ilişki kurulması için İttifak'ın Rusya, Ukrayna ve diğer ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan'da da irtibat ofisinin açılması gerekir. Ofisin statüsünün sadece Azerbaycan'la değil, Kafkasya ve Orta Asyayı da kapsayacak şekilde planlanması, teklifi daha çekici kılabilir.³⁷⁵ Nitekim, 3-4 Temmuz 2002 tarihlerinde Bakü'de yapılan Savunma Güçlerinin Demokratik

³⁷⁴ **Idem.**

³⁷⁵ Rövşen Mustafayev, "Azerbaycan ve NATO: Emekdaşlığın Mümkün Yolları", **Dirçeliş-XXI Esr**, Azerbaycan Devlet Quruculuğu ve Beynelxalq Munasibetler İnstitutu, 13 (1999), s. 39.

Yollarla Kontrolü konulu konferansta NATO'nun Savunmada Ortaklık ve İşbirliği Komite başkan yardımcısı George Catsirdakis, NATO'nun Bakü'de de ofisinin açılması için çalışmaların başladığını belirtmiştir.³⁷⁶

Azerbaycan kısa sürede NATO'nun ortaklık için ileri sürdüğü diğer programlara da katılmalıdır. NATO Genel Sekreteri G. Robertson Azerbaycan Dışişleri Bakanı Vilayet Guliyev ile yaptığı görüşmede Azerbaycan'ı Barış İçin Bilim, Stratejik Sivil Planlama, Ekolojik Problemler programlarına katılmaya davet etmiştir. Bu programların önemli tarafı sivil toplum örgütlerine de açık olmasıdır. Bu programlardan en gelişmiş olan Barış İçin Bilim programı çerçevesinde ortak ülkelerin bilim kuruluşlarından önerilen ve Brüksel'de ilgi uyandıran projelere burslar ayrılmakta ve her türlü destek verilmektedir. Örneğin bu program çerçevesinde Ermenistan Sismik Araştırma Enstitüsü Yunanistan, İtalya ve İngiltere'deki enstitülere bağlanarak Kafkasya'dan İngiltere'ye kadar büyük bir alanda yeraltı gelişmelerle ilgili (deprem, toprak kayması gibi) bilgi alışverişinde bulunmaktadır.³⁷⁷ Bununla beraber Azerbaycan Ekolojik Problemler programına da katılarak Bakü'de Hazar problemlerini araştıran bir ekolojik araştırma merkezinin kurulmasını sağlayabilir.

NATO boru hatları ve bunlara bağlı depolardan oluşan Boru Hatları Sistemi'nin güvenliğini de üstlenmektedir. Sistem İtalya, Yunanistan, Norveç, Portekiz, Türkiye İngiltere'de bulunan milli ve uluslararası boru hatlarından oluşmaktadır. Bu uluslararası boru hatlarının birincisi Almanya ve Danimarka (Kuzey Avrupa Boru Hattı), ikincisi ise Belçika, Fransa, Almanya, Lüksemburg ve

³⁷⁶ <<http://www.vetendash-az.com/03072002/html/siyasat2.html> - 30k> (16.09.2003).

³⁷⁷ Pol de Witte, "Güney Kafkaslarda İstikrar ve Güvenliğin Gelişmesi", **NATO Dergisi**, 1 (1999), s.15.

Hollanda'dan geçmektedir. 12 ülkeyi kapsayan ve toplam 11,500 kilometre uzunluğunda olan NATO Boru Hatları Sistemi'nin önemli ayaklarından birisi de Türkiye'dir.³⁷⁸ Uzmanların gözüyle Bakü-Ceyhan boru hattıyla Akdenize çıkarılacak Azerbaycan perolü NATO boru hattı sisteminin önemli bir parçası haline gelecektir. Bunun için de NATO'yla ilişkilerde enerji konusu da gözardı edilmemeli ve Boru Hattı Komitesi ile ilişkiler kurulmalı ve geliştirilmelidir.

G) NATO Üyeleri ile İkili İşbirliği

NATO'nun genel stratejisi İttifak üyelerinin siyasi görüşlerini her zaman kendinde aksettirmektedir. Fakat bazen Avrupa'nın farklı bölgeleri veya bazı güvenlik konularında üyeler arasında görüş ayrılıkları çıkabilmektedir. Örneğin Almanya, genel olarak Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle işbirliğinin geliştirilmesinin savunucularından biri olmasına karşılık, eski SSCB alanı söz konusu olduğunda daha çekingen hareket etmekte ve bu alanı Rusya'nın çıkar alanı olarak kabul etmektedir. Fransa da eski SSCB üyelerine yönelik girişimlerde fazla acele edilmemesinden yanadır. Fransa bu ülkelerde her hangi bir girişimde bulunmuşsa da bu NATO çerçevesinde olmamıştır.³⁷⁹ Birçok İttifak üyesi NATO'nun esas fonksiyonunu savunmada görseler de, ABD, İngiltere, İtalya, Türkiye ve Yunanistan gibi üyeler, politik ve ekonomik çıkarlar için eski SSCB coğrafyasında da aktif faaliyet taraftarı olmuşlar. NATO içerisindeki bu gibi görüş farklılıkları bu coğrafyadan gelen tekliflerin cevapsız kalmasına neden olmuştur.

³⁷⁸ Ezimli, **op. cit.**, s. 128.

³⁷⁹ Elman Nuriyev, "Geopolitiçeskaya Otvetstvennost za Yujniy Kafkaz", **Zerkalo**, 27.03.2001.

Bunun için ikili ilişkiler istikametinde İttifak üyeleri arasında işbirliğine açık olan ülkelere öncelik verilmelidir. ABD, İngiltere, Türkiye, İtalya ve Yunanistan Azerbaycan'la ikili askeri ilişkilerin geliştirilmesinden yana olduklarını ifade etmişlerdir.³⁸⁰ Bu anlamda ABD, Türkiye ve İtalya ile ilişkiler daha önemli yer tutmaktadır.

a) ABD-Azerbaycan Askeri İlişkileri

ABD ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerde ABD'nin Azerbaycan'a yardımını önleyen Bağımsızlığa Destek kararının 907 sayılı düzenlemesi 2003 yılına kadar büyük bir sorun olmuştur. Buna rağmen Haziran 1997'de iki ülke arasında askeri alanda işbirliğiyle ilgili görüşbirliğine varılmıştır.³⁸¹ Yayınlanan bildirmede Kafkasya'da güvenlik ve ABD ile Azerbaycan arasında savunma sisteminde işbirliğinin geliştirilme konuları esas müzakere konuları olarak vurgulanmış, BİO programı çerçevesinde Azerbaycan'ın daha aktif faaliyeti ve yeni oluşan Avrupa güvenlik kuruluşlarına, aynı zamanda AAOK'a aktif katılımı üzerinde durulmuş, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nde demokratik ve sivil kontrolün geliştirilmesi istikametinde Savunma İşbirliği programına değinilmiş, ikili ilişkilerin geliştirilmesi yönünde savunma bakanlıkları arasında güvenlik ve askeri işbirliği alanlarında görüşmeler ve bilgi paylaşımı planlanmıştır.

ABD yönetimi bu dönemde, 907 sayılı karar kaldırılana kadar Azerbaycan'la güvenlik konularının müzakere edildiği diyalog kanalının oluşturulmasıyla,

³⁸⁰ Azerbaycan, 02.02.2001.

³⁸¹ Azerbaycan Beynelxalq Alemde, **op. cit.**, s. 194.

belirlenen konularda işbirliği yollarını açık tutmaya çalışmıştır.³⁸² 1998 yılının başlarında ABD tarafından BDT üyelerine askeri donanım yardımıyla ilgili bir paket programı sunulmuştur. Fakat bu ülkelerden Azerbaycan ve Ermenistan'ın bu yardımdan yararlanmaları Karabağ sorununun çözümü isitkametinde ilerleme sağlama şartına bağlanmıştır.³⁸³ 1997 yılında ABD ve Azerbaycan savunma bakanlıkları arasında yapılan, işbirliğinin geliştirilmesiyle ilgili anlaşma çerçevesinde ABD yönetimi 22 Mayıs 1999'da Savunma Bakan Yardımcısı E. L. Wörner'in, 12 Haziran'da ise Pentagon İstihbarat Şube Başkan'ı B. Dakors'un Azerbaycan ziyaretleri sırasında Ermenistan ve Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri arasında karşılıklı güven ortamının oluşturulması yönünde bazı işbirliği faaliyetleri gerektiğini belirtmiş, 1999'un Eylül ayında ise bu konuda teklifler paketi sunmuştur. Fakat Azerbaycan yönetimi topraklarının % 20'sini işgal eden ve Azerbaycan halkına karşı soykırım politikası yürüten Ermenistan'la, Karabağ sorunu çözülmeden güven ortamının oluşturulamayacağını belirtmiştir.³⁸⁴

Azerbaycan ile ABD arasında yapılan anlaşmalardan birisi de 28 Eylül 1999 tarihinde Kitle İmha Silahlarının (KİS) yayılmasının önlenmesi ile ilgili işbirliği anlaşmasıdır. Bu anlaşma ABD Kongresi'nin 1997 yılında kabul ettiği 1424 sayılı Ulusal Savunma'da Yetkilendirme kararı çerçevesinde yapılmıştır ki, buna göre ABD Savunma Bakanlığı ve diğer devlet kurumları ABD çıkarları ve uluslararası güvenlik için KİS ve onların hazırlanması için gerekli araçların bu tür silahları üretim potensiyeli olan eski sosyalist blok ülkelerinden diğer ülkelere yayılmasının önlenmesi amacıyla Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle işbirliği kurma yetkisi

³⁸² Howard, **op. cit.**, 1999, p. 8.

³⁸³ **Azerbaycan**, 13.04.1998.

³⁸⁴ **Azerbaycan**, 14.09.1999.

taşıymaktaydılar. Bu karara göre, KİS'lerle beraber onların ulaşım araçları, ikili teknolojiler, konvansiyonel silahların yasadışı dolaşımı da engellenmeliydi. Bu program ODA ülkelerindeki gümrük personeli ve sınır muhafızları subayları için KİS teknolojilerinin tanıtımı, kontrolü, dolaşımının önlenmesi konularında kurslar; farklı ülkelerin belirleme, radyoaktif ölçü aletleri ve diğer teknolojilerle donatılması ve bunları sınırlarda kullanım çalışmalarını kapsıyordu.

1998'in Nisan ayında Rusya'dan İran'a gönderilen kısa menzilli füzelerin hazırlanmasında kullanılan 22 tonluk özel parçaların Azerbaycan gümrüğünde ortaya çıkarılması, 1999'un Mart'ında Rusya'nın "Ruslan" taşıma uçağında nereye gönderildiği açıklanmayan 6 MİG savaş uçağına Bakü'nün Bine Havaalanı'nda el konulması,³⁸⁵ Azerbaycan'ın yasadışı silah ticareti güzergahında olduğunun göstergesiydi ki, bu da KİS'lerin yayılmasını ulusal çıkarları için tehlike olarak gören ABD'yi Azerbaycan'la işbirliğine teşvik ediyordu.

21 Mart 2000 tarihinde ABD Silahlı Kuvvetleri Avrupa Kumandan yardımcısı Charles Abbot'un Azerbaycan'a ziyaretini takiben Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Abiyev'in Washington ziyareti gerçekleşmiş, bu ilişkilerin sonucu olarak aynı yılın Aralık ayında ABD ve Azerbaycan arasında Askeri İşbirliği Programı imzalanmıştır.³⁸⁶

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleşen terör olayları sonrası ABD Kongresi, 24 Ekim 1992'de "Barışa Destek Kararı" ile ilgili kabul etmiş olduğu 907 sayılı düzenlemeyi askıya almış, Azerbaycan'la ilişkilerini geliştirmiştir. Bunun bir

³⁸⁵ Daha sonra bu uçakların Kazakistan'ın olduğu açıklanmıştır.

³⁸⁶ **Azerbaycan**, 16.12.2000.

sonucu olarak, askeri alanda Azerbaycan ve ABD arasında savunma işbirliği danışma toplantıları başlamış ve bu toplantıların ilk bölümü 28 Mart 2002’de Azerbaycan Genelkurmay Başkanı Ayvaz Caferov ve ABD temsilci Mira Ricardeli başkanlığındaki heyetlerarası görüşmeler sonrası ortak bildirin imzalanmasıyla bitmiştir. Bildiride, ABD’nin Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün korunması ve bölge güvenliğinin sürekli hale getirilmesi için Azerbaycan’a 4,4 milyon dolarlık askeri yardımda bulunacağı, bölgeye uzman askerler gönderileceği, Azerbaycan ordusunun gelişmiş teknolojiyi yakalaması amacıyla özel kursların düzenleneceği vurgulanmıştır.³⁸⁷ Ricardeli, Bakü’de yapılmış üst düzey görüşmeler sonucu, iki ülke silahlı kuvvetleri arasında “uzun süreli askeri işbirliği anlaşmasının” temellerinin atıldığını belirtmiş, imzalanan bildirin içeriğini ise, Azerbaycan’da barış ortamının sürekli hale getirilmesi ve korunma kabiliyetinin artırılması, sınır güvenliğinin sağlanması, donanmasının güçlendirilmesi ve hava kuvvetlerinin NATO standartlarına eriştirilmesi çalışmaları olarak açıklamıştır. Aynı zamanda Kafkas ülkeleriyle yapılan işbirliğinin üçüncü bir ülkeye karşı olmadığını da vurgulamıştır. Bu açıklamalar, ABD’nin, 11 Eylül sonrası yeni konjoktürde Gürcistan ve Azerbaycan gibi Kafkas ülkeleriyle işbirliğine ağırlık verdiğinin ve uluslararası terörizme karşı başlatılan mücadelede ABD’ye desteklerinin sağlanmasının göstergeleriydi.

Bu çerçevede uluslararası terörle mücadele kapsamında ABD’nin Afganistan’da gerçekleştirdiği operasyonlarda Azerbaycan-ABD işbirliği daha da pekişmiş ve operasyon sonrası Afganistan’da güvenliği sağlama faaliyeti yürüten Afganistan Güvenlik Destek Gücü’ne (ISAF) Azerbaycan birlikleri de katılmıştır.

³⁸⁷ Veysel Aksu, “Amerikan-Azeri İşbirliği Daha da Pekişti”, **Zaman**, 29.03.2002.

2003 Irak operasyonu sırasında da ABD'nin yanında yer alan Azerbaycan Ağustos 2003 tarihinde 150 kişilik bir askeri birlikle ABD öncülüğünde Irak'ın yeniden yapılanma sürecinde faaliyet gösteren koalisyon kuvvetlerine katılmıştır.³⁸⁸

Terör insanları hedef almış olsa da, global politikaları etkilemeyi amaçladığı bellidir. Terörün arkasındaki güçler amaçlarına ulaşmak için daha büyük can kaybına yol açabilecek eylemlerle birlikte stratejik ekonomik projeleri de hedefe almaktadırlar. Terörden dünyada en çok çeken ülkelerden biri özelliğini taşıyan Azerbaycan terör girişimlerinin önlenmesi için ciddi tedbirler almaktadır.³⁸⁹ Bu tedbirler arasında Azerbaycan için ekonomik ve siyasi önemi büyük olan Hazar'dan petrol ve doğalgaz rezervlerini taşıyacak boru hatlarının güvenliği ön planda tutulmaktadır ki, bu konuda ABD'nin yoğun desteği bulunmaktadır. Nitekim 21–22 Kasım 2003 tarihlerinde Bakü'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile biraraya gelen ABD'nin Avrupa'daki Kuvvetleri Komutanları yardımcısı General Charls Wald, ABD'nin 2004 yılından başlayarak, Azerbaycan'a Hazar'ın altı, üstü ve üzerindeki hava sahasının güvenliğinin kontrol altında tutulması konusunda yardım edeceğini bildirmiş ve Azerbaycan'ın boru hatlarının güvenliğinin sağlanmasını ABD askerlerinin ileriye yönelik hedefi olarak göstermiştir.³⁹⁰ 3 Aralık 2003'te ABD

³⁸⁸ <<http://www.xeber.net/view.php?d=34735>> (15.04.2004).

³⁸⁹ Eylül 1989 ile Temmuz 1994 yılı arasında Ermenilerin savaş bölgelerinin dışında sivil vatandaşlara karşı gerçekleştirdiği 32 terör eyleminin ağır bilançosu var: Aralarında kadın ve çocuklarda olmak üzere 270'e yakın ölü, 560'dan fazla yaralı. Bu eylemler, genelde, araç, otobüs, tren, metroya yerleştirilen bombaların patlaması ile gerçekleştirildi. İki de helikopter vurulmuştu: Bunlardan biri 12 sene önce 20 Kasım'da Yukarı Karabağ üzerinde düşürülen Mi-8 tipi helikopterdi, içindeki 19 kişi ise dönemin Devlet Sekreteri ve İçişleri Bakanı dahil Azerbaycan'ın üst düzey devlet yetkilileri ve Yukarı Karabağ sorununun çözümü için arabuluculuk yapan Rusya ve Kazakistan'ın bölgeye gelen temsilcileriydi. Yalçın Tahiroğlu, "Azerbaycan Teröre Karşı Önlemlerini Artırıyor", <<http://www.ntvmsnbc.com/news/245034.asp>> (23.11.2003).

³⁹⁰ Bu Wald'ın Bakü'ye ilk gelişi olsa da, ABD'li generalin ismi Azerbaycan için yabancı değildi. ABD'nin Almanya'daki 70 bin askerinden 15 bin kişinin Güney Kafkasya'da konuşlandırılacağı yolunda Haziran ayında *The Wall Street Journal*'da çıkan haberi doğrulayan Charls Wald olmuştu. Wald daha sonra da *Times of India* gazetesine yaptığı açıklamada "Hazar denizinde büyük doğal rezervler var. Biz bu rezervlerin uzun vadeli kullanımını sağlamak imkanına sahip olmak istiyoruz"

Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in Bakü ziyaretinde ise ABD askerlerinin üs veya mobil kuvvet halinde Azerbaycan'a yerleşmesi görüşmelerin ana gündem maddesini oluşturmuştur. Azerbaycan yönetimi, ABD'ye asker için "hayır" cevabı vermemekle birlikte, Rusya'nın gönlünü almak için de "ülkeye yabancı askeri üs sokmayız" biçiminde demeçler vermektedir. "Mobil güç" veya "Boru Hattı Muhafaza Görevlileri" gibi bir sıfatla ABD askerlerinin Azerbaycan'da konuşlanması gibi bir gelişmeyi Rusya'nın kolay kolay hazmedemeyeceği vurgulanmaktadır.³⁹¹

b) Türkiye-Azerbaycan Askeri İlişkileri

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki askeri ilişkiler daha somut temeller üzerine kurulmuştur. İki ülke arasında hem NATO çerçevesinde, hem de ikili olarak geniş işbirliği oluşturulmuştur. Askeri teknolojiyle beraber, askeri kadro hazırlığını da ön planda tutan Azerbaycan, Türkiye'nin yardımıyla Bakü Yüksek Askeri Okulu'nu tamamen NATO standartlarına dönüştürmüştür ki bu okul mezunlarının 2001 yılından itibaren Azerbaycan Ordusu'nda yer aldığını da dikkate alırsak bunun ne derecede önemli olduğu anlaşılabilir. Aynı zamanda Türkiye'nin askeri akademilerinde de Azerbaycanlı öğrenciler eğitim almaktadır. Bu da 10 yıllık bir süre sonunda Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin subay heyetinin % 80'inin NATO standartlarında eğitim görmüş kadrolardan oluşacağı anlamına gelmektedir.

demişti. Eylül ayında *Defense News* gazetesine açıklamada bulunan Wald, Washington'un Afrika ve Hazar bölgesinde askeri varlığını güçlendirmek niyetinde olduğunu söylemiş ve bu kapsamda askeri üs kurulması planlanan ülkeler arasında Azerbaycan'ın da adı geçmişti. **Idem.**

³⁹¹ <<http://www.ntvmsnbc.com/news/250129.asp>> (27.12.2003).

Azerbaycan Ordusu'nun maddi-teknik altyapısının oluşturulmasında da Türkiye aktif rol almaktadır. 1996'nın Haziran ayında iki ülke arasındaki askeri işbirliği anlaşmasından sonra Azerbaycan askeri sanayisinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.³⁹² 21 Eylül 2000 tarihinde savunma sanayisinde işbirliği ve karşılıksız askeri yardım anlaşmaları yapılmıştır ki, bu anlaşmalar çerçevesinde Mayıs 2000-Şubat 2001 tarihleri arasında Azerbaycan'a 6 milyon ABD doları tutarında maddi yardım yapılmış, aynı zamanda Azerbaycan Askeri Donanması'na güvenlik feribotu verilmiştir.

2002 yılında İran gemilerinin Azerbaycan'ın Hazar'daki petrol araştırma gemisini tacizi ve İran'ın askeri uçaklarının Azerbaycan hava sahasını ihlali sonrası Türkiye'nin İran'a verdiği nota, Türk uçaklarının Bakü'deki hava gösterileri ve Türkiye Genelkurmay Başkanı H. Kıvrıkoğlu'nun Bakü ziyareti Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği önem ve destekle beraber stratejik ortaklığın da göstergesiydi. Barışa Destek Operasyonları çerçevesinde Kosova'da KFOR'a, Afganistan'da ise ISAF'a katılan Azerbaycan birlikleri Türk taburu altında güvenliğin sağlanması faaliyetlerini yürütmektedir.³⁹³

Türkiye Kafkasya'da sadece Azerbaycan'la değil, aynı zamanda Gürcistan'la da askeri işbirliği içerisindedir. 2001'in Mart ayında Gürcistan'ın Marneuli bölgesindeki askeri havaalanının Türkiye tarafından onarımı ve Gürcistan Silahlı Kuvvetlerinde Türk subaylarının eğitim programları, Türkiye tarafından Gürcistan'a yapılan askeri yardımlar iki ülke arasındaki askeri işbirliğini daha da geliştirmektedir. Yapılan anlaşma sonucu Türk Silahlı Kuvvetlerine bağlı bir grup

³⁹² Zerkalo, 17.03.2000.

³⁹³ Peacekeeping Operations, <<http://www.nato.int/pfp/azerbaijan/peacekeepingoperations.htm>> (28.05.2004).

uzman subay kadrosu Marneuli Askeri Havaalanı'nda Gürcü uzmanların yetiştirilmesi için faaliyet gösterecek ve aynı zamanda havaalanı Türkiye ile beraber diğer NATO üyelerinin askeri uçaklarını ağırlayabilecek düzeye getirilecektir.³⁹⁴

Azerbaycan ve Gürcistan'ın NATO üyeliği için önlerinde uzun bir yol vardır, fakat iki ülkedeki Cumhurbaşkanı seçimleri askeri ve politik reformlar için çok daha iyi bir ortam yaratmıştır. NATO'nun Kafkasya'daki çıkarlarını netleştirmek amacıyla, birbirine yakın olan bu iki ülkeye birkaç yıl içinde NATO'ya tam üyelikte rehberlik edecek yardımcı üyelik formülü bulunabilir. Her iki ülkeyle işbirliği içinde bulunan Türkiye'nin askeri tecrübelerinden daha geniş biçimde yararlanılması Azerbaycan ve Gürcistan adına pozitif bir gelişme olur. Aynı zamanda bu girişim kendi ulusal çıkarlarını ilerletmek ve Kafkasya'da etkinliğini sağlamak için Türkiye adına bir fırsat olur.³⁹⁵

Azerbaycan'la askeri alanda işbirliği çalışmaları yürüten ülkelerden birisi de İtalya'dır. Özellikle askeri sanayi ve askeri eğitim alanlarında önemli anlaşmalar yapılmış ve ilişkiler kurulmuştur.³⁹⁶ İtalya ile ekonomik ilişkilerin önemli düzeyde olması, Hazar petrol anlaşmalarında İtalyan şirketlerinin de yer alması Azerbaycan'la İtalya arasındaki ilişkileri geliştirmektedir.

NATO üyeleriyle askeri konularda işbirliği için geniş alanlar mevcuttur. Fakat karşılıklı çıkarlara dayanan bu ilişkilerde en önemli sorun Azerbaycan'ın askeri donanımının yenilenmesine ve yeni silahların alınmasına yeterli maddi kaynak ayıramamasından kaynaklanmaktadır. Bu da ülke ekonomisinin gücüyle

³⁹⁴ Ezimli, **op. cit.**, s. 171.

³⁹⁵ Svante Cornell, “ ‘Kadife Devrim’ ve Uluslararası Dengeler”, **Zaman**, 02.12.2003.

³⁹⁶ **Azerbaycan**, 17.06.1999.

ölçülmektedir. Azerbaycan sadece silah alımıyla değil, aynı zamanda NATO üyesi ülkelerle ortak askeri üretim alanlarında da geniş ilişkiler kurabilir. Bunun için Azerbaycan'da yeterli uzman kadro ve altyapı tesisleri mevcuttur. Diğer taraftan Türkiye ile olan ilişkiler daha da geliştirilmelidir. ABD'nin Avrupa'daki Silahlı Kuvvetleri Kumandan yardımcısı W. Fullford'un da belirttiği gibi NATO üyeleri arasında en güçlü orduya sahip ülkelerden olan Türkiye ile ilişkiler Azerbaycan Ordusu'nun da gelişmesine önemli katkılar sağlar.³⁹⁷

³⁹⁷ **Zerkalo**, 24.03.2001.

SONUÇ

Bir savunma örgütü olarak kurulan ve Soğuk Savaş dönemi boyunca bu özelliğini koruyan NATO, 1980’li yılların sonlarındaki gelişmelerle birlikte güvenlik örgütüne dönüşmüştür. Soğuk Savaş’ın bitimine kadar görev, amacı ve düşmanı belliyken, değişen yeni koşullarda, İttifak karşı karşıya kaldığı yeni riskler ve belirsizlikler içinde yeniden yapılanmak zorunda kalmıştır. Bu arayışlar sonunda da NATO kendisini bir kimlik ve misyon arayışı içinde bulmuştur. Soğuk Savaş döneminde tehdidin Sovyet askeri gücünden gelmesi beklenirken NATO’nun geleneksel ortak işlevi savunma ve caydırıcılıkla sınırlandırılmıştır. Ancak 1990’lı yıllarda ise bu geleneksel temel görevinin yanı sıra, değişen koşulların bir gereği olarak önleyici diplomasinin (*preventive diplomacy*) bir uygulama biçimi olan kriz yönetimine ağırlık verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁹⁸

Bu ortamda Varşova Paktı’nın da dağılmasıyla, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin güvenlik arayışları ortaya çıkmıştır. Birlik Cumhuriyetlerinin büyük kısmı da benzer eğilimler içinde olmalarına rağmen Rusya’nın baskılarından dolayı bu isteklerini açıkça ortaya koyamamışlardır. Ülke eğilimlerinin temelinde NATO şemsiyesi altına sığınma ve Rusya ile aralarındaki bağları koparma arzuları yatmaktaydı. NATO da söz konusu ülkelere karşı ilgisiz kalmamış, bu istikamette yeni politikalar tespit etmiş ve uygulamıştır. NATO ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin ortaklığı Temmuz 1990’da Londra Zirvesi’nde NATO ve Varşova Paktı ülkelerinin bir birlerini artık düşman olarak görmediklerini açıklayan bildirinin imzalanması ile başlamış ve Kasım 1991’de Roma Zirvesi’nde kolektif savunmanın

³⁹⁸ “Değişen Kuzey Atlantik İttifakı Konusundaki Londra Deklarasyonu”, **op. cit.**, s. 32–33.

anahtar unsurunu koruyan, aynı zamanda tüm Avrupa ülkeleriyle işbirliği ve diyalog için yeni bir inisiyatif içeren NATO'nun yeni stratejisinin belirlenmesiyle gelişim sürecine girmiştir.³⁹⁹

Rusya Federasyonu'nun olası tepkilerini göz önünde bulunduran NATO, önceleri Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ni oluşturmuş, böylece ülke beklentilerine cevap vermek istemiştir. İlk toplantısını Aralık 1991'de yapan ve düzenli olarak büyükelçiler düzeyinde, ayrıca iki yılda bir de başbakanlar düzeyinde toplanan KAİK'in oluşumu uzlaşma sürecinde önemli bir adım olmuştur. Ama eğilim ve uygulamalar bu ülkelerin KAİK'i NATO'ya alternatif ve güvenlik ihtiyaçlarına cevap verecek bir kurum olarak görmediklerini göstermiştir. Aynı zamanda daha kapsamlı, toplantı formatlarında daha esnek ve her şeyden önemlisi, müttefikler ve ortaklar arasındaki danışmalara daha derinlik kazandıracak yeni bir foruma ihtiyaç olduğu görülmüştür ki, Mayıs 1997'de NATO Dışişleri Bakanlarının Sintra toplantısında KAİK, AAOK'ya dönüştürülmüştür. Bununla birlikte ülke çabaları daha ziyade 1994 yılında oluşturulan Barış İçin Ortaklık sürecine kaymıştır. Avrupa'da bloklaşmadan uzaklaşma süreci yaşanırken BİO, Atlantik'ten Orta Asya'ya uzanan geniş bir bölgede, ülkeleri bir arada "güvenlik şemsiyesi" altında savunma ve barış gücü konularında işbirliğine çağırmıştır. Mart 2004'te yedi ülkenin NATO üyeliğini kazanmalarıyla üye sayısı 20'ye çıkan BİO ülkeleri farklı coğrafi, tarihi ve askeri kültürlere sahiptir. Aynı zamanda çoğu BİO ile elde etmek istediklerine anahtar olan ulusal çıkarlar konusunda birbirlerinden ayrılırlar. Bu bağlamda BİO Programı'nın bütün bu ulusal çıkarları tatmin edecek kadar kapsamlı olması ve olası sorunları da gözönünde tutarak sürekli geliştirilmesi gerekmektedir.

³⁹⁹ "The Alliance's New Strategic Concept"
<<http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c911107a.htm#II>> (04.03.2003).

BİO'yu fonksiyonel olarak ele aldığımızda çeşitli şekillerde nitelendirebiliriz. Genel olarak BİO, NATO üyeliğine geçiş sürecinde bir aşama, üyelik başvurusunda bulunan aday ülkeler için bir uyum dönemi, NATO ülkelerinin zaman kazanmak için benimsedikleri bir formül, genişlemenin yaratacağı sorunları zaman içinde giderecek bir araç, NATO'ya karşı bir tepki oluşmasını önleyen bir süreç ve nihayet Rusya Federasyonu ile Batı menfaatlerini uyumlaştıran bir konsept olmuştur. Aynı zamanda BİO'yu NATO ile işbirliği ortağı ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi amaçlayan diyalog ve işbirliğinin de ötesinde, Avrupa ülkelerini gerçek anlamda NATO üyeliğine hazırlayan dinamik bir süreç olarak tanımlamak mümkündür. Politik ve pratik açıdan AAOK⁴⁰⁰ ve BİO'nun NATO ile NATO üyesi olmayan ülkeler arasında gelişmekte olan ilişkilere birçok katkıları olmuştur. İttifak ile katılımcı ülkeler arasında güçlü bir işbirliği için her ikisi de temel ve kalıcı bir araçtır. Başlangıcından itibaren yoğun bir faaliyet içine giren BİO, faaliyetlerini hızla genişletmiştir. BİO, muhtemel yeni üyeleri politik ve askeri açıdan hazırlamakta, İttifak yapı ve yöntemleri ile aşına olmalarını sağlamakta ve üyeliğin getireceği haklar ve sorumlulukları daha iyi anlamalarına yardımcı olmaktadır. Ancak bütün bunlarla birlikte BİO'ya katılmak NATO üyeliğini garanti etmemektedir.

Gerek AAOK, gerek BİO somut güvenlik konularında mukabele yolları geliştirilmesini kolaylaştıracak araçlardır. AAOK ve BİO İttifak ile ilişkilerini geliştirmeye çalışan ülkelere gerekli imkanları sağlamaktadır. AAOK ve BİO vasıtasıyla Avrupa-Atlantik sahasında ortak bir güvenlik kültürü oluşturulmaya çalışılmaktadır.

⁴⁰⁰ KAIK, Temmuz 1997'de yapılan Madrid Zirvesi'nde Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi'ne (AAOK) dönüştürülmüştür.

Sovyetler Birliği'nin çözülmeye başladığı 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Batı, Rusya, İran ve Türkiye'nin nüfuz çatışmasına sahne olmuştur. Ermenistan'ın toprak iddiaları ve Karabağ Ermenilerini Azerbaycan'a karşı kışkırtma faaliyetleri toprak bütünlüğünü de tehlikeye sokmuş ve güvenlik sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. 1991–1993 yıllarında dış baskıların, ekonomik ve sosyal sorunların da etkisiyle ülke içerisinde ortaya çıkan istikrarsızlık, Karabağ ve yedi rayonun (yerleşim birimi) Ermenistan tarafından işgali Azerbaycan'ın devlet olarak varlığını bile tehlikeye sokmuştur. Ne Mutallibov'un Rusya yanlı politikaları, ne de Elçibey'in pantürkist politikaları ülkenin sorunlarına çare olamamıştır. Aliyev'in Ermenistan'la yapmış olduğu ateşkes anlaşmasının ve diğer devletlerle ilişkilerdeki “denge” politikasının etkisiyle ülke içinde istikrar sağlanmış, uluslararası ve bölgesel kuruluşlar aracılığıyla ülke gerçekleri dünya kamuoyuna anlatılmaya çalışılmıştır. 1995 sonrası Batı'nın eski SSCB ülkelerine yönelik “önce Rusya” politikasını terk etmesinin de bir sonucu olarak Azerbaycan'ın Batı'yla ilişkileri daha da gelişmiştir. Kafkasya'yla bağlantılı olan bölgesel oluşumların da dışında kalmayan Azerbaycan güvenliğini tehdit eden faktörlere karşı da duyarlılığını korumuştur. Ülke ekonomisinin gelişimi ve siyasi bağımsızlığını pekiştirme istikametinde Batı ile ilişkilerinde sahip olduğu enerji kaynaklarını kullanmaya çalışan Azerbaycan, bölgesel oluşumlar olan BDT, GUUAM, KEİ, ECO gibi kuruluşların da dışında kalmamıştır. Ekonomik ve siyasi öncelikleri farklılık arz eden bu oluşumlardan, üye sıfatını taşıyan diğer devletler gibi Azerbaycan da kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmaya çalışmaktadır. Bunlarla birlikte SSCB mirası siyasi, ekonomik ve sosyal problemler varlığını halen sürdürmektedir. Özellikle Karabağ sorununun çözülmemiş olması siyasi ve ekonomik anlamda birçok sorunu da beraberinde

çözumsuzlüğe sürüklemektedir. Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanlarının gerçekleştirdikleri ikili görüşmelerden çözüme yönelik hiçbir sonucun ortaya çıkmaması ve sorunun barış yoluyla çözümü için oluşturulmuş olan AGİT'in Minsk Grubu'nun çözüm üretmede etkisiz kalması Azerbaycan'da "savaş" söylemlerini artırmaktadır.

Bağımsızlık sonrası güvenlik arayışına giren Azerbaycan, Soğuk Savaş sonrası güvenlik örgütüne dönüşen NATO'yla ilişkilerine büyük önem vermiştir. İkili işbirliği AAOK (1997'ye kadar KAİK) ve BİO çerçevesinde gerçekleşen NATO-Azerbaycan ilişkileri Azerbaycan'ın bağımsızlığından günümüze kadar geçen süre içerisinde gelişerek devam etmiştir. Birbirini tamamlar nitelik taşıyan bu işbirliği dönemini üç aşamada değerlendirebiliriz. Azerbaycan ile NATO arasındaki ilk siyasi ilişkinin kurulduğu Şubat 1992'de Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov'un NATO Karargahı'nı (Brüksel) ziyaretinden Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Mayıs 1994'te BİO çerçeve Senedi'ni imzalamasına kadar olan dönemi birinci aşama olarak kabul edebiliriz. Özellikle askeri ve siyasi açıdan Azerbaycan'ın en zor dönemlerini kapsayan bu aşamada diğer uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla ilişkilerde olduğu gibi NATO'yla ilişkilerde de Azerbaycan'da ve Kafkasya'daki gelişmelerin objektif olarak dünya kamuoyuna ulaştırılmasına çalışılmıştır. Bu dönemde Azerbaycan'ın NATO'dan büyük beklentileri olsa da Rusya'nın "yakın çevre" politikasının ortaya çıkması, bölgedeki istikrarsızlık ve gelişmelerle ilgili Brüksel'de objektif görüşlerin olmaması gibi nedenler bu beklentileri cevapsız bırakmıştır.

BİO'nun Bireysel Ortaklık programına katılım anlaşmasının imzalandığı 23 Nisan 1996 tarihine kadar olan ikinci aşamada Azerbaycan'ın BİO çerçevesindeki faaliyet stratejisinin ve ikili ilişkilerin geliştirilebilir alanlarının belirlenmesine çalışılmış, KAİK çerçevesindeki faaliyetlerine devam etmiştir. Ülkede istikrarın oluşması, Ermenistan'la ateşkes yapılması ve petrol konusunda önemli anlaşmaların imzalanması gibi gelişmeler NATO ülkelerinin dikkatlerinin Azerbaycan'a yönelmesine ve bakış açılarının değişmesine neden olmuştur. Nisan 1996'dan günümüze kadarki dönemi kapsayan üçüncü aşama ilişkilerin geliştiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde NATO Genel Sekreterleri⁴⁰¹ ve İttifak'ın diğer yetkilileri ile Azerbaycan'ın devlet yetkilileri karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmiş, Brüksel'de Azerbaycan'ın diplomatik temsilciliği faaliyete başlamış, Azerbaycan'ın askeri birlikleri Kosova ve Afganistan'da NATO çatısı altında barışı koruma faaliyetlerine katılmış, Azerbaycan'da BİO çerçevesinde programlar düzenlenmiştir.

2003 yılı itibariyle karşılıklı beklentileri değerlendiren Haydar Aliyev iktidarı kısa vadede NATO'ya tam üyelik başvurusu gibi bir gelişmenin olmayacağını belirtmiştir. Elçibey döneminde böyle bir başvuruyu gerçekleştiren Azerbaycan'ın bu girişimi Batı'nın dikkatini çekme istikametinde atılmış taktik bir adım olarak değerlendirilmiştir. Haziran 2004 İstanbul Zirvesi öncesi Mayıs 2004'te NATO Karargahı'nda sunulan Azerbaycan'ın Bireysel Ortaklık Eylem Planı da ilişkilerin ortaklık düzeyinde geliştirileceğini göstermiştir.⁴⁰²

⁴⁰¹ Şubat 1997 ve Eylül 1998'de H. Solana, Ocak 2001 ve Mayıs 2003'te G. Robertson Azerbaycan'a ziyaretler gerçekleştirmişlerdir.

⁴⁰² "Joint Press Point with NATO Secretary General, Jaap de Hoop Scheffer, and Mr. Ilham Aliyev, President of the Republic of Azerbaijan", NATO Speeches, <<http://www.nato.int/docu/speech/2004/s040519b.htm>> (19.05.2004).

Azerbaycan, bağımsızlığının ilk yıllarında dış politikada istikrarlı bir çizgi yakalayamamasına rağmen, özellikle 1994 yılından itibaren ülke içerisinde istikrarın sağlanmasıyla beraber Batı'yla bütünleşme istikametinde önemli adımlar atmıştır. Dış politikadaki stratejik seçimini Avrupa'yla bütünleşmeden yana kullanmış, BM ve AGİT üyelikleri, AB gibi kuruluşlarla olan ilişkileri ile birlikte NATO önderliğinde yürütülmekte olan BİO ve AAOK girişimlerine katılımıyla bu seçimini uygulamaya nasıl yansıtacağını göstermiştir. NATO ile olan ilişkilerinde ağırlığı BİO çerçevesinde yürütülen programlara veren Azerbaycan İttifak üyeleriyle ikili ilişkileri de ihmal etmemiştir. Özellikle askeri bağlamda NATO'nun önder ülkeleri olan ABD ve Türkiye gibi ülkelerle yapılan ilişkiler Azerbaycan ordusunun askeri yeteneklerinin gelişimine, savunma sanayisinin oluşumuna önemli katkılar sağlamaktadır.

İlişkilerini BİO ve AAOK çerçevesinde geliştirme niyetinde olan Azerbaycan'ın kısa vadede NATO'ya üyelik gibi bir girişiminin olmayacağını belirtmesi bölgede etkili olan Rusya'yı gözönünde bulundurmasının bir sonucudur. Azerbaycan'ın iç ve dış politikasının belirlenmesinde doğrudan etkili olan Karabağ sorununun çözümünde NATO yetkililerinin de Rusya'nın gözardı edilemeyeceğini belirtmeleri Azerbaycan'ın NATO ile ilgili politikalarında etkili olmaktadır.

Zengin enerji kaynaklarına sahip olması ve Kafkasya gibi stratejik bir bölgede yerleşmesi ülke üzerindeki çıkar çatışmalarını da beraberinde getirmektedir. Siyasi ve ekonomik bağımsızlık gibi faktörleri dış politika hedefleri arasında yer alan Azerbaycan'ın bu hedefleri gerçekleştirebilmesi, bu çıkar çatışmalarında gelişmeleri doğru analiz yeteneğine ve sahip olduğu kaynakları kullanabilme becerisine bağlıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Abdullayev, Mahir, **Beynelxalq Münasibetler Tarixi II-hisse**, Bakı, Mütercim Neşriyyatı, 2000.

Abdullazade, Fatma, **et. al., Azərbaycan Respublikası (1991-2001)**, Bakı, Yeni Neşrlər Evi, 2001.

Ahmedov, Ferman, **Müstəqil Azərbaycan**, Bakı, Qanun Neşriyyatı, 1997.

Aliyev, Haydar, **Müstəqilliyimiz Ebedidir**, Cilt I, Bakı, Azərbaycan Neşriyyatı, 1997.

Aras, Osman Nuri, **Azərbaycan'ın Hazar Ekonomisi və Stratejisi**, İstanbul, Der Yayınları, 2001.

Aslan, Yasin, **Üçüncü Roma'nın Jeopolitik Arzuları**, Ankara, Avrasya Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, 1996.

Atmaca, Tayfun, **20. Yüzyıl Sonunda Azərbaycan-Türkiye Münasebetleri**, Ankara, Şafak Yayınları, 1999.

Azərbaycan Beynelxalq Alemde, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Haydar Aliyev'in Xarici Ölkələrə Seferlərinə Dair Materyallar, I. Cilt, Bakı, 1995.

Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, Cilt I, Bakı, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1979.

Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, Cilt III, Bakı, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1979.

Brzezinski, Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası**, Çev: Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık, İstanbul, Sabah Kitapları, 1998.

Bünyadov, Ziya, **Azərbaycan Tarixi**, Cilt 1, Bakı, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1994.

Cafersoy, Nazım, **Elçibey Dönemi Azərbaycan Dış Politikası**, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001.

Cafersoy, Nazım, **Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azərbaycan-Rusya İlişkileri (1991–2000)**, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2000.

Ehmedov, Mamed, **Azərbaycan: Yeni Neft Erası ve Beynelxalq Siyaset**, Bakı, Elm Neşriyyatı, 1997.

Ekonomik İşbirliğı Teşkilatı, Ankara, DPT, 1994.

Ezimli, Azer, **Azərbaycan-NATO Münasibetleri**, Bakı, Adiloğlu Neşriyyatı, 2001.

Gasımov, Musa, **Azərbaycan'ın Xarici Siyaseti: Konsepsiya Meseleleri**, Bakı, Mütercim Neşriyyatı, 1997.

Gasımov, Musa, **Azərbaycan Beynelxalq Münasibetler Sistemində**, Bakı, Genclik Neşriyyatı, 1996.

Guluzade, Vefa, **Geleceğın Üfüqleri**, Bakı, Azərbaycan Neşriyyatı, 1999.

Hasanov, Ali, **Azərbaycanın Xarici Siyaseti: Avropa dövlətləri ve ABŞ (1991–1996)**, Bakı, Azərbaycan Neşriyyatı, 1998.

Hasanov, Ali, **Azerbaycan ve ATET**, Bakı, İşıq Neşriyyatı, 1997.

İbrahimli, Haleddin, **Değişen Avrasya'da Kafkasya**, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001.

İsmayılov, Eldar, Hasanov, Cemil ve Gaffarov, Tahir, **Azerbaycan Tarixi**, Bakı, Öyretmen Neşriyyatı, 1995.

Karluk, Sadık Rıdvan, **Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar**, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 2002.

Mehmetzade, Mirza Bala, **Azerbaycan Misak-ı Millisi**, Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, no. 50, 2002.

Memmedov, Ali, **Müstegil Azerbaycan Devletinin Berpası ve Möhkemlendirilmesi Uğrunda Mübarize**, Bakı, Elm Neşriyyatı, 1999.

NATO El Kitabı, Brüksel, NATO Basın ve Enformasyon Bürosu, 1995.

NATO El Kitabı, Brüksel, NATO Basın ve Enformasyon Bürosu, 1998.

NATO ve NATO'yu Etkileyen Uluslararası Kuruluşlar, İzmir, NATO Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1994.

Nesibli, Nesib, **Azerbaycanın Geosiyaseti ve Neft**, Bakı, Xezer Universiteti Neşriyyatı, 2000.

Nesirov, Elman, **Azerbaycan-ABŞ Münasibetleri (1991–1997)**, Bakı, Qanun Neşriyyatı, 1998.

Onay, Yaşar, **Rusya ve Değişim**, Ankara, Nobel Yayınları, 2002.

Pamir, Necdet A., **Bakü-Ceyhan Boru Hattı**, Ankara, ASAM Yayınları, 1999.

Piriyev, Abbas, **Siyasi Stratejiya ve Milli Tehlükesizlik Problemi**, Bakı, BDU Neşriyatı, 2002.

Pomfret, Richard, **Central Asia Turns South? Trade Relations in Transition**, London, The Royal Institute of International Affairs, 1999.

Soğuk Savaştan Barış İçin Ortaklığa, İzmir, NATO Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1994.

Sönmezoğlu, Faruk, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995.

Şihaliyev, Emin Arif, **Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye Rekabetleri ve Ermeni Faktörü**, Ankara, Naturel Yayınları, 2004.

Şihaliyev, Emin, **Türkiye ve Azerbaycan Açısından Ermeni Sorunu**, Ankara, Türk Kültür ve Eğitim Norm Geliştirme Vakfı Yayını, 2002.

Tahirzade, Edalet, **Elçi Bey**, Bakı, Respublika Neşriyyatı, 1999.

Türkiye-Karadeniz Ekonomik İşbirliği İlişkileri, Ankara, DPT, Ocak 1995.

Velili, Mehemmedhesen, **Azerbaycan**, Bakı, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1993.

Webber, Mark, **CIS Integration Trends: Russia and the Former Soviet South**, London, The Royal Institute of International Affairs, 1998.

Makaleler:

“AAOK Temel Dökümanı”, **NATO Dergisi**, Zirve Özel Sayısı, 3 (1997), s. 11–12.

Abdullayev, Mahir, “NATO’nun Şerqe Doğru Genişlemesi”, **Beynelxalq Heyat**, 2 (1999), s. 24–29.

Abdullayeva, Ruhengiz, “NATO’nun Şerqe Doğru Genişlemesi ve Azərbaycan”, **Dirçeliş XXI Esr**, Azərbaycan Devlet Quruculuğu ve Beynelxalq Munasibetler İnstitutu, Sayı 14, Aprel 1999, s. 52–61.

Akdevelioğlu, Atay, “İran’ın Orta Asya, Afganistan ve Azərbaycan Politikası”, **Stradigma** (e-dergi), Sayı 10, Kasım 2003, <<http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&sayi=3&no=13>> (23.04.25).

Akgün, Mensur, “Artılarıyla Bakü-Ceyhan Boru Hattı”, Emine Gürsoy-Naskali ve Erdal Şahin (ed), **Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri**, Haarlem (Hollanda), SOTA Yayınları, 2002, s. 499–505.

Aksu, Veysel, “Amerikan-Azeri İşbirliğı Daha da Pekişti”, **Zaman**, 29.03.2002.

Aslanlı, Araz, “Denge Politikasının Doğal Sonucu: Aliyev’in Moskova Ziyareti”, **Azərbaycan Türk Kültür Dergisi**, Sayı 341, Mart-Nisan 2002, s. 35–42.

Aslanlı, Araz, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, **Avrasya Dosyası**, Azərbaycan Özel, 7/1 (2001), s. 393–430.

Aslanlı, Araz, ABD’de Adaletsizliğe Verilen Ara: 907 Sayılı Ek Maddenin Uygulanmasının Durdurulması, **Stratejik Analiz**, 21 (2002), s. 58–65.

Atkinson, Edward B., “The Changing Face of NATO and The Need For Change In Responsibilities”, Stephen Blank (ed.), **NATO After Enlargement: New Challenges, New Missions, New Forces**, New York, Strategic Studies Institute, 1998, p. 39–51.

Aydın, Mustafa, “Dağlık (Yukarı) Karabağ Sorunu Kutusu”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II, İstanbul, 2. Baskı, İletişim Yayınları, 2002, s. 401.

Aydın, Mustafa, “İşbirliğinden Ortaklığa: NATO’nun Akdeniz Diyalogu ve İstanbul Zirvesi”, **Panorama** (e-dergi), Sayı 3, Nisan 2004.
<http://www.panoramadergisi.com/nisan2004/index.php?dosya=mustafa_aydin> (08.05.2004).

Bagirov, Mustafa, “Otçet o Slujebnoy Komandirovke v İtaliyu”, **Vozrojdeniye XXI vek**, 3 (1999), s. 45–49.

Bailes, Alyson J., “NATO: Towards A New Synthesis”, **Survival**, 3 (1996), p. 33–39.

Balanzino, Sergio, “Sintra’dan Bir Yıl Sonra: AOK ve BİO Vasıtasıyla İşbirliğine Dayalı Güvenliğe Ulaşmak”, **NATO Dergisi**, 3 (1998), s. 4–9.

Balcı, Ergun, “Stratejik Ortaklık Zorlanıyor”, **Cumhuriyet**, 12.12.1994.

“Barış ve İşbirliği Hakkındaki Roma Bildirgesi”, **NATO Dergisi**, 4 (1991), s. 24–30.

Behar, Büşra, “Türkiye ve Azerbaycan’da Türkçülük”, **Avrasya Etüdleri**, Sayı 13, 1996, s. 9–17.

Bekar, Olgan, “NATO’nun Genişlemesi, Rusya ve Türkiye”, **Avrasya Etüdleri**, 3 / 1 (1996), s. 65–77.

Benneth, Christopher, “Bitmemiş İşler”, **NATO Dergisi**, 1 (2003), s. 31–33.

- Benneth, Christopher, “Terörizmle Savaş”, **NATO Dergisi**, 1 (2003), s. 9–15.
- Bila, Fikret, “Bakü-Ceyhan hattı”, **Milliyet**, 13.11.1997.
- Black, Ian , “NATO Clashmars CSCE Conference”, **The Guardian**, 06.12.1994.
- Cabbarlı, Hatem, “ GUUAM: Bölgesel İşbirliği Açısından Yeni bir Fırsat mı?”,
Stradigma (e-dergi), Sayı 6, Temmuz 2003,
<http://www.stradigma.com/turkce/temmuz2003/makale_09.html>
(23.04.2004).
- Cafersoy, Nazım, “Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri”,
Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, 7/1 (2001), s. 286–318.
- Cafersoy, Nazım, “Enerji Diplomasisi: Rus Dış Politikasında Araç Değişimi”,
Stratejik Analiz, 8 (2000), s. 49–61.
- Cornell, Svante, “ ‘Kadife Devrim’ ve Uluslararası Dengeler”, **Zaman**, 02.12.2003.
- Cragg, Anthony, “Barış İçin Ortaklık Planlama ve Gözden Geçirme Süreci”, **NATO Dergisi**, 4 (1995), s. 18–22.
- Cragg, Anthony, “Dahili Uyarılma: NATO’nun Geleceğin Soruları Yönünde Yeniden Şekillendirilmesi”, **NATO Dergisi**, Zirve Özel Sayısı, 3 (1997), s. 31–35.
- Crow, Suzanne, “Rusya Stratejik Gündemini Belirliyor”, **Yeni Forum**, Şubat 1994, s. 17–23.
- Çolakoğlu, Selçuk, “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 53, 4 (1998), s. 107–120.
- “Değişen Kuzey Atlantik İttifakı Konusundaki Londra Deklarasyonu”, **NATO Dergisi**, 3 (1990), s. 31–33.

“Diyalog Ortaklık ve İşbirliği İçin Çalışma Planı, Mart 1992”, **NATO Dergisi**, 2 (1992), s. 34–35.

Erhan, Çağrı, “NATO Niçin Küresel Bir Örgüt Haline Gelmelidir?”, **Stradigma** (e-dergi), Sayı 12, Ocak 2004,
<<http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=188>>
(14.03.2004).

Erkmenoğlu, Ferhan, “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün Dünü, Bugünü ve Geleceği”,
<<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupe/ues/4Erkmenoglu2.htm>>
(23.04.2004).

Evraire, Richard, “The NATO Defense College and Partnership for Peace”, **NATO Review**, 2 (1996), p. 33–36.

Fritch, Paul, “Umutları Deneyimlerin Üzerine Oturtmak”, **NATO Dergisi**, 3 (2003).
<<http://www.nato.int/docu/review/2003/issue3/turkish/art3.html>>
(02.02.2004).

Frolov, Krill, Andrey Grozin, “GUUAM-Gruppa Gosudarstv, Kotorie Obedenilis s Çelyu Politiçeskogo Protivostoyaniya Possiyskomu Vliyaniyu v Regione”, <<http://www.zatulin.ru/institute/sbornik/037/00.shtml>>
(25.04.2004).

“General Totskiy ile Söyleşi”, **NATO Dergisi**, 3 (2003).

<<http://www.nato.int/docu/review/2003/issue3/turkish/interview.html>>
(02.02.2004).

Goldgeier, James M., “Ne Zaman Değil, Kim?”, **NATO Dergisi**, 2 (2002), s. 2.

Grossman, Marc, “Yeni Yetenekler, Yeni Üyeler, Yeni İlişkiler”, **NATO Dergisi**, 2 (2002), s. 7–10.

Howard, Glen E., “Azerbaijan’s Road to NATO”, **Caspian Crossroads**, 4 /3 (1999), p. 5-11.

Howard, Glen E., “NATO and the Caucasus”, Stephen Blank (ed.), **NATO After Enlargement: New Challenges, New Missions, New Forces**, New York, Strategic Studies Institute, 1998, p. 161-179.

İbrahimov, Rövşen, “Dağlık Karabağ Sözde Cumhuriyeti’nin Bağımsızlığının Tanınması Durumunda, Uluslararası Ortamda Ortaya Çıkabilecek Sorunlar”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı 6, Yaz 2002, s. 116–144.

İbrahimov, Rövşen, “GUUAM ve Perspektifleri”, < <http://www.gundelik.cjb.net>> (08.11.2002).

“İttifak’ın Yeni Strateji Kavramı”, **NATO Dergisi**, 1 (1992), s. 24 -31.

Joulwan, George A., “NATO’nun Barış İçin Ortaklığa Katkısı, Kaydedilen İlerlemeler ve Sorunlar”, **NATO Dergisi**, 1 (1995), s. 3–6.

“KAİK Diyalog, Ortaklık ve İşbirliği Bildirisi”, **NATO Dergisi**, 4 (1991), s. 30–33.

Karluk, Sadık Rıdvan, “Black Sea Economic Cooperation Project: A New Enviroment”, **The Turkish Daily News**, 05.06.1992.

Kasım, Kamer, “Azerbaycan’ın Dış Politikası ”, Emine Gürsoy-Naskali ve Erdal Şahin (ed), **Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri**, Haarlem (Hollanda), SOTA Yayınları, 2002, s. 433–447.

Keskin, Funda, “Yugoslavya’nın Bombalanması ve Uluslararası Hukuk Kutusu”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II, İstanbul, 2. Baskı, İletişim Yayınları, 2002, s. 512.

Kıvrıkoğlu, Hüseyin , “Türk Silahlı Kuvvetleri Yeni Ufuklara Açılıyor”, **Savunma ve Havacılık**, 1 (2000), s. 13–16.

- Kiva, Aleksey, “Moskova Zirvesi: Soğuk Savaşın Değişen Yüzü mü?”, **Diyalog Avrasya**, İstanbul, Sayı 7, s. 22–30.
- Kolat, Ayşe Yener, “Karadeniz Ekonomik İşbirliğinin Olumlu ve Olumsuz Yönleri”, **Avrasya Etüdüleri**, Sayı 13, 1996, s. 18–23.
- “Konsepsiya Vneşney Politiki Rossiyskiy Federatsii”, **Nezavisimaya Gazeta**, 11.07.2000.
- Kozırev, Andrey, “The New Russia and the Atlantic Alliance”, **NATO Review**, 1 (1993), p. 3–6.
- Kozırev, Andrey, “Preobrajeniya Rossiya v Novom Mire”, **Mejdunarodnaya Jizn**, 2 (1992), s. 92–103.
- Kozırev, Andrey, “Strategiya Partnerstva”, **Mejdunarodnaya Jizn**, 5 (1994), s. 11-24.
- Kozyrev, Andrey, “Birleşmiş ve Huzurlu Bir Avrupa İçin Ortaklık”, **NATO Dergisi**, 3 (1994), s. 4–7.
- “Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi’nin Olağanüstü Toplantısında Yayımlanan Açıklama”, **NATO Dergisi**, 2 (1992), s. 33–35.
- Larrabee, Steve, Heisbourg, Francois, “NATO Ne Dereceye Kadar Küresel Bir Güç Oynayabilir ve Oynamalıdır?”, **NATO Dergisi**, 1 (2003), s. 25-28.
- Lieven, Anatol, “Russian Opposition to NATO Expansion”, **The World Today**, 51/10 (1995), p. 195–198.
- Liliveld, M., “Qafqaz: Görünür ki, Xezer Regionunda ABŞ’in Herbi Qüvvesinin Olması Labüddür”, **Azerbaycan**, 17.02.1999.
- Mamedov, R., “NATO-Dvijeniye na Vostok-Eto Sblijeniye c Zapadam”, **Trend**, Mart, 1997, s. 32-39.

- Muraliyev, Alçin, “Azerbaydjan: Prioritet GUUAM’u i Nefti”,
<<http://www.gazetasng.ru>> (18.10.2001).
- Mustafayev, Rövşen, “Azerbaycan ve NATO: Emekdaşlığın Mümkün Yolları”,
Dirçeliş-XXI Esr, Azerbaycan Devlet Quruculuğu ve Beynelxalq Munasibetler İnstitutu, 13 (1999), s. 38–43.
- “NATO Ne Demekdir?”, **Dirçeliş-XXI Esr**, Azerbaycan Devlet Quruculuğu ve Beynelxalq Munasibetler İnstitutu, 58 (2002), s. 127–135.
- “NATO ve Müasir Dünya”, **Dirçeliş-XXI Esr**, Azerbaycan Devlet Quruculuğu ve Beynelxalq Munasibetler İnstitutu, 57 (2002), s. 145–155.
- Nesibli, Nesib, “Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran İttifakının Jeopolitik Kuşatması”, **Stratejik Analiz**, 4 (2000), s. 57–69.
- Nuriyev, Elman, “Geopolitiçeskaya Otvetstvennost za Yujnyı Kafkaz”, **Zerkalo**, 27.03.2001.
- Oğan, Sinan, “Azerbaycan’ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, 7/1 (2001), s. 56–85.
- Oğan, Sinan, “Gebele Radar İstasyonu: Biri Bizi Gözetliyor”,
<<http://www.avsam.org>> (17.02.2004).
- Oğan, Sinan ve Kanbolat, Hasan, “Kafkasya Terazisinde Yeni Dengeler: Putin’in Azerbaycan Ziyareti”, **Stratejik Analiz**, 10 (2001), s. 32-41.
- Olboeter, Hartmut, “A New College for a New NATO”, **NATO Review**, 3 (1999), p. 26-29.
- “Önlemler Paketi”, **NATO Dergisi**, 2 (1994), s. 26–27.
- Özdağ, Ümit, “SSCB’den Rusya Federasyonu’na (1985–1993)”, **Avrasya Dosyası**, 3/4 (1993), s. 172–189.

Pamir, A. Necdet, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boruhattı’nda Son Durum”, **Panorama** (e-dergi), Sayı 3, Nisan 2004.

<<http://www.panoramadergisi.com/nisan2004/index.php?dosya=anakonu1>>
(02.05.2004).

Pamir, A. Necdet, “Orta Asya ve Kafkaslarda Enerji Kaynaklarının Stratejik Önemi ve Petrol Politikaları”, Emine Gürsoy-Naskali ve Erdal Şahin (ed), **Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri**, Haarlem (Hollanda), SOTA Yayınları, 2002, s. 481–499.

Pravda, Alex, “Russia and European Security: The Delicate Balance”, **NATO Review**, 3 (1995), p. 19–24.

Pomfret, Richard, “The Economic Cooperation Organization: Current Status and Future Prospects”, **Europe-Asia Studies**, 49/ 4 (1997), p. 651.

Porohonskiy, Boris, “Formirovanie Modeli Regionalnogo Sotrudniçestva v Sisteme GUUAM”, <http://www.cac.org/online/2000/journal_rus/cac08_2000/10.parahonsk.shtml>
(13.05.2003).

Puig, Lluís Maria de, “NATO İçerisinde Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği”, **NATO Dergisi**, 2 (1998), s. 7–11.

Razzakov, Olamgir, “Russia’s Attempt to Undermine GUUAM”, <http://www.cacianalyst.org/Feb_14_2001/GUUAM_Unity.htm>
(22.05.2002).

Robertson, Lord George, “Azerbaycan ve NATO: Bizim Genişlenen Terefdaşlığımız”, **525-ci qezet**, 13.05.2003.

- Robertson, Lord George, “Caucasus Today: Perspectives of Regional Cooperation and Partnership with NATO”, NATO Speeches, Tbilisi, 26.09.2000.
< [http:// www.nato.int/docu/speech/2000/s000926a.htm](http://www.nato.int/docu/speech/2000/s000926a.htm)> (14.11.2003).
- Robertson, Lord George, “NATO’nun Dönüşümü”, **NATO Dergisi**, , 1 (2003), s. 6–9.
- Solana, Javier, “Genel Sekreterden Mektup: Yeni bir Avrupa İçin Yeni bir NATO Yaratmak”, **NATO Dergisi, Zirve Özel Sayısı**, 3 (1997), s. 4–7.
- Solovyev, Vadim, “NATO i Rossiya Otkrıvayut Novuyu Straniçu Sotrudničestva”, **Nezavisimoye Voyennoye Obozreniye**, no. 19, 2000.
- Starr, Frederic, “Qarabağ Hell Olunmalıdır”, **525-ci Qezet**, 28.04.2004.
- Stern, David, “Caucasus Trio Ask NATO Intervention”, **The Washington Times**, 10.07.1999.
- Tanrısever, Oktay, “Gürcistan’da Yapılan 2003 Parlamento Seçimleri ve Yol Açtığı ‘Kadife Devrim’: Ufukta İstikrar Görünüyor Mu?”, **Stradigma** (e-dergi), Sayı 12, Ocak 2004,
<<http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=186>>
(14.03.2004).
- Tellal, Erel, “Bağımsız Devletler Topluluğu Kutusu”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II, İstanbul, 2. Baskı, İletişim Yayınları, 2002, s. 543.
- Tellal, Erel, “Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası: “Yakın Çevre ve “Askeri Doktrin” Kutusu”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II, İstanbul, 2. Baskı, İletişim Yayınları, 2002, s. 542.

- Tellal, Erel, “Rusya’yla İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II, İstanbul, 2. Baskı, İletişim Yayınları, 2002, s. 540–551.
- Tellal, Erel, “Soğuk Savaş Neden Yeniden Sona Erdi?”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı 57, Nisan-Haziran 2002, s. 203–207.
- Tınc, Ferai, “Yılmaz’dan Aliyev’e Karabağ Güvencesi”, **Hürriyet**, 15.04.1996.
- Tuncer, İdil, “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye”, Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), **En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, İstanbul, Boyut Yayınevi, 1998, s. 445–480.
- Türkeş, Mustafa, “Doksanlı Yıllarda NATO’nun Öncelikleri ve Türkiye”, Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), **En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, İstanbul, Boyut Yayınevi, 1998, s. 199–225.
- Uzgel, İlhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II, İstanbul, 2. Baskı, İletişim Yayınları, 2002, s. 243–326.
- Uzgel, İlhan, “Kosova Sorunu Kutusu”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II, İstanbul, 2. Baskı, İletişim Yayınları, 2002, s. 509.
- Ülke Profilleri: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan**, Ankara, T.C. Başbakanlık TİKA Yayınları, 2000, s. 3-15.
- “Voyenno-Politiçeskaya Situatsiya v Mire”, **Nezavisimoye Voyennoye Obozreniye**, Londonskiy Mejdunarodny İstitut Strategiçeskiy İssledovaniy, no. 23, 2000. <http://nvo.ng.ru/forces/2000-06-30/1_situation.html> (07.12.2003).

Wijk, Rob de, “NATO İçin Yeni Bir Politik Strateji”, **NATO Dergisi**, 2 (1998), s. 12–15.

Witte, Pol de, “Güney Kafkaslarda İstikrar ve Güvenliğin Gelişmesi”, **NATO Dergisi**, 1 (1999), s.14–16.

Wörner, Manfred, “İttifak’ın Geleceğe Dönük Biçimlendirilmesi”, **NATO Dergisi**, 1 (1994), s. 4-8.

Wörner, Manfred, “Yeni Dönemde Atlantik İttifakı”, **NATO Dergisi**, 1 (1991), s. 3–6.

Yavuzalp, Osman, “Terörizmle Savaşta Ortaklarla İşbirliği”, **NATO Dergisi**, 1 (2003), s. 21–24.

Zengin, Eyüp ve İbrahimov, Rövsen, “Putin’in Azerbaycan Ziyareti ve Azerbaycan-Rusya İlişkileri”, Emine Gürsoy-Naskali ve Erdal Şahin (ed), **Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri**, Haarlem (Hollanda), SOTA Yayınları, 2002, s. 201–205.

Belgeler:

“Agreement on Adaptation of the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe”
<<http://www.osce.org/docs/english/1990-1999/cfe/cfeagree.htm>>
(12.112003),

“Bağımsız Devletler Topluluğu ve Rusya Federasyonu”,
<http://www.rfembtur.mid.ru/rfembtur/sng_02_t.html> (25.04.2004).

“Euro-Atlantik Partnership Council (EAPC) Member Countries.”
<<http://www.nato.int/pfp/eapc-cnt.htm>> (12.05.2004).

- “Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation.” <www.nato.int/docu/update/1997/9705e.htm> (08.01.2003).
- “Joint Press Point with NATO Secretary General, Jaap de Hoop Scheffer, and Mr. Ilham Aliyev, President of the Republic of Azerbaijan”, NATO Speeches, <<http://www.nato.int/docu/speech/2004/s040519b.htm>> (19.05.2004).
- “Joint Statement GUUAM-United States, Yalta, 4 July 2003”, <<http://www.guuam.org/doc/browse.html>> (25.04.2004).
- “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Şartı”, <<http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/4392.html>> (28.05.2004).
- “Membership Action Plan” <<http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-066e.htm#5>> (12.05.2003).
- “Partnership Action Plan against Terrorism” <<http://www.nato.int/docu/basictxt/b021122e.htm>> (08.01.2003)
- “Statement Issued at the Meeting of the North Atlantic Cooperation Council (NACC).” <<http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c921218a.htm>> (14.12.2003).
- “Summit Declaration On Black Sea Economic Cooperation”, Istanbul, 25 June 1992, <http://www.bsec-organization.org/press_releases_.htm> (28.05.2004).
- “The Alliance’s Strategic Concept” <<http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-065e.htm>> (06.05.2003).
- “The Alliance's New Strategic Concept” <<http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c911107a.htm#II>> (04.03.2003).
- “The GUUAM Group: History and Principles”, <<http://www.guuam.org/general/browse.html>> (06.12.2003).

“The Washington Declaration” <<http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-063e.htm>>
(06.05.2003).

<<http://www.nato.int/pfp/azerbaijan/peacekeepingoperations.htm>>
(28.05.2004).

CSCOE Helsinki Document 1992; The Challenges of Change, Helsinki, 1992,
Chapter III.

İnternet adresleri:

<<http://www.avsam.org/gunlukbulten/arsiv/2004/1201.htm>> (15.01.2004).

<<http://www.avsam.org/gunlukbulten/arsiv/2004/1901.htm>> (28.02.2004).

<<http://www.azertag.com>> (27.01.2002).

<http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/04/040402_natoaccession.shtml>
(02.04.2004).

<http://www.bsec-organization.org/press_releases_.htm> (28.05.2004).

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/anadoluyahaberler-yeni/2002/kasim/ah_26_11-02.htm> (09.04.2003).

<<http://www.inaf.gen.tr/turkish/yorum/200499.htm>> (14.11.2003).

<<http://www.nato.int/docu/basicxt/b020528e.htm>> (14.04.2003).

<<http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c921218a.htm>> (14.12.2003).

<<http://www.nato.int/docu/pcc/2002/hb1601.htm>> (08.01.2003).

<<http://www.nato.int/docu/update/2000/0614/eng.htm>> (27.02.2003).

<<http://www.nato.int/docu/update/2004/03-march/e0329a.htm>> (01.04.2004).

<<http://www.ntv.com.tr>> (26.01.2002),

<<http://www.ntvmsnbc.com/news/250129.asp>> (27.12.2003).

<<http://www.ntvmsnbc.com/news/256039.asp?cp1=1>> (07.02.2004).

<<http://www.osce.org/docs/english/1990-1999/cfe/cfeagree.htm>> (14.11.2003).

<<http://www.osce.org/docs/english/1990-1999/summits/istan99e.pdf>> (14.11.2003).

<[http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/874cdf8eeced6656c12563f50034b666?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/874cdf8eeced6656c12563f50034b666?Opendocument)> (12.01.2004).

<<http://www.vetendash-az.com/03072002/html/siyasat2.html> - 30k> (16.09.2003).

<<http://www.xeber.net/view.php?d=34735>> (15.04.2004).

Gazeteler:

525-ci qezet

Ayna

Azadlıq

Azərbaycan

Azernews

Bizim Esr

Cumhuriyet

The Guardian

Hürriyet

Milliyet

Nezavisimaya Gazeta

The Washington Times

Xalq Qezeti

Zaman

Zerkalo

EK-I

KUZEY ATLANTİK ANTLAŞMASI

Washington DC, 4 Nisan 1949

Bu antlaşmanın tarafları, Birleşmiş Milletler yasasının amaçları ve ilkelerine olan inançları ile bütün halklar ve bütün hükümetlerle barış içinde birarada yaşama arzularını teyit ederler.

Demokrasi, bireysel özgürlük ve hukukun üstünlüğü ilkeleri temelinde bütün halkların özgürlüğünü, ortak mirasını ve uygarlığını korumaya kararlıdırlar.

Kuzey Atlantik Bölgesi'nde istikrar ve refahın geliştirilmesini amaçlar.

Kolektif savunma ve barış ile güvenliğin korunması için çabalarını birleştirmede kararlıdır.

Bundan dolayı bu Kuzey Atlantik Antlaşması'nda anlaşmışlardır.

MADDE 1

Taraflar BM yasasında ortaya konduğu üzere ilgili olabilecekleri uluslararası anlaşmazlıkları uluslararası barış ve güvenlik ve adaleti tehlikeye sokmadan çözmeyi ve uluslar arası ilişkilerinde BM'nin amaçlarına aykırı olacak şekilde güç kullanımı ya da tehdidinden sakınmayı taahhüt etmektedirler.

MADDE 2

Taraflar, özgür kurumlarını güçlendirerek, bu kurumların üzerine kurulu olduğu ilişkilerin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak ve istikrar ile refah koşullarını geliştirerek barışçıl ve dostça uluslar arası ilişkilerin daha da geliştirilmesine katkı yapacaklardır. Uluslar arası ekonomik politikalarında da çatışmayı ortadan kaldırmaya yönelecekler ve taraflardan herhangi biri ya da hepsi ile ekonomik işbirliğini teşvik edeceklerdir.

MADDE 3

Bu antlaşmanın amaçlarını daha etkin biçimde gerçekleştirmek için taraflar, tek yek ve ortaklaşa olarak, sürekli ve etkin öz-yardım ve karşılıklı yardımlarla silahlı saldırıya karşı direnme kapasitelerini bireysel ve kolektif biçimde koruyacaklar ve geliştireceklerdir.

MADDE 4

Taraflar, herhangi birinin görüşüne göre taraflardan birinin bölgesel bütünlüğü, siyasi bağımsızlığı ya da güvenliği tehdit edildiği zaman ortaklaşa dayanışmalarda bulunacaklardır.

MADDE 5

Taraflar, Kuzey Amerika'da ve ya Avrupa'da kendilerinden birine ya da daha fazlasına yöneltilecek silahlı bir saldırının hepsine yöneltilmiş bir saldırı olarak değerlendirileceği ve eğer böyle bir saldırı olursa, BM Anayasası'nın 51. maddesinde tanınan bireysel ya da kolektif öz savunma hakkını kullanarak her birini Kuzey Atlantik

bölgesinde güvenliği sağlamak ve korumak için bireysel olarak ve diğerleri ile uyum içinde silahlı güç kullanımı da dahil olmak üzere gerekli görülen eylemlerde bulunarak saldırıya uğrayan taraf ya da taraflara yardımcı olacakları konusunda anlaşmışlardır.

Böylesi herhangi bir saldırı ve bunun sonucu olarak alınacak bütün önlemler derhal Güvenlik Konseyi'ne bildirilecektir. Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliği sağlamak ve korumak için gerekli önlemleri aldığı zaman bu önlemlere son verilecektir.

MADDE 6(*)

Madde 5 açısından, taraflardan biri veya fazlasına silahlı saldırı aşağıdakileri kapsar:

— Tarafların Avrupa ya da Kuzey Amerika'daki topraklarında, Fransa'nın Cezayir Bölgesinde(**), Türkiye topraklarında veya taraflardan herhangi birinin egemenliği altında olan ve Yengeç Dönengesi'nin, kuzeyinde yer alan adalara yapılan silahlı saldırı.

— Taraflardan herhangi birinin bu topraklarda ya da üzerinde, ya da Antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte taraflardan herhangi birinin işgal kuvvetleri bulunduğu herhangi Avrupa toprağında veya Akdeniz'de ya da Yengeç Dönengesi'nin kuzeyindeki Kuzey Atlantik bölgesinde bulunan kuvvetlerine, gemilerine ya da uçaklarına yapılan saldırı.

MADDE 7

Antlaşma BM üyesi olan tarafların BM yasası uyarınca sahip oldukları hak ve yükümlülüklerini veya Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenliğin

sağlanması konusundaki temel sorumluluğunu herhangi bir şekilde etkilemez ve etkilediği şeklinde yorumlanamaz.

MADDE 8

Her bir taraf kendisi ile diğer bir taraflar ya da üçüncü bir devlet arasında şu an yürürlükte olan uluslararası sözleşmelerin, bu antlaşmanın kükümleri ile çelişmediğini beyan ve bu antlaşma ile çelişen uluslararası sözleşmelere girmemeyi taahhüt eder.

MADDE 9

Taraflar bu antlaşmanın uygulanması ile ilgili konuları ele almak üzere hepsinini temsil edileceği bir konsey oluştururlar. Konsey herhangi bir zamanda acil olarak toplanabilecek şekilde düzenlenecektir. Konsey gerekli gördüğu ikincil organlarını oluşturacaktır. Özellikle madde 3 ve 5'in uygulanmasına ilişkin önlemleri önerecek bir savunma komitesi derhal oluşturulacaktır.

MADDE 10

Taraflar bu antlaşmanın ilklelerini geliştirebilecek ve Kuzey Atlantik bölgesinin güvenliğine katkı yapacak durumda olan herhangi bir Avrupa devletini bu antlaşmaya katılmaya oybirliği ile davet edebilirler. Davet edilen devlet, katılma belgesini Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'ne vererek bu antlaşmaya taraf olabilir. Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, her katılma belgesinin alındığını taraflara bildirecektir.

MADDE 11

Bu antlaşma taraflarca kendi anayasal süreçleri uyarınca onaylanacak ve hükümleri uygulanacaktır. Onay belgeleri en kısa zamanda Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'ne teslim edilecek, bu hükümet te aldığı her belgeden tüm tarafları haberdar edecektir. Antlaşma, Belçika, Kanada, Fransa, Lüksembourg, Hollanda, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri dahil olmak üzere imzacıların çoğunluğu tarafından onaylanır onaylanmaz, onaylayan devletler arasında yürürlüğe girecektir, diğer devletler açısından ise onaylarının verildiği tarihte yürürlüğe girecektir.(***)

MADDE 12

Antlaşma 10 yıl boyunca yürürlükte kaldıktan sonra, ya da daha sonra, herhangi bir tarihte, taraflardan herhangi birinin talebi üzerine Kuzey Atlantik bölgesinde barış ve güvenliği etkileyecek faktörleri ve BM yasası uyarınca uluslararası barış ve güvenliği korumak amacıyla yapılan evrensel bölgesel gelişmeleri göz önüne alarak, taraflar antlaşmanın gözden geçirilmesi için danışmalarda bulunabilirler.

MADDE 13

Antlaşma 20 yıl boyunca yürürlükte kaldıktan sonra herhangi bir taraf, ayrılma bildirimini Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'ne vermesinden bir yıl sonra taraf olmaktan çıkabilir. ABD Hükümeti'nin aldığı her ayrılma bildiriminden tüm tarafları haberdar edecektir.

MADDE 14

İngilizce ve Fransızca netinleri aynı değerde otantik olan bu antlaşma, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'nin arşivlerinde saklanacaktır. Onaylı kopyalar, bu hükümet tarafından imzacı değer hükümetlere iletilecektir.

(*) Yunanistan ve Türkiye'nin katılımı hakkında Kuzey Atlantik Antlaşması Protoklünün 2. maddesi ile değiştirilmiş şekli.

(**) 16 Ocak 1963 tarihinde Konsey Fransa'nın Cezayir bölgesi sözkonusu olduğunda, bu antlaşmanın ilgili hükümlerinin 3 Temmuz 1962 tarihinden itibaren uygulanamaz hale geldiğini kaydetti.

(***) Antlaşma, bütün imzacı devletlerin onayları verildikten sonra 24 Ağustos 1949'da yürürlüğe girdi.

EK-II

BARIŞ İÇİN ORTAKLIK'a ÇAĞRI

10-11 Ocak 1994'te Brüksel, NATO Karargahı'nda yapılan Kuzey Atlantik Konseyi toplantısına katılan Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından yayımlanmıştır.

Bizler, Kuzey Atlantik İttifakı'na üye devletlerin Devlet ve Hükümet Başkanları, Kuzey Amerikalı ve Avrupalı müttefikler arasında eskiden beri süregelen yakın ortaklığı daha da geliştirerek, Avrupa'nın bütününde güvenlik ve istikrarın geliştirilmesi için yapılacak çalışmalara olan bağlılığımızı belirtiriz. Dolayısıyla, doğumuzdaki demokratik devletler ile bağlarımızı kuvvetlendirmek arzusundayız. Washington Anlaşması'nın 10. maddesinde de belirtildiği üzere İttifakın kapıları Antlaşmanın belirlediği prensipleri geliştirmek ve Kuzey Atlantik Bölgesi güvenliğine katkıda bulunmak isteyen diğer Avrupa ülkelerine açıktır. Avrupa'nın bütünündeki politik ve güvenliğe ilişkin gelişmeleri göz önüne aldığımızda, NATO'nun doğumuzdaki demokratik ülkeleri de kapsayacak şekilde genişleyeceğini umuyoruz ve böyle bir genişlemeden mutluluk duyacağız.

Bugün, NATO ve katılımcı devletler arasındaki ilişkilerin dönüşümüne yönelik acil ve pratik bir program başlattık. Bu yeni program, gerçek bir ortaklık için -Barış İçin Ortaklık- diyalog ve işbirliğinden daha fazlasını içermektedir. Bu nedenle, Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ne (KAİK) katılan diğer devletler ve Avrupa Güvenliği bu programa katkıda bulunma isteği ve yeteneğine sahip diğer Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Konferansı (AGİK) Devletleri'ni Barış İçin Ortaklık'ta (BİO) bize katılmaya çağırıyoruz.

Kuzey Atlantik Konseyi'nin başkanlığında görev yapacak olan BİO, Kuzey Atlantik İttifakı ve Barış Ortakları arasında yeni güvenlik ilişkileri kuracaktır. Ortak

devletler, ortaklık faaliyetlerine ilişkin olarak, Kuzey Atlantik İttifakı tarafından NATO Karargahı'ndaki politik ve askeri bünyelere katılmaya çağrılacaklardır. Ortaklık, Avrupa'nın bütününde askeri ve politik işbirliğini genişletecek ve yoğunlaştıracak, istikrarı arttıracak, barışa yönelik tehditleri azaltacak ve ittifakımızın bağlı olduğu demokratik prensipler ve pratik işbirliği yolunu güçlendirerek daha kuvvetli ilişkiler kuracaktır. Ortaklığa aktif olarak katılan herhangi bir ülke, toprak bütünlüğü, politik bağımsızlığı veya güvenliğine yönelik doğrudan bir tehdit algıladığı takdirde NATO'ya danışacaktır. Savunma bütçelerinde şeffaflık, savunma bakanlıklarının demokratik yollarla kontrolü, ortak planlama, ortak askeri tatbikatlar, barışı koruma, arama ve kurtarma ve insani hareketlerde NATO Kuvvetleri ile birlikte hareket edebilme olanağını yaratma amacı güden çalışmalarımızın hızı ve kapsamı, katılan devletlerin her birinin kapasitesi ve arzusu doğrultusunda yürütülecektir.

Ortaklık çerçevesi içerisinde, askeri işbirliği ve birlikte hareket edebilme becerisini geliştirebilmek için barışı korumaya yönelik sahra tatbikatımızın 1994'te başlamasını teklif edeceğiz. Ortaklığa katılan devletlere Ortaklık içerisindeki ortak askeri faaliyetleri koordine etmek üzere, NATO Karargahı'na ve Ortaklık programlarının işlerliği için gerekli olan askeri planlamayı yürütmek üzere Mons'daki (Belçika) BİO Eşgüdüm Hücresi'ne daimi irtibat subayları göndermeleri için çağrı yapacağız.

Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi, iki sene önce kurulduğu günden beri, faaliyetlerinin kapsamını ve derinliğini belirgin bir şekilde genişletmiştir. İttifak'ın tüm faaliyet alanlarını kapsayacak işbirliğine dayalı ilişkiler kurmak için KAİK Ortaklığımız'la çalışmalarımıza devam edeceğiz. KAİK faaliyetlerinin artması ve BİO'nun kurulmasından sonra, iş ilişkilerimizi geliştirmek ve yakın işbirliğini kolaylaştırmak üzere KAİK Devletleri ve diğer BİO katılımcıları için NATO Karargahı'nda daimi çalışma yerleri ayırmaya karar verdik.

EK-III

BARIŞ İÇİN ORTAKLIK ÇERÇEVE DOKÜMANI

1. NATO Devlet ve Hükümet Başkanları, 10–11 Ocak 1994 günü toplantılarında yaptıkları çağrının yanı sıra Kuzey Atlantik İttifakı üyeleri ve bu belgeyi imzalayan diğer devletler arasındaki politik ve askeri bağları kuvvetlendirmeye, Avrupa-Atlantik Bölgesi güvenliğine katkılarını arttırmaya ve Kuzey Atlantik İşbirliği çerçevesinde Barış İçin Ortaklığı (BİO) kurmaya karar verdiler.

2. Bu ortaklık, Avrupa-Atlantik Bölgesi'nde güvenlik ve istikrarın ancak işbirliği ve ortak faaliyetlerle sağlanabileceği inancından doğmuştur. Temel özgürlükler ve insan haklarının korunma ve yayılması, adalet ve barışın demokrasi yoluyla korunması, Ortaklığın müşterek değerleridir. Bu ortaklığa üye olmakla Kuzey Atlantik ittifakı üye devletleri ve bu belgeye imza atan diğer devletler demokratik toplumların muhafazası, özgürlüklerinin baskı ve tehditlerden korunması ve uluslararası hukuk kurallarının idamesine taahhütlerini hatırlatırlar. Birleşmiş Milletler Anayasası yükümlülüklerine ve Uluslararası İnsan Hakları Bildirisi hükümlerine taahhütlerini teyit eder; özellikle hiçbir devletin toprak bütünlüğüne karşı tehdit veya kuvvet kullanmayacaklarını, bugünkü sınırlara saygılı olacaklarına ve anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözeceklerini teyit ederler. Ayrıca, Helsinki Nihai Senedi ve daha sonraki bütün AGİK (CSCE) belgelerine, silahsızlanma ve silahların kontrolü konularındaki taahhüt ve yükümlülüklerini yerine getireceklerini yinelerler.

3. Bu belgeyi imzalayan diğer devletler, aşağıdaki amaçların gerçekleştirilmesi için Kuzey Atlantik Teşkilatı ile işbirliği yapacaklardır:

- a) Ulusal savunma bütçeleri ve bütçe çalışmalarında şeffaflığın kolaylaştırılması;
- b) Savunma güçlerinin demokratik yollarla kontrolü;
- c) Birleşmiş Milletler'in emri ve AGİK'in sorumluluğu altında yürütülen harekatlara katkıda bulunmaya ehil ve hazır olmak;

d) Barışı koruma, arama-kurtarma, insani amaçlı hareketler gibi görevleri yerine getirebilme becerilerinin artırılabilmesi için NATO ile askeri işbirliği içinde ortak manevralar, ortak planlama ve eğitim faaliyetlerinin geliştirilmesi;

e) Uzun vadede Kuzey Atlantik İttifakı Kuvvetleri ile birlikte daha iyi çalışabilecek birliklerin geliştirilmesi.

4. Bu belgeyi imzalayan diğer devletler, ortaklığın politik amaçlarına ulaşmakta atacakları adımları, Ortaklık faaliyetlerinde kullanacakları askeri ve diğer varlıklarını belirten Sunuş Belgelerini NATO makamlarına vereceklerdir.

5. Kendi özel Ortaklık programlarının hazırlanma ve uygulanmasında diğer imza sahibi ülkeler ittifak ile ilgili Belçika makamlarının onayıyla, masrafları kendilerine ait olmak üzere Brüksel'deki NATO Karargahı ile irtibat büroları kuracaklardır. Bu şekilde KAİK/Ortaklık toplantı ve faaliyetleri ile davetli oldukları diğer faaliyetlere de katılmaları kolaylaşacaktır. Ayrıca, imzaladıkları Ortaklık programını uygulayabilmek için gerekli personel, varlık, imkan ve becerilerini ortak kullanıma açık tutacaklardır. Kendi Ortaklık programlarının şekillendirilmesi ve uygulanmasında NATO bu ülkelere uygun görüldüğü şekilde yardım edecektir.

6. İmza sahibi devletler aşağıdaki hükümleri kabul etmektedirler:

— 3.(d) hükmünde sözü edilen görevlere katılmayı kabul edenler, uygun durumlarda ilgili NATO tatbikatlarına katılırlar;

— Ortaklık faaliyetlerine katılanlara masraflarını kendileri karşılarlar ve katıldıkları tatbikatların yükünü paylaşırlar;

— Uygun anlaşma sağlandıktan sonra Mons'daki (Belçika) Eşgüdüm Hücresi'ne Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'nin otoritesinde programların uygulanmasında gerekli askeri planlamayı daimi irtibat subayları gönderebilirler;

— Planlama ve askeri tatbikatlara katılanlar beraber hareket edebilme konusundaki NATO bilgilerinden faydalanabilirler;

— AGİK'in savunma planlaması ile ilgili önlemleri gereğince, imza sahibi ülkeler ile NATO konusunda şeffaflık ve silahlı kuvvetlerin demokratik yollarla kontrolünü sağlamak konularında yapılan çalışmalarla ilgili bilgileri paylaşırlar;

— KAİK / Ortaklık çerçevesinde geliştirilecek savunma planlaması ve bütçeleri konusunda karşılıklı bilgi alışverişinde bulunabilirler.

7. Barış İçin Ortaklık gayelerine olan taahhütleri gereğince Kuzey Atlantik İttifakı ile diğer imza sahibi ülkeler aşağıdaki faaliyetleri birlikte yürüteceklerdir:

— Çok uluslu eğitim, tatbikat ve harekatlarda ittifak kuvvetleriyle birlikte kullanılabilir güç ve becerileri belirlemek ve değerlendirmek üzere bir planlama ve gözden geçirme süreci geliştirmek;

— Planlama, eğitim, tatbikat, doktrin oluşturulması da dahil olmak üzere diğer imza sahibi ülkelerle yürütülecek Ortaklık faaliyetlerine yön vermek için NATO Karargahı'nda askeri ve politik eşgüdümü geliştirmek.

8. Ortaklık herhangi bir katılımcının toprak bütünlüğü, politik bağımsızlığı yahut güvenliğine yönelik doğrudan bir tehdit algıladığı takdirde, NATO'ya danışacaktır.

ÖZET

1980'li yılların sonlarına doğru uluslararası ortamda köklü değişiklikler ortaya çıkmış, Doğu Bloku'nun tasfiyesiyle birlikte Batı'yı da etkisinde tutan iki kutuplu düzen ortadan kalkmıştır. Soğuk Savaş döneminde Sovyet tehdidine karşı Batı'nın savunma amacıyla oluşturduğu Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) uluslararası ortamdaki bu değişikliğe paralel şekilde yeniden yapılanma sürecine girmiştir.

Bu süreç içerisinde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK) oluşturulmuş, 1994 yılında ise bu ülkelerle işbirliğini daha de geliştirilmesi amacıyla BİO programı kabul edilmiştir. Savunma örgütü niteliğini güvenlik örgütüne dönüştüren NATO'nun yeniden yapılanma çalışmaları içerisinde genişleme politikaları ön planda tutulmuştur. Nitekim 1999'da Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'nın katılımıyla Soğuk Savaş sonrası ilk genişlemesini yapan NATO, Mart 2004'te Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'nın katılımıyla tarihinin en büyük genişlemesini gerçekleştirmiştir.

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan dış politikasını Batı'yla bütünleşme istikametinde yürütmüştür. Bu anlamda uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla ilişkilerini geliştiren ve birçoğunda da üyelik sıfatını kazanan Azerbaycan NATO'yla ilişkilerine büyük önem vermiştir. Önce KAİK (1997'de AAOK'a dönüşmüştür) çerçevesinde oluşturulan ilişkiler, 1994 yılında BİO'ya katılımıyla daha da gelişmiştir.

Genel olarak BİO hedefleri, ordusunu NATO standartlarına getirme amacı taşıyan Azerbaycan'ın hedefleriyle ortak noktaları oluşturmaktadır. Nitekim geride kalan on yıllık zaman diliminde BİO çerçevesinde NATO ile ilişkilerini geliştiren Azerbaycan, bunun olumlu sonuçlarını almıştır.

SUMMARY

During the late eighties the international political system has undergone fundamental changes, and the bipolar international system has disappeared after the liquidation of the East Bloc. The North Atlantic Treaty Organisation (NATO) that was established for defending the member states against the Soviet threat during the Cold War period has entered into reorganisation stage in face of these changes in the international political order.

In this process, the North Atlantic Cooperation Council (NACC) was launched for the Central and Eastern European countries, and Partnership for Peace (PfP) program was adopted in 1994 in order to facilitate the enhancement of cooperation with these countries. The utmost importance has been paid to the expansion policies within framework of the reorganisation of the NATO that changed its feature from defence organisation to security organisation. Indeed, having realised its first expansion stage in 1999 by integrating the Czech Republic, Hungary and Poland, the NATO has accomplished the largest expansion of its history by integrating Bulgaria, Estonia, Latvia, Lithuania, Romania, Slovakia and Slovenia in March 2004.

Azerbaijan has pursued a foreign policy aiming to integrate with the Western institutions after regaining her independence in 1991. In this context, in addition to improving relations with international and regional organisations and becoming full member of most of these organisations, Azerbaijan has attached a great importance to her relations with NATO. Relations established within framework of NACC (that

was reorganised into Euro-Atlantic Partnership Council in 1997) have been strengthened further by its participation into the PfP.

In general, PfP goals have the common points with purposes of the Republic of Azerbaijan, which aim to organise her armed forces in accordance with NATO standards. In fact, improving her relations with NATO during the last decade within framework of PfP, Azerbaijan has gained benefits from this participation.